

borec

11

1969

BOREC ☆ 1969 ☆ XXI

REVIJA »BOREC« IZHAJA MESEČNO. IZDAJA JO ZAVOD »BOREC«, LJUBLJANA, BEETHOVNOVA 10
REVIO UREJA UREDNIŠKI ODBOR: HINKO BRATOŽ, IVO KRIZNAR, ZVONE KRZISNIK, VOJKO
NOVAK, TONE POLSAK, ZDENKO ROTER, DRAGO SELIGER, IVE ŠUBIC, FRANCE VREG, FRANCE
VURNIK

GLAVNI UREDNIK: DRAGO SELIGER
ODGOVORNI UREDNIK: VOJKO NOVAK
TEHNIČNI UREDNIK: JANEZ NOVAK
OVITEK: ING. ARH. BRANKO SIMČIČ
LEKTOR: PROF. AVGUSTIN PIRNAT
METER: HERMAN MIKLIC

KAZALO

Franc Rozman-Stane	833
Komandant Franc Rozman-Stane	833
Petrovo slovo od Staneta	836
Aleš Bebler: Spomini na Staneta — generallajtnanta Franca Rozmana	838
Jože Mekinda-Franci: Komandant Stane na Stajerskem	840
Vojteh Kavčič: Prvič sem videl komandanta Staneta	842
Stane Semič-Daki: Nekaj spominov na komandanta Franca Rozmana-Staneta	843
Janko Rudolf: Mesto in vloga ZZB NOV v našem samoupravnem sistemu	847
Drago Košmrlj: Neuvrščene dežele v akciji	852
Nevarne napake pri pouku NOB na srednjih šolah	855
Branimir Zganjler: Dvojina	860
Milka Kovič: Prekop	865
J. J. Rabearivelo: Zimski večer	868
Kaktusi	869
Beli bik	870
Bik	870
Srečko Vilhar in Albert Klun: Vojaški ustroj »slovanskih čet« in njihove naloge	874
Mile Pavlin: Napad na Rašico	884

DOKUMENTI

Marjan Grampovčan: Revolucija naša nikoli ne zastara	886
Florjan Laimiš: Petdeset let	894

KULTURNA PANORAMA

Mladen Oljača: Kozara (Slavko Rupel)	911
Anton Ingolič: Šumijo gozdovi domači (S. R.)	912
Heinz G. Konsalik: O omami LSD (S. R.)	913

LIKOVNA UMETNOST

Slikar in grafik Zoran Mušič (Vera Visočnik)	916
Stane Kumar: »Društvo umetnikov Zemlja« 1929—1969	918

MED REVIJAMI	924
BIBLIOGRAFIJA KNJIG	927

Rokopise pošiljajte uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 — Telefonska številka uredništva 21-173 — Rokopisov ne vračamo — Enojna številka stane 2 nova dinarja, dvojna 4 nove dinarje. Letna naročnina je 24 novih dinarjev, polletna 12 novih dinarjev. Letna naročnina za inozemstvo je 37,50 novega dinarja (3 USA dolarje) — Naročnino pošiljajte na naslov: Zavod »Borec« (za revijo »Borec«), Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 501-3-360/1, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni banki v Ljubljani 502-61806-250-514 — Klišeeji, tisk in vezava: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani. — Uredništvo sprejema sodelavce vsak ponedeljek, sredo in petek od 10. do 12. ure.

Božidar Jakac: Memento belli — Spomin na Sutjesko, 1961, litografija

2. 11. 1945

Franc Rozman-Stane

7. novembra 1944. leta, to je pred 25 leti, je padel pri preizkušanju novega angleškega minometa v Crnomlju eden najhrabrejših in najspodobnejših borcev ter eden najboljših organizatorjev slovenske narodnoosvobodilne vojne Franc Rozman-Stane. Rodil se je 27. marca 1912 v Spodnjih Pirničah nad Ljubljano v družini malega kmeta. Izučil se je pekovske obrti in postal pomočnik. Leta 1936 je odšel prostovoljno v Španijo in sodeloval kot borec že pri obrambi Madrida. Bil je komandir Gubčeve čete in komandant bataljona ter se udeležil mnogih bitk. Po demobilizaciji je odšel ponovno prostovoljno na katalonsko fronto. Po zlomu fronte se je z ostalimi brigadami evakuiral v Francijo in bil v koncentracijskih taboriščih. Leta 1941, po razpadu Jugoslavije, so ga prepeljali v Nemčijo, avgusta istega leta pa je z drugimi španskimi borci pobegnil v domovino.

Se istega leta je bil poslan kot komandant prvega bataljona na Štajersko, napravil z njim pohod iz Savinjske doline na Kozjansko in od tam na Dolenjsko. Iz bataljona se je razvil odred in nato druga grupa odredov, kateri je bil komandant. S temi enotami je prešel prek borb pri Libergi nad Litijo, Pugledu, Jančah in Muljavi na Štajersko, kjer je bil nato komandant štajerske operativne cone do junija 1943. Tedaj je postal komandant glavnega štaba in dobil maja 1943 čin generalnega majorja in leta 1944 čin generalnega poročnika. Pod njegovim vodstvom so se v Sloveniji formirali divizije in korpusi ter je vojska prešla iz malih partizanskih akcij na operacije večjega stila. Osebnostno je sodeloval pri vseh najvažnejših operacijah vse do smrti 7. novembra 1944. leta.

Stanetov lik in njegov nastop je nosil v sebi sleheren borec, ki se je z njim srečal in ob letošnjem jubileju 25-letnice smrti smo zbrali vrsto sestavkov, ki naj prikažejo komandanta Staneta takšnega, kakršen je bil, hrabrega in sposobnega borca ter enega najboljših organizatorjev slovenske narodnoosvobodilne vojske.

Komandant Franc Rozman-Stane

Komandanta Staneta — komandanta slovenske vojske, generallajtnanta Franca Rozmana, ni več med nami.* Odšel je, ne da bi dočakal veliki trenutek našega osvobojenja. Odšel je, ne da bi na čelu svoje prekaljene vojske povedel svoje vojake na zadnji juriš. Ni mu bilo dano, da bi na čelu svojih borcev, te svoje vojske, ki jo je skoval s svojimi lastnimi izkušnjami, pridobljenimi že v borbi španskih demokratičnih množic proti istemu sovražniku, osvobodil

* Ljudska pravica 18. novembra 1944.

našo domovino ter bi s svojo vojsko vred ob strani velikih zaveznikov pomagal uničiti fašistično zver v njenem lastnem brlogu.

Komandant Stane je bil človek iz ljudstva, človek, ki je zrasel iz našega delavskega razreda. Bil je borec, ki je bil tako na življenje in smrt povezan s svojimi vojaki, kakor je bil na življenje in smrt predan svojemu narodu. Malo je danes komandantov, katerih življenjska pot bi tako neposredno zrasla iz našega delovnega ljudstva, kakor je zrasla Stanetova. Njegova pot je bila že desetletja sem z orožjem v roki naperjena proti istemu fašističnemu sovražniku vsega človeštva, proti kateremu so se danes združile vse demokratične sile na svetu, da mu zadajo zadnji udarec in tako zagotovijo človeštvu novo in srečnejše življenje.

Stane se je rodil 27. marca 1912 v Spodnjih Pirničah pri Medvodah. Njegova življenjska pot se je začela, ko je odhitel v Španijo in pomagal v borbi, ki so jo začele 1936. leta španske demokratične množice proti fašizmu. V Španiji je bil Stane vojak, potem poročnik in nazadnje komandant bataljona. Po umiku iz Španije je bil interniran v taborišču v Franciji, kjer se je uprl na čelu Internacionalne brigade, ko je policija napadla taborišče. Zaradi tega je bil kaznovan od reakcionarne francoske vlade z zaporom ter po padcu Liegea prepeljan v kazensko taborišče. Po zlomu Francije je bil poslan na prisilno delo v Nemčijo. Ko so nemški fašisti napadli Jugoslavijo, je pobegnil iz taborišča. Leta 1941 pa je bil eden izmed prvih, ki so začeli junaško borbo za osvobodjenje svojega naroda.

V tej legendarni borbi majhnega slovenskega naroda proti nadmočnemu in do zob oboroženemu okupatorju je pokazal Stane vso uporno žilavost partizanskega bojevanja. Njegova slavna pot na Štajersko 1941. leta je postala epopeja smelih in drznih partizanskih akcij v območju nemškega rajha. II. grupa odredov na Štajerskem, ki jo je ustvaril Stane, pa bo ostala za vedno ena izmed najsvetlejših strani naše partizanske trdoživosti in neuklonljivosti. Zaradi takih zaslug in zmožnosti ga je imenoval naš vrhovni komandant maršal Tito na predlog političnega in vojaškega vodstva slovenske narodnoosvobodilne borbe jeseni 1943. leta za komandanta NOV in PO Slovenije, za člana SNOS in za člana AVNOJ. Hkrati je bil odlikovan za svoje pionirsko delo v naši vojski z redom naše velike zaveznice Sovjetske zveze »Suvorova« II. stopnje in z redom »Partizanske zvezde« I. stopnje. Komandant Stane je bil človek in borec hkrati, se pravi borec, katerega življenjska pot ni bila samo ozko povezana z borbo proti fašizmu, ampak je bila enako ozko povezana z rastjo in razvojem udarnih enot naše vojske. Zato je komandant Stane poznal svoje enote bolj kot kateri njegovih komandantov, zato se je prečestokrat zgodilo, da so se morali njegovi podrejeni komandanti učiti od njega spoznavati svoje enote. Zato so tudi vojaki vedeli, da je komandant Stane njihov in prav zato je bila njegova smrt za našo vojsko tako težak udarec.

Kakor je poznal svojo vojsko, tako je poznal tudi orožje, s katerim je zadajala njegova vojska udarce fašističnim sovražnikom našega naroda. V izpolnjevanju te svoje vojaške dolžnosti ga je pri preizkušanju učinkovitosti novega orožja doletela nenadna smrt, ki je iztrgala tako dragoceno življenje ob zadnjih dneh naše narodnoosvobodilne vojne.

Zato so se naši borci in njegovi vojaki, kakor ves slovenski narod ob njegovem pogrebu zakleli, da bodo končali z zmago delo, ki ga je pričel komandant Stane. Zato se ob katafalku, na katerega je bila položena njegova krsta in krsti njegovih zvestih spremljevalcev Tončka in Juga, ni poslovil od njega

Komandant Stane

samo šef sovjetske vojaške misije polkovnik Patrahajcev z besedami: »Na juriš!«, ampak so se z njegovim vzklikom: »Na juriš, na juriš, na juriš!« posloviли vsi naši borci in ves naš narod kot z zakletvo, da naskočijo v zadnjem naskoku fašističnega sovraga in ga uničijo skupno z Rdečo armado in z zavezniškimi armadami.

Zato je ostal Stane živ med nami in bo živel v srcu slehernega Slovenca, slehernega demokratičnega Jugoslovana.

Slava komandantu Stanetu, slava padlima tovarišema!

Petrovo slovo od Staneta

Tovariš komandant, naš dragi prijatelj Stane!*

Prav tedaj, ko se združeni narodi pripravljajo, da uničijo nemško fašistično zver v njenem lastnem brlogu, prav tedaj, ko NOVJ končno osvobaja domovino, prav tedaj, ko rastejo pogoji, da plane NOVJ zmagovito prek naših meja — prav tedaj si se poslovil.

Postal si žrtev našega partizanskega gladu po orožju, žrtev neutešenega in neutešljivega partizanskega stremljenja, da naša tehnična sredstva dosežejo našo silno, nepremagljivo moralno vrednost, udarnost, prodornost.

Ni Ti bilo dano, da doživiš velike trenutke našega končnega osvobojenja. Ni Ti bilo dano, da povedeš v končno, v najbolj sijajno zmago enote, ki si jih vodil v nadčloveške preizkušnje in v slavne zmage teh napornih let, enote, nad katerimi je nenehno bedelo Tvoje oko in v katerih si bil tudi osebno skoraj vedno navzoč, enote, ki so rasle pod Tvojo komando, enote, s katerimi si rasel tudi Ti sam — včeraj preprosti, droban, nepoznan ljudski sin, danes generallajtnant prve narodne vojske na slovenskih tleh.

Težko je govoriti ob Tvojem pogrebu. Pretresla nas je Tvoja smrt. Spregovoriti bom poskusil o potezah Tvojega lika, ki so nam zlasti danes, ob izgubi, še prav posebno drage in dragocene.

Bil si človek iz delavskega razreda, sin naših osnovnih ljudskih množic. Na življenje in smrt si bil zvest svojemu ljudstvu, na življenje in smrt si sovražil naše ljudske in narodne sovražnike.

S tem je povedano mnogo, s tem je povedano vse ... Tvoja povezanost z narodom, Tvoje neuničljive korenine, ki so pognale globoko iz ljudskih množic — to Ti je omogočilo, da razviješ in oblikuješ svoje bogate prirodne darove, da razviješ in oblikuješ svoj sijajni vojaški talent. Že pred leti, ko se je začel v Španiji prvi veliki spopad med silami fašistične teme in silami ljudske, človečanske svobode, si se zavedel, kaj je Tvoja dolžnost, kje je Tvoje mesto, kje je začetek Tvoje slavne in velike poti. Odšel si na španska bojna polja, kjer si se boril proti sovražniku človečanstva — proti fašizmu. Tvoja pot se je začela — kakor pot tolikih naprednih, svojemu ljudstvu in narodu zvestih ljudi — v Španiji, v tisti protifašistični Španiji, ki jo je pojila kri naših sinov, ki nam je dala toliko dragocenih izkušenj za našo lastno osvobodilno borbo.

* Ob krsti Staneta 9. nov. 1944 v Črnomlju. Govor Borisa Kidriča-Petra.

V protifašistični Španiji, ki Ti je nudila osnovno politično in vojaško vzgojo, si se skoval v borca, ki sta mu naša Partija in vodstvo OF že 1941. leta poverila težje naloge kot drugim.

Poslali smo Te na Štajersko, poslali smo Te v zimo, v mraz, poslali smo Te v najgostejšo mrežo sovražnih postojank, v najhujši sovražnikov teror, poslali smo Te, da okupatorju dokažeš neuničljivost in nepremagljivost oborožene partizanske borbe.

Takrat si odkril vso svojo neodjenljivost, vso svojo ljudsko in osebno žilavost, svojo sposobnost, da Tvoji ljudje pod Tvojim vodstvom vzdrže nadčloveške preizkušnje. Zmagal si nad snegom in mrazom v štajerskih hribih, ne Tebe ne Tvojih ni mogel uničiti stokrat močnejši sovražnik, ki vas je nenehno gonil. Tvoja prva štajerska pot leta 1941 je bila takrat simbol partizanske neuničljivosti, znanilec bodoče moralne in dejanske partizanske zmage.

Tvoj prvi štajerski pohod je bil morda najtežja borba v Tvojem življenju. Zmagal si v njej, ker Te je navdajalo neomajno zaupanje v vodstvo našega osvobodilnega gibanja, zaupanje, ki je izviralo iz Tvoje zvestobe Partiji in Osvobodilni fronti in Te odlikovalo v vsem Tvojem razvoju.

Leta 1942 si ustvaril slavno II. grupo odredov. Njena vojaška podoba, disciplina, njena udarnost — je postala simbol Tvojega in vsega partizanskega hotenja, da se razvijemo v zmagovito regularno vojsko.

Ni bil slučaj, ko Te je vrhovni komandant in Tvoj osebni vzor, maršal Tito, na soglasen predlog vsega političnega in vojaškega vodstva slovenske narodnoosvobodilne borbe imenoval za komandanta slovenskih enot NOVJ. Vsa partizanska rast na slovenskih tleh, vsa Tvoja osebna rast, vse perspektive našega vojaškega razvoja so to zahtevale.

Docela si izpolnil zaupanje vrhovnega komandanta, docela si izpolnil zaupanje naroda. Pod Tvojo komando so naše enote izbojevale najslavnejše zmage, pod Tvojo komando so naše enote prerasle v regularno vojsko, pod Tvojo komando so se pripravile na svoje končne in odločilne borbe.

Zrasel si iz svojega ljudstva, vojaško in politično skovan v naši osvobodilni borbi si se razvil v posebljeni simbol vojaške zmogljivosti našega naroda. Postal si resnični in veliki — KOMANDANT.

Stane! Zgodovina naše osvobodilne borbe, zgodovina narodov Jugoslavije bo povedala o Tebi več, neprimerno več, kot zmorem danes povedati jaz. V Tebi smo čutili, čutimo in bomo vselej čutili nesmrtnega človeka iz naših ljudskih množic, človeka, ki je znal voditi oborožene ljudske množice v borbo, človeka, ki je znal na čelu oboroženih ljudskih množic in z njimi vred — zmagovati.

Ob slovesu Ti naj izjavim, kar bi rekel tudi Ti slehernemu od nas, ki bi padel: Delo, ki smo ga skupno pričeli, bomo nadaljevali in — zmagali.

Tovariša Tonček in Jug!

Padla sta s svojim komandantom, s katerim sta bila zvezana na življenje in smrt. Vajina legendarna zvestoba naj bo vzor vsej vojski. Zaradi takih junakov lahko naša vojska zmaga, brez takih borcev in take vojske tudi naših velikih komandantov ne bi bilo. Zato, prav zato Vaju bomo pokopali s komandantom. S tem bodi izražena naša hvaležnost do Vaju in do vseh neštevilnih, skromnih, zato pa nadvse pomembnih junakov naših narodov.

Spomini na Staneta — generallajtnanta Franca Rozmana

Aleš Bebler

Bilo je pomladi leta 1937.* Petnajsta internacionalna brigada je zmagovito končala boje na jaramski fronti, kjer je preprečila, da bi bile Francove fašistične čete obkolile Madrid z juga. Na gričevju ob Jarami, pokritem z ostanki oljčnih gajev, z uničenimi tanki in topovi ter s trupli naših borcev se je fronta ustalila. Brigada se je ukopala. V lepi dolini reke Tajune, ki je tekla tik za fronto, je brigada organizirala svoje zaledne baze, intendance, bolnišnice, skladišča in končno je v eni izmed vasic te doline vznikla tudi brigadna podoficirska šola. Bil sem imenovan za političnega komisarja te šole in sem prve učence, ki so prihajali, z zanimanjem izpraševal po njihovi narodnosti in preteklosti. Zanimali so me tudi fantje, ker so vsi bataljonski štabi poslali v prvi tečaj na šoli tiste, ki so se v komaj prestanih borbah najboljše izkazali. Med junaki, ki jih je poslal Dimitrovski bataljon, sestavljen iz prostovoljcev balkanskih narodov, sem na prvi pogled opazil fanta, čigar obraz mi je bil domač. Na moje vprašanje mi je res odgovoril, da je Slovenec, doma pod Šmarno goro, po poklicu da je pekovski pomočnik. Bil je Franc Rozman, padli komandant naše narodne vojske, za katerim žaluje vsa Slovenija.

Sola ni bila lahka. Ker so bili učenci najrazličnejših narodnosti — v prvem tečaju smo jih naštelj 23 — se je mogel pouk vršiti v edinem, kolikor toliko vsem borcem razumljivem jeziku, v španščini. Stanetu to ni delalo težav. Njegova prirodna inteligenca mu je pomagala prek vseh zaprek, sledil je vsemu pouku z velikanskim zanimanjem in je zapustil šolo kot odličnjak.

Pozneje sem izgubil sled za njim. Ko pa sem ležal v bolnišnici in so se vanjo stekali v poznejših bojih ranjeni tovariši, je marsikateri vedel mnogo povedati o Stanetovih junaštvih, o tem, da je postal poročnik, kako je vodil fante v juriš, kako je iznajdljivo postavil fašistom past, kako se je pred fašistično premočjo znal s svojo četo spretno umakniti, kako je sam junaško zagrabil za mitraljez in ščitil ostalim umik, kako je postal kapetan in komandant bataljona, kako je s tem bataljonom na lastno pobudo na fronti pri Elbru napadel fašistično postojanko in jo uničil, medtem ko tisti dan vsa ostala brigada ni mogla izvršiti svojih nalog.

Medtem ko se je nekaterim po končani španski vojni posrečilo poizkusiti kratkotrajne zapore, je Stane s tisoči drugih prišel v francoska taborišča za španske borce. Za naše fante Slovence smo se tedaj v Ljubljani trudili doseči povratak v domovino. Z vsemi sredstvi smo pritiskali na francoski konzulat in na takratne figure na ljubljanski banovini. Vse je bilo zaman. Petokolonske vlade Francije in Jugoslavije so se zarotile, da obdrže te odločne borce proti nemškemu fašističnemu imperializmu za bodečo žico. Tam jih je po porazu Francije zalotil Hitler oziroma njegovi odkriti francoski petainovski hlapci. Privlekli so jih v Nemčijo in tam vtaknili v posebno policijsko taborišče, kjer so jih dolge tedne od jutra do mraka pretepali, jih mučili z lakoto in z najbolj neverjetnimi drugimi sredstvi, v katerih so bili nemški fašisti mojstri.

Tako sem srečal Staneta šele leta 1941, ko se mu je končno posrečilo z nekaterimi drugimi tovariši zbežati iz Nemčije in priti v Ljubljano. V Ljubljani so gospodarili Italijani. Pričeli smo z organiziranjem partizanskega gibanja in

* Ljudska pravica 1944.

Franc Rozman-Stane in Boris Kidrič-Peter

Stane kot preizkušen španski borec je bil takoj z vsem srcem pri delu. Obiskoval je prva partizanska taborišča, nato pa prevzel nalogo, da vodi prvi štajerski partizanski bataljon, ki je medtem nastal v Savinjski dolini.

V pozni jeseni se je Stane pojavil spet pri nas v Ljubljani. Pripovedoval je, kako je vodil štajerski bataljon prek južne železnice in Kozjanskega proti Brežicam, ker je slišal, da so pričeli Nemci tam s prvim preseljevanjem Slovencev. Toda švabi so bili takrat že krepki in so bili bataljonu ves čas za petami. Zapadel je sneg — tisto jesen silno zgodaj — ter je bataljonu neznanško oteževal manevriranje. Moral se je pomakniti nazaj v Savinjsko dolino. Tam pa so ga med obema velikima cestama, ki vodita iz Celja na Kamniško, stisnile velike nemške sile. Na Čreti se je zato Stane odločil za odprto bitko. Z bataljonom je zavzel dobro izbrane položaje in odbijal Nemce, ki so prihajali v močnih valovih ves dan. Proti večeru je svoje sile zbral in udaril na nemški obroč na mestu, kjer je računal, da so najslabši. Kakor tolikokrat prej in še večkrat pozneje je bil njegov račun pravilen. Bataljon se je prebil in se rešil.

Pozimi leta 1941 in 1942 je prevzel Stane težavno nalogo. Lotil se je organiziranja čet v bližini Ljubljane, čet, namenjenih na Štajersko. To je bila poznejša slavna II. grupa odredov. V štabu te grupe sem ga obiskal maja meseca 1942. Tokrat je taborila II. grupa v gozdovih nad Zgornjo Krko. Štab je bil na Kremenku. Taborišča so nudila čudovit prizor. Množica partizanov, kakršne zbrane na enem mestu doslej v Sloveniji še nismo imeli. In vendar je znal Stane v tej masi vzdrževati vzoren red in vzdrževal ga je brez uporabe ostrih kazni. Ko sem ga opazoval sredi partizanov, sem videl v njihovih očeh ljubezen in občudovanje do tega preizkušenega borca. Saj so bili z njim že v nekaterih ostrih bojih proti Italijanom in so poznali tudi po svoji lastni izkušnji njegovo izredno hrabrost in spretnost. V taborišču je bilo od jutra do mraka vse na delu. Tu se je vršil podoficirski tečaj, tam pouk za moštvo, drugod predavanja za politične delegate, drugod strelske vaje. Po vsem tem mravljišču je hodil Stane v irhastih hlačah z lovskim gorenjskim klobukom. Rad je zajahal divjega konja, nekje zaplenjenega italijanskemu oficirju.

Danes je že najbrž redek Slovenec, ki ne ve, kakšno zmagoslavno pot je pozneje napravila Stanetova II. grupa. Ko sem celi dve leti po tem pohodu prihajal med partizane, pa tudi med civilne aktiviste na Gorenjskem in Štajerskem, so vsi vedeli pripovedovati o mogočnem vtisu, ki ga je v njihovih krajih napravil pohod II. grupe. Pripovedovali so, kako je bil takrat v domačih partizanskih taboriščih običaj, da nihče glasno ne govori, da se kuri ogenj samo z obeljenim lesom, da se ne bi taborišče izdalo. Potem je prišla II. grupa, postavila na bruna 30 jugoslovanskih vojaških kotlov: kuharji so pod njimi zakurili, ne meneč se za dim, in če so prišli švabi, je pač Stane sprejel boj. Kuharji so kuhali med bojem naprej.

V poletju leta 1943 sem srečal Staneta že kot komandanta slovenske vojske. Bil je pravkar na poti v partizansko bolnišnico, pa sem ga spremil in sva skupaj obiskala nekaj ranjenih tovarišev. Ko sva hodila po bolniških sobah, se nisem mogel načuditi, kakšen odličen spomin ima Stane. Ne le za tiste, ki jih je poznal, temveč za vsakega med ranjenimi tovariši je imel toplo besedo. V njihovih očeh sem videl spet tisto zaupanje in tisto ljubezen, ki sem jo opazoval v očeh njegovih partizanov na Kremenku.

Prav tak je ostal vse do konca. Namesto irhastih hlač in lovskega klobuka je nosil uniformo z generalskimi našivki, s partizansko zvezdo in znakom 1941 na prsih, bil je prav tisti Stane, kakor nekdej. Obleka je bila druga, srce je bilo isto. Nikoli ni izgubil stika z množico partizanov, nikoli se ji ni odtujil, nikoli ni prenehal biti prvi med enakimi.

Naš Stane je bil vzor borca in vzor komandanta. Nikoli ne bomo prenehali žalovati za njim.

Komandant Stane na Štajerskem

Jože Mekinda-Franci

Konec novembra 1942 sta odšla komandant Stane in politkomisar Tomaž s svojimi spremljevalci iznad Senožet pri Litiji na Pohorje, kjer je bil v neprestanem boju pohorski bataljon. Pot je bila dolga. Prvi dan prek Lesa in Limbarske gore na Dobrovlje. Naslednjo noč pa prek Savinjske doline na

Smrekovec. Od tod pa so podnevi nadaljevali pot prek Belih vod in Razborja v Šmiklavž. V Razborju je dobila patrola pri gospodarju Arnežniku sporočilo, da ni opaziti nobenega gibanja sovražnih patrol. V dolini je vse mirno, le pohorski bataljon draži Nemce s svojimi zasedami in napadi na postojanke.

V večernih urah se je spustila patrola v dolino k Šmiklavžu, kjer se je ustavila pri kmetu Verniku, po domače Lakovniku. Pri Lakovnikovich so se ustavljali partizani že od leta 1942. Še posebej pa je navezala močne stike ta kmetija s partizani ob prihodu pohorskega bataljona s Koroške na Pohorje. Tedaj sta se pri njih ustavila politkomisar Rajko in komandant Gropa ter takoj navezala z Lakovnikovo kmetijo stik. Že septembra 1942 je bil komandant Stane prvič pri Lakovnikovich in tudi pri Rogini v Podgorju ter je s temi ljudmi navezal stike.

Ko so se na tej poti zopet ustavili pri Lakovnikovich, je Stane stopil na prste in potrkal na okno spalnice. Stane je potrkal še enkrat, to pot malo tiše, v sobi pa se je slišalo brundanje starega Lakovnika, ki mu verjetno obisk ni bil prav prijeten. Ker so ga Nemci sumili, da podpira partizane, je bil pri močnem trkanju zelo oprezen. Lakovnik je vstal, malo odgrnil zaveso in pogledal, kdo je.

Ko je zagledal partizane, je dejal, naj gredo k hišnim vratom. Ta so se škripaje odprla in v slabo razsvetljeno kuhinjo je stopil komandant Stane. Precej debeli Lakovnik ga je hotel objeti, toda Stane mu je komaj z glavo segal do njegovih prsi. In tako se je začelo prijetno razpoloženje. Lakovnikova je prinesla s podstrešja »suho sadje« in ga postavila na mizo. Stane pa je takoj odredil, naj dajo klobaso in kruh stražarju, ki je stal pod kozolcem. Šele nato so začeli jesti drugi partizani.

Najbolj zgovoren med vsemi je bil Tomaž. Govoril je res lepo in prepričljivo, toda najbolj zanimiv med vsemi je bil Stane, ki je sicer utrujen od dolge poti še vedno hodil po sobi sem in tja. V ustih pa je imel večno goreči ogorek. Lakovnikovi so se malo začudili, da Stane nosi brado, ki je pri prvem obisku ni imel. Stane pa je svečano izjavil, da jo bo nosil do konca vojne in da bo videl, kolikšna bo in če bo večja, kot je sam.

Razgovor se je zavlekel pozno v noč, ali bolje v jutro, kajti kmalu se je začelo daniti. Komandant Stane je odredil nato, da bo patrola ostala čez dan v kozolcu. Tomaž je kmalu zaspal na usnjenem divanu, Stane pa si je izbral nekoliko večjo otroško posteljo in tam počival. Lakovnik, ki je pogledal skozi priprta vrata v sobo, je videl, da Stane ne spi. S prstom mu je pomigal, naj pride v kuhinjo. Lakovnikova sta se odločila, da bosta dala pomoč partizanskemu bataljonu na Pohorju. Izročila sta Stanetu 20.000 mark, ta je vzel iz svoje vojaške torbice priznanico in jo izpolnil.

Lakovniku se zjutraj ni mudilo na delo. Samo kadar je zalajal pes, je pogledal skozi okno proti dolini. Komandant Stane pa mu je pripovedoval o bojih na Dolenjskem z Italijani, o odhodu na Gorenjsko in Štajersko, pripovedoval mu je o ostalih bataljonih na Štajerskem in da je pohorski bataljon ena najboljših partizanskih enot v Sloveniji in morda tudi v Jugoslaviji. Lakovniku se je zdelo zelo dobro, da ima zveze z bataljonom, ki je med najboljšimi. Končno pa je tudi Stane postal utrujen in legel k počitku. Popoldne so se še nekaj časa pogovarjali in ni se še dobro zmračilo, ko je krenila patrola na Pohorje v pohorski bataljon.

Prvič sem videl komandanta Staneta

Vojteh Kavčič

Spomini. Bilo je na Dolenjskem leta 1943. Drugi bataljon Šercerjeve brigade se je že drugi dan zadrževal v Poljanski dolini ob vznožju Roga. Borci smo si od bojov in naporov v prejšnjih dneh že dodobra opomogli in vse je kazalo, da bo v zgodnjem popoldnevu bataljon spet na pohodu. Zato je bilo na sporedu razgovorov med borci tudi ugibanje — kam?

Prav sredi takšnih skrbi je našo četo obiskal bataljonski komisar. Mimorede se je pošalil z dvema, tremi borci, potem pa poklical k sebi izvrstnega puškomitraljezca Pavra in mene:

— Ali bi znala zanesljivo voditi patroljo na Golo?

Pritrdila sva.

— Dobro poznata pot?

Spet sva pritrdila brez odlašanja, saj sva z bataljonom že neštetokrat podnevi in ponoči prehodila to pot.

— Vzemita puški in opremo!

In skupaj smo se povzpeli nad dolino — v gozd. Ob kolovozu smo počakali kakih pet minut, nato sta se iz goščave najprej iztrgala dva konjenika, za njima pa še pet ali šest postav. S Pavrom še nisva uspela ugotoviti, kakšno orožje nosijo, ko sva v enem izmed konjenikov prepoznala komandanta Staneta. V srcih nama je zaigralo. Oba sva ga videla prvič.

Pa ni bilo časa za tiho radovanje, kajti že se je Stane nagnil s konja in nam nasmejanega obraza segel v roko, takoj nato pa vprašal:

— Gremo?

Bataljonski komisar se je vrnil v dolino, s Pavrom pa sva stopila na čelo skupine komandanta Staneta in njegovih spremljevalcev, ki so bili oboroženi z brzostrelkami malone vseh evropskih držav.

Tako se je začel naš pohod skozi roške gozdove, čez progo Kočevje—Ljubljana in mimo Krvave peči na Golo pod samo Ljubljano. Z drugimi besedami: petnajst ur hoda ponoči in podnevi brez daljših počitkov. Ni bilo malo, pa vendar kaj prijetno. Pavra in mene je navdajalo zadovoljstvo, da vodiva Staneta! In na drugi strani — sam komendant Stane...

Ko smo nekje prišli na cesto, je Stane prijahal do naju na čelo in vprašal mene:

— Kako, da носиš puško le na desnem ramenu?

Presenečen nad tem, kako je mogel to opaziti, sem se komaj znašel:

— Ni se mi še zacelila rana na levi rami.

— Kje si bil ranjen?

— V boju proti Italijanom na Trebanjskem vrhu.

— Oho! To je bila pa velika bitka šercerjevcev! Pohvalili smo vas. Držali ste se dostojno brigadam štirinajste divizije!

Stane se je nasmehnil:

— Tako je! Po Titovem povelju je bila prejšnji mesec ustanovljena štirinajsta divizija! Sestavljate jo šercerjevci, tomšičevci in gradnikovci.

S Pavrom sva se spogledala, nato je le-ta dejal Stanetu:

— Če bi ta vest prodrla do nas že med obleganjem Žužemberka, bi Lahe na Trebanjskem vrhu še bolj naklestili!

Komandant Stane se je spet nasmehnil:

— Saj jih boste še lahko!

In res. Nekaj dni po Stanetovem prihodu na Golo, kjer so bili zbrani borci Tomšičeve, Serčerjeve in Gradnikove brigade, se je v bližini Krvave peči razvnela srdita bitka. Na eni strani so bili elitni italijanski bataljoni, na drugi strani štirinajsta divizija v polni zasedbi! Okupatorjevi avioni, topništvo, mitraljezi in minometi ji nikakor niso mogli do živega! Po dvodnevni naskokih je proti večeru štirinajsta proletarska z vsemi svojimi tremi brigadami ko en mož zdrvela v silovitem jurišu na italijanske okupatorje in jih prvič kot divizija poslednjič pred kapitulacijo Italije dobesedno razbila.

Nekaj spominov na komandanta Franca Rozmana-Staneta

Stane Semič-Daki

Ko se je začela v Španiji državljanska vojna, je bil tov. Stane eden izmed prvih Slovencev, ki se je zavedal, da je njegova dolžnost, da gre na pomoč španskemu narodu v borbi proti Francu in njegovemu fašizmu. Tako je bil on prvi borec v španski revoluciji in je že tam postal zelo popularen zaradi svoje predanosti, borbenosti in vojaške sposobnosti. Svoje enote je vodil iz juriša v juriš, nastavljal je fašistom pasti, v nevarnosti se je s svojo četo znal spretno umakniti, na lastno pobudo napadel fašistično postojanko in jo uničil.

Ko sem tudi jaz prišel v Španijo na pomoč republikanskim borcem, je bil tov. Stane že poznan komandant bataljona. Brž ko sem stopil na špansko ozemlje, v Figeras, me je zanimalo, kje se zadržujejo Slovenci in koliko jih je. Tako sem zvedel za tov. Franca Rozmana-Staneta, da je že na fronti, da ima dobre uspehe in da je zelo priljubljen pri svojih borcih. Tov. Stane se je udeležil vseh večjih borb na strani republikancev in proti italijanskim fašistom, ki so prišli na pomoč frankistom. To me je še bolj vleklo, da bi ga spoznal, vendar te prilike nisem kmalu imel. Venomer je bil v borbenih linijah, največ na fronti pri Madridu ter na sektorjih, kjer so se bile najtežje borbe. Frankisti so hoteli za vsako ceno zavzeti Madrid ali pa ga obkoliti. Ob teh borbah sem vsak dan slišal ime komandanta bataljona tovariša Franceta Rozmana-Staneta.

Tov. Stane je bil najdlje časa v XII. in XIII. internacionalni brigadi. Ti dve brigadi sta bili največ na fronti Madrid—Toledo—Saragosa—Turel. To je bila osrednja fronta španske republikanske vojske, ki je fašistično stran najbolj bolela. Zato so frankisti vrgli vse sile, da bi prebili to fronto in obkolili ta mesta. Prav zaradi dobrih komandantov, kakršen je bil v mednarodnih brigadah tov. Stane, se jim to ni posrečilo in niso imeli uspeha. Nasprotno, večkrat so se morali umakniti pred tema brigadama. Takrat nas je bilo kakih dvajset Slovencev na sektorju fronte proti portugalski meji. Ta fronta pa ni bila tako živa. Zato smo si večkrat želeli, da bi prišli k našim rojakom v mednarodno brigado, ki se je borila na glavni fronti in pri Madridu. Pa to ni bilo mogoče, ker smo bili potrebni na dosedanji fronti. Ko je Mussolini po-

slal Francu najboljše italijanske fašistične oddelke, Hitler pa dober tehnični in vojaški material, se je položaj na bojišču za nas poslabšal. Poleg tega fašizmu niso bili všeč uspehi republikanske armade.

Francoska in angleška vlada sta ovirali dovoz vojaškega materiala republikanski vojski. Tako je Francu uspelo prebiti fronto pri Turelu do morja med Valencijo in Barcelono. Po dogovoru mednarodne komisije, ki je bila poslana v Španijo, so internacionalne brigade morale zapustiti fronto in se potegniti v zaledje. V takšnih okoliščinah, ob pomoči mednarodnega fašizma in imperializma, je Franco napredoval. Vse internacionalne brigade so se umaknile na sektor Barcelona. Tu so ostale nekaj dni. Pri Figerasu pa se mi je ponudila prva priložnost, da sem spoznal tov. Staneta. Ko smo ga zagledali, smo bili veseli in ponosni, da je iz slovenske delavske družine zrasel tak komandant. Stane ni bil nikoli razburjen, pač pa vedno nasmejan in s cigareto v ustih. Kadar se je z nami razgovarjal, se je smejal in kadil. Rad je govoril z vsakim borcem. Vprašal je, kako se imamo, kako živimo in kako se počutimo v Španiji.

Po tej koncentraciji pri Figerasu naj bi se internacionalne brigade umaknile s španskega ozemlja v Francijo. Medtem ko so se internacionalne brigade pripravljale za odhod v Francijo, je Franco s svojo fašistično vojsko prodrl do Barcelone in začel proti republikanski armadi bitko za Barcelono. Poveljnik internacionalnih brigad nam je sporočil, naj odidemo na sektor fronte pred Barcelono. Tu je bila republikanska armada Cempessino. Naša pomoč naj bi zadržala naglo prodiranje fašistične vojske. Tu je bil spet tov. Stane eden izmed prvih, ki je sprejel nalogo in odšel na fronto. To je bilo meseca maja 1939. Med tem pa so fašisti vrgli najmočnejše sile na ta sektor. Za internacionalno brigado so bile to težke borbe. Z veliko borbenostjo je zadrževala napredovanje fašistov in se skupno z armadama Listro in Cempessino počasi umikala proti francoski meji. Medtem ko se je internacionalna brigada pomikala proti francoski meji, so jo večkrat obkolili španski in italijanski fašisti, a vselej brez uspeha, ker so vodili borbo in brigado taki komandanti, kot je bil Stane. Zato je bila internacionalna brigada vsem fašistom strah in trepet. Ko so po umiku morali na meji odložiti orožje in oditi v Francijo, sem videl kapetana tov. Staneta, ki se je dogovarjal s francosko obmejno policijo. Njegov nastop je bil odločen. Francozi so določili prostor za vse internacionalne brigade in za vse ostale španske borce. Ostali smo v taborišču St. Cyprienne pri Toulousu. Življenje v tem taborišču je bilo težko. Tedanja francoska vlada je ravnala z nami kakor z jetniki. Naši komandanti, med njimi tudi tovariš Stane, so takoj zamenjali taboriščno vodstvo. Napravili so red, uvedli disciplino in nam omogočili, da smo vsaj za silo živeli. Iz tega taborišča je začela francoska policija izbirati Špance in borce iz internacionalnih brigad. Tako so nas razmestili in ločili na dve taborišči. V našem taborišču se je začela borba proti francoski policiji in njenemu ravnanju. V tem taborišču je tov. Stane postal pomočnik komandanta taborišča, pozneje pa komandant. Večkrat so poskušali francoski fašisti odpeljati posameznike iz taborišča, a smo se takoj uprli. Ko so poizkusili nazadnje celo s tepežem in so se na ljudi spravili s silo, jim to tudi ni uspelo. Ko so Francozi videli, da nič ne dosežejo, so privedli v taborišče veliko policije in vojske, začeli so pretepati naše ljudi in jih odpeljali v najtežje francoske zapore v Franciji, v Vernet. Ko so ostali videli, kaj se je zgodilo z našimi tovariši, med katerimi je bil tudi tovariš Stane, so vsi naenkrat odšli iz barak, odbili francosko policijo, ki je stražila taborišče, in jo prisilili, da je zbežala iz taborišča in pre-

nehala s surovostjo. Ko je prišla kapitulacija Francije, je bil tov. Stane odpeljan na prisilno delo v Nemčijo, od koder pa je pobegnil v svojo domovino, ker se je zavedal, da je v Jugoslaviji treba nadaljevati borbo proti Hitlerju. Tudi v domovini je bil med prvimi borci v narodnoosvobodilni borbi. Ko sem bil meseca avgusta 1941 v partizanskih skupini na Molniku, sem zvedel, da je tov. Stane s svojo skupino že na Lipoglavu. V tem času se nisva mogla srečati. Odpotoval sem v skupino Ljuba Šercerja na Mokrc. En del naše skupine pa je ostal še naprej na Molniku. Ta skupina na Molniku, ki je ostala sama, ni bila tako aktivna. Pač pa je zgodaj začela delati preglavice Italijanom skupina, ki jo je vodil tov. Stane. Njegova skupina ni mirovala nikoli, neprestano je napadala italijanske patrole in kolone, tako da so bili Italijani prisiljeni napraviti na ta sektor močnejši napad. Tako se je tudi molniška skupina pridružila Stanetovi skupini, ki je bila preimenovana v II. štajersko skupino. Po močnem italijanskem napadu se je tov. Stane umaknil s svojo skupino na sektor Muljava pri Stični. Na tem sektorju je spet začel z večjimi podvigi pozimi 1941/42. Leta 1942, nekako julija meseca, so Italijani poskušali razbiti njegovo skupino, ki je bila ta čas že precej krepka, saj je imela že tri močne bataljone. Ko so Italijani začeli ofenzivo, se tovariš Stane ni umaknil, temveč sprejel z Italijani borbo, ki je trajala štiri ali pet dni. Izid borbe je bil ta, da so imeli Italijani veliko mrtvih. Stanetova skupina pa je zaplenila ogromno materiala. Tovariš Stane je razbil italijansko ofenzivo in Lahom ni kazalo drugega, kakor da se mu umaknejo z njegovega področja. Med borbo II. štajerske skupine z italijanskimi kolonami se je na sektorju Mokrc že osnoval I. proletarski bataljon Toneta Tomšiča, ki je od glavnega štaba Slovenije dobil nalogo, da gre na pomoč II. skupini, ki jo je vodil tov. Stane. Tako smo odpotovali s I. proletarskim bataljonom Toneta Tomšiča prek Krke v smeri Muljave, da mu pomagamo. Pa smo zamudili. Bataljon Toneta Tomšiča je prispel en dan prepozno na položaje. Tovariš Stane je že dan prej obračunal z Italijani. Ko smo prispeli na sektor Krke in Muljave, smo opazili, da ni več boja. Iskali smo zvezo s komandantom II. skupine tov. Stanetom. Ko smo zvezo z njim dobili in ga kmalu potem zagledali, ko je jahal na konju, nas je vprašal nasmejan, kam gremo. Povedali smo mu, da smo mu prišli na pomoč. Spet se nam je nasmejal in odgovoril: »Ste pač prepočasni, mi smo z Italijani že obračunali.« Ko sem ga vprašal, kakšen je uspeh borbe, je odgovoril: »Zdravo in na svidenje na drugem bojišču!« Vesel sem bil tega srečanja v domovini — zopet v borbi proti fašizmu. Zato nisem odnehal. Zaprošil sem ga ponovno, naj nam pove, kako je potekala borba na tem sektorju. Smeje nam je odgovarjal: »Pojdite na cesto in si oglejte bojišče, razbite italijanske kamione in mrtve italijanske vojake.« Ogledali smo si položaje in opazili, da je bilo zažganih več italijanskih avtomobilov, razbit je bil italijanski tank, sem in tja so ležale čelade ubitih vojakov. Ko smo si vse to ogledali, nam je rekel: »No, ali ste videli, kako se je treba boriti? Glejte, da boste tudi vi izvršili nalogo tako kot naša skupina. Obdržali smo svoje položaje in napodili Italijane, kar jih je sploh še ostalo, v njihove postojanke. Glejte, da Italijani ne bodo več hodili po tem terenu. Držite ga uporno.«

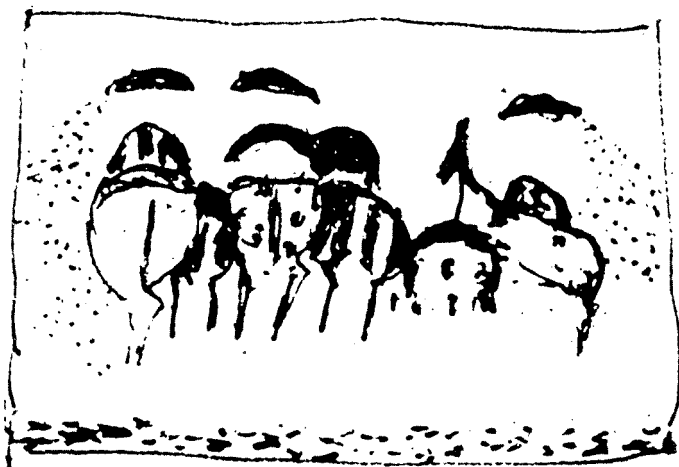
Kmalu za tem se je tov. Stane s svojo skupino pripravljal, da odide s tega sektorja na Štajersko. Prebiti se bo moral čez Savo in se bojevat na ozemlju, ki so ga okupirali Nemci. Ko smo se pogovorili, je odpeljal ves naš bataljon v taborišče, med borce svojih bataljonov, da smo se med seboj spoznali. Taborišče je nudilo čudovit prizor. Tu je bila zbrana množica partizanov, kakršne doslej še nismo videli. Prav vzoren red in disciplina. Predstavil nam

je kuharja tov. Polha. Ko mu je tov. Stane naročil, naj pripravi, če je le mogoče, tudi za nas večerjo in zajtrk, je odgovoril: »Bomo že nekako spravili skupaj.« Bataljon je dobil večerjo in poleg vsega je dobil vsak pol kilograma kruha. Ko smo se najedli, se je tov. Stane dalj časa razgovarjal z nami, ker ga je zelo zanimalo, kako smo potovali. Nato nam je znova pojasnjeval, kakšen je teren in kako moramo gledati na tem terenu na ljudi, ko bomo ta sektor prevzeli po njegovem odhodu na Štajersko. Odredil nam je mesto taborjenja, kjer smo počivali do naslednjega dne. Naslednje jutro je poklical štab bataljona, dajal povelja in naročila in nas popeljal na teren v smeri Polževega in okoli Muljave. Dal nam je konje. Tov. Stane ni znal jahati počasi, temveč je svojega malega konjička-bosančka pognal v dir proti Polževemu. Na nas, ki smo zaostajali, je s smehom kričal: »Kakšni komandanti ste, ker me ne morete dohajati na konjih.«

Naslednji dan smo se prebili na položaj njegove skupine. Zvečer pa je komandant Stane že začel zbirati svoje bataljone. Še v isti noči je odšel prek Save na Štajersko. Preden pa je odpotoval, je še prišel do nas in dal vsem roko in nas ogovoril: »Glejte, da se boste dobro borili in obdržali te položaje, ki smo jih imeli mi.« Tako je v noči odšel prek meje in nam zapustil ta sektor.

To so bila moja prva srečanja s tovarišem Stanetom v prvih začetkih narodnoosvobodilne borbe. Njegovi uspehi v borbi, njegove sposobnosti v poveljevanju, požrtvovalnost in junaštvo, vse to je vplivalo, da si slišal njegovo ime ob vsakem času in na vsakem položaju. Padel je sredi meglenega novembra dne 1944.

Zoran Mušič:
Konjički, 1949, risba

Mesto in vloga ZZB NOV v našem samoupravnem sistemu

Janko Rudolf

Mesto in vloga borčevskih organizacij in borcev v našem sedanjem samoupravnem, socialističnem sistemu je bila osrednja tema šestega kongresa Zveze združenj borcev NOV Jugoslavije v Ohridu. Poleg pregleda dose-danje aktivnosti in ustvarjalne razprave o tem najpomembnejšem vprašanju je dalo kongresu najvažnejši pečat pismo tovariša Tita, ki ga je poslal dele-gatom, ker se zaradi obveznosti, ki jih je v tem času imel — kongres v Ohridu pa je bil v tem pogledu tudi prostorsko neprikladen — tega zbora ni mogel udeležiti. Pismo tovariša Tita so delegati kongresa sprejeli z veseljem in navdušenjem kot pismo svojega bojnega tovariša in legendarnega tvorca vseh naših dosedanjih zmag, tako pred vojno, med revolucijo, kakor tudi v po-vojni graditvi, zlasti pa kot izredno topel, pretehtan tovariški napotek za aktivnost borcev NOV in njihovih organizacij v sedanjem času.

Treba je pribiti, da borci in njihove organizacije pomenijo zelo pomem-ben dejavnik v naši samoupravni socialistični družbi, imajo zelo velik vpliv na vse, kar se pri nas dogaja, in to ne samo kot ljudje, ki so aktivno nosili breme revolucije na svojih plečih, marveč tudi kot tvorni soustvarjalci na prav vseh področjih našega družbenega dogajanja. Pri tem namreč ne gre prezreti, da je ta kader kljub svoji starostni strukturi še v polnem ustvar-jalnem poletu tako v delovnih organizacijah kakor tudi na mnogih najodgo-vornejših vodilnih položajih v naši družbi. To se mi je zdelo potrebno posebej poudariti zato, ker se v našem vsakdanjem življenju, v tej siloviti dinamiki našega razvoja, na to osnovno dejstvo zelo rado pozablja, kar ima marsikje za posledico napačne sklepe o vlogi in položaju borcev in borčevskih orga-nizacij. Pa tudi tiste naše tovarišice in tovariši, ki so zapustili delovna mesta in odšli v pokoj, niso prenehali aktivno delovati v vseh družbeno političnih organizacijah in organizmih, zlasti pa še v Zvezi komunistov in Socialistični zvezi. Ta dejavnost je tako pomembna, da je ne smemo zanemarjati in Titove besede, da revolucionarji ostajajo aktivni borci naše samoupravne sociali-stične družbe do konca življenja, so veliko priznanje tem naporom in drago-cena spodbuda za njihovo nadaljevanje tudi v bodoče.

Če v tej zvezi govorimo o tvornem sodelovanju tudi med starimi in mla-dimi, potem je očitno, da smo — v bodoče pa bomo morali biti še bolj — tudi borci tisti, ki se iz lastnih izkušenj najbolj zavedamo, da morajo prevze-mati odgovornost za bodoči razvoj mlajši ljudje in da je to osnovno jamstvo za naš nadaljnji uspešen napredek. Saj je bila naša revolucija tako uspešna in zmagovita prav zato, ker sta Komunistična partija Jugoslavije in še zlasti tovariš Tito znala z uporabo marksistične znanosti tako aktivno mobilizirati v borbo za osvoboditev najširše plasti vseh naprednih in poštenih Jugoslo-vanov, pri čemer je bil sila pomemben in marsikdaj odločilen prav delež mladih. Potemtakem v naših današnjih prizadevanjih ne gre za nekaj novega, pač pa preprosto za to, da se taka usmeritev nadaljuje tudi v pogojih prav tako naporne borbe za izgradnjo in nadaljnji razvoj naše samoupravne socia-listične skupnosti. Pri tem, po mojem mnenju, ni potrebe, da bi iskali kakršne koli recepte ali šablone, ampak gre za to, da v vsakdanji praksi naše celovite družbene aktivnosti v stalnem medsebojnem dogovarjanju iščemo najprimer-

nejše oblike, ki lahko zagotavljajo največje možno angažiranje borcev in organizacij, ob stalnem vključevanju mladih v vso to dejavnost. Tu gre zlasti za to, da se taka praksa čimbolj razvija vsepovsod, v vseh delovnih organizacijah in vseh samoupravnih organih in na vseh ravneh, od vaše organizacije in krajevne skupnosti do federacije. Potrebno je samo medsebojno razumevanje, ki ga pa — o tem sem trdno prepričan, s trdno voljo — ne bo težko doseči.

Razprava o teh vprašanjih je bila zelo bogata in spodbudna, saj je pokazala, da je koncepcija vseljudske obrambne vojne že krepko zasidrana med ljudstvom nasploh, zlasti pa še med borci, ki imamo poleg splošnih današnjih potreb za obrambo nemotenega razvoja in naše samostojne poti v socializem do te naloge še poseben intimen odnos. V vseh splošnih naporih za obrambo naše neodvisnosti in samostojnosti namreč vidijo borci neposredno zagotovilo za nadaljevanje tiste poti, ki smo si jo začrtali v oboroženi borbi in revoluciji. Pri vseh teh razpravah je bila ponovno jasno in nedvoumno izražena misel, da je politika neuvrčenosti, aktivne in miroljubne koeksistence med narodi in državami, tudi tistimi z različnimi družbenimi ureditvami, v borbi za mir in proti vsakemu poskusu z vojnimi sredstvi poravnati medsebojne račune, zlasti pa v borbi proti vsem pritiskom in poskusom, da bi se z vojaško silo uveljavljala pravica močnejšega, poglavitna naloga vseh progresivnih in miroljubnih sil človeštva; jugoslovanska socialistična skupnost je prav gotovo vedno v žarišču vseh teh prizadevanj. Samo tako in na temelju takšnih izhodišč lahko razvijamo koncepcijo vseljedskega upora proti morebitnemu agresorju. Ta naša prizadevanja imajo v resnici tako obeležje, ki ne ogroža nikogar, ki ne povzroča nikakršne vojne psihoze, pač pa nasprotno, vliva zaupanje, samozavest in občutek varnosti tako nam, Jugoslovanom, kakor tudi vsem tistim, ki so dobre volje in prav tako kot mi želijo mir ter plodno in strpno mednarodno sodelovanje. Hkrati je vsesplošna pripravljenost za obrambo domovine, pripravljenost spopasti se z vsakomur, ki bi hotel posegati v tisto, kar je naše, tudi resno opozorilo, da so taki nameni že vnaprej obsojeni na neuspeh. O tem nam najbolj zgovorno priča naša borbena zgodovina, pa tudi današnje izkušnje boja malih narodov, kot je na primer herojski boj vietnamskega ljudstva. Pripravljenost in odločnost upreti se vsem poskusom podjarmljenja in vera v zmago pravične stvari je tista temeljna prvina, ki zagotavlja nepremagljivost in zoper katero je nemočna še taka premoč v vojni tehniki, premoč v številčnem sorazmerju kakor tudi v gospodarskih in drugih potencialih. In če ob tem upoštevamo dejstvo, da socialistična Jugoslavija razpolaga z moderno, sodobno opremljeno in organizirano, dobro izurjeno ter zlasti moralno-politično enotno ljudsko armado, potem je na dlani, da je najtesnejša povezanost vseh sestavnih delov naše vseljedske obrambe — od armade do enot teritorialne obrambe in civilne zaščite — osnovno zagotovilo za mirno nadaljevanje naših vsakdanjih ustvarjalnih naporov, in to kljub dostikrat neugodnim političnim situacijam v svetu, ki je poln protislovij, nasprotij in najrazličnejših konfliktov. Pri vsem tem je zlasti važno eno: to je spoznanje o nujnosti aktivnega vključevanja v vseljedska obrambna prizadevanja prav vsakega našega državljana, prav vsake posamezne skupnosti, od federacije do delovne organizacije in delovne skupnosti, spoznanje, da bo vsakdo vedel, kje mu je v primeru potrebe mesto in kaj je njegova dolžnost. Pri oceni naših dosedanjih prizadevanj na tem področju je zlasti spodbudno, da je zavest o potrebi vseljedske obrambe tako globoko prodrla med vse naše občane, da jo imajo po pravici za eno najbolj temeljnih samoupravnih pravic in dolžnosti. Še posebej je spodbudno prepričanje

Zoran Mušič:
Spokorniki, 1935,
risba

mladih rodov o nujnosti obrambe naših temeljnih revolucionarnih pridobitev in pripravljenost, da se vsepovsod vključujejo v ta prizadevanja; to je seveda razumljivo, to je nedvomno prav njihova dolgoročna perspektiva, ob kateri lahko najnaravneje vidijo svoje lastne interese. Samoupravni razvoj jugoslovanske socialistične skupnosti in napor za njegovo zagotovitev pa so nov, čvrst temelj, na katerem se razvija sodobni jugoslovanski socialistični patriotizem, bratstvo in enotnost vseh narodov in narodnosti Jugoslavije v sistemu samoupravnih socialističnih odnosov. To je nedvomno novo razdobje v razvoju jugoslovanske skupnosti in bo dalo vsem tem prizadevanjem novo, pristno obeležje v razmerah, ki na tak način lahko zagotavljajo poleg uspešnega skupnega razvoja tudi uspešen in ploden razvoj vseh posameznih narodov in narodnosti Jugoslavije: eno drugemu je pogoj, vse skupaj pa zagotovilo, da bomo lahko vsa vprašanja, pa tudi težave urejali po samoupravnih poti, uspešno in učinkovito. Ob tem je treba poudariti še dve stvari, ki se neposredno tičeata organizacije in članstva ZB, gre za sodelovanje Zveze združenj borcev s samostojno organizacijo rezervnih oficirjev in podoficirjev. Borci morajo namreč v skupna prizadevanja vnašati ves svoj revolucionarni žar, zlasti vero v svoje lastne sile in zavest o uspešnih naporih za obrambo

domovine ob vsesplošni pripravljenosti, partizansko iznajdljivost, ki mora slediti vsem sodobnim obrambnim naporom, predvsem pa, kar je najosnovnejše, zavest o potrebi trdne povezanosti z narodom v celoti. Po drugi plati pa je treba še posebej poudariti potrebo, da organizacije Zveze borcev najtesneje sodelujejo z organizacijami rezervnih oficirjev in podoficirjev, da jim nudijo vso potrebno pomoč, da bodo naša obrambna prizadevanja res postala eden od temeljnih elementov vsega življenja in dogajanja.

O tem vprašanju bi rad povedal predvsem tole: dejavnost, ki jo imenujemo negovanje in razvijanje revolucionarnih tradicij NOB, je tako mnogovrstna, da bi bilo težko že naštetati vse njene oblike. Ne gre za to, da bi borci samemu sebi peli hvalnico; če bi to dejavnost razumeli tako in če se morda tu pa tam pojavi kaj takega, kar bi lahko tako izzvenelo, je treba zelo odkrito povedati, da je to popolnoma zgrešeno. Razvijanje borbenih tradicij ni samo sebi namen, poveličevanje borbenih dosežkov, zlasti pa tovarišev, ki so v tej borbi žrtvovali svoja življenja, je potrebno predvsem zato, da bi pravilno vrednotili te napore, da bi videli smotrnost in učinkovitost vseh teh naporov in da bi sebi in zlasti mladim generacijam omogočili črpati iz teh najdragocejših prvin naše revolucije moči za današnji čas, za premagovanje današnjih naporov in težav, za razvijanje socialističnih družbenih odnosov med ljudmi, za resničen, demokratičen in socialističen značaj teh odnosov, za humanost in demokracijo, za enakopravnost med narodi in narodnostmi, za bratstvo in enotnost jugoslovanskih narodov v sedanjih razmerah, za enakopravno sodelovanje z vsemi državami in vseh področjih, zlasti na gospodarskem. Prav dobro vemo in občutimo, da je v današnjem času boj za to, da se Jugoslavija lahko enakopravno vključi v mednarodno gospodarsko dogajanje, sila težaven, da pa je tudi na tej fronti zmaga nujno potrebna, če si hočemo zagotoviti tako nemoten in našim razmeram primeren način življenja in odnosov, kot ga želimo, ta boj je gospodarska in družbena reforma. Mislim, da ni treba posebej omenjati tistega, kar je bilo povedano ob vprašanjih vseljudskega odpora in obrambe, ker so ta vprašanja med seboj tako tesno in logično povezana, da ne potrebujejo nobene razlage.

Zveza združenj borcev Jugoslavije se, kot je znano, ves čas po osvoboditvi zelo prizadevno povezuje s sorodnimi organizacijami mnogih držav, pa tudi z različnimi mednarodnimi organizacijami bivših borcev proti fašizmu. To sodelovanje je že do sedaj dalo zelo dobre rezultate. Aktivnost naše organizacije je pomembno prispevala k vsem najsodobnejšim in najnaprednejšim naporom za čimbolj primerna stališča v vsaki situaciji, zlasti pa je bila pomembna v skupnih naporih za ohranitev miru in plodnega mednarodnega sodelovanja. Organizacije bivših borcev v Sloveniji so dale k skupnim naporom pomemben prispevek prav zaradi položaja Slovenije v Jugoslaviji in pa zato, ker je na Slovenskem sodelovanje z italijanskimi in avstrijskimi protifašisti v času oborožene borbe proti skupnemu sovražniku doseglo zavidljivo raven, saj je bilo na našem ozemlju ustanovljenih nekaj italijanskih partizanskih brigad in en bataljon avstrijskih borcev za svobodo. Medsebojni stiki s pripadniki teh enot so utrjevali tisto vez, ki nas je družila že v času, ko smo se borili s puško v roki, in je nedvomno prispevala k boljšemu spoznavanju in razumevanju s tema sosednjima državama. Pri tem moramo povedati tudi to, da je skupna borba proti fašizmu eden izmed osnovnih temeljev, na katerih smujemo današnje medsebojne odnose, in da ni naključje, da se stiki z organizacijo italijanskih partizanov niso pretrgali niti v najtežjih časih po informbiroju leta 1948, ko je Stalin s svojo hegemonistično politiko poskušal spraviti

Jugoslavijo na kolena. Ob tej priliki in marsikdaj pozneje se je pokazalo, da je revolucionarna tradicija skupne borbe proti skupnemu sovražniku in zavest o obojestranski potrebi po nadaljevanju te tradicije močnejša kot vsaka spletka in nakana, pa naj bo še tako brutalna ali pa spretno prikrita — na koncu pač vedno zmagajo dejstva. Naj k temu dodam, da se je mnogo naših tovarišev borilo v vrstah odporiških gibanj širom po Evropi, zlasti pa v partizanskih enotah v Italiji, da je mnogo naših tovarišev, ki so bili v fašističnih koncentracijskih taboriščih in ki so se kasneje tudi v sestavi naših prekomorskih brigad aktivno udeležili našega osvobodilnega boja, skupno s številnimi zaporniki fašističnih ječ pomenilo ogromen vpliv in spodbudo za protifašistično borbo daleč v tujem ozemlju.

O socialno ekonomskih problemih borcev je bilo, kakor povsod, tudi na kongresu veliko razprave. Res je, da je to vprašanje občutljivo, ker včasih med tistimi, ki teh stvari pobliže ne poznajo, lahko izzveni kot neprestano sitnarjenje, postavljanje zahtev in temu podobno. Tu bi rad poudaril predvsem dvoje: prvič, borci so, čeprav jih tu obravnavamo posebej, prav tako ljudje, kot vsi drugi, in podvrženi vsemu, kar ljudi kot take prizadeva. Podvrženi smo staranju, prav tako nam ne prizanašajo bolezni, vsakdo ima pač poleg vsega drugega tudi svoje osebne težave, mnogi nimajo urejenih stanovanj in podobno. Opraviti imamo s kmeti, ki so v času osvobodilne borbe mnogo žrtvovali za skupno stvar, pa so ostareli in ostali sami ter se težko preživljajo. Podobnih stvari bi lahko našteval še dosti. Hočem pa predvsem povedati, da posebno obravnavanje borcev pomeni zgolj napor, da bi njihove zadeve tako uredili, da bi bili v vseh pogojih čimbolj enakopravni z vsemi drugimi našimi državljani. Ta skrb je potemtakem družbeno upravičena. In ker so taki problemi borcev, čeprav seveda ne v celoti, predvsem posledica udeležbe v revoluciji, je očitno naša skupna dolžnost, da jih obravnavamo čimbolj vestno in čimbolj natančno, da prisluhnemo njihovim željam in potrebam ter da njihova vprašanja ob danih možnostih čim uspešneje urejamo. Drugo, kar želim povedati, pa je to, da mnogo težav, ki v tem pogledu prizadevajo borce, izvira iz slabosti naših dosedanjih sistemskih rešitev, bodisi da gre za slabosti sistema delitve dohodka ali pa, na primer, invalidskega in pokojninskega zavarovanja. Zato prihaja večkrat, pa tudi na kongresu je prišlo do razprav in predlogov, naj bi borce kot posebno kategorijo izločili in jih glede na socialno ekonomsko problematiko posebej obravnavali. Pojavile so se tudi iluzije, da bi se vsi ti problemi lahko na mah rešili, če bi jih popolnoma izdvojili in jih reševali na nivoju federacije. Da je tako gledanje ne-realno, se je pokazalo že v sami razpravi, in je končno prevladalo tole mnenje: če hočemo, da bomo te probleme rešili dejansko, ne pa samo deklarativno, jih moramo reševati na tak način, da vsak prevzame svoj del nalog, in to od federacije do krajevnih skupnosti. Pri tem je prevladalo mnenje, da se borci ne moremo izdvajati iz sistemskih rešitev, ki veljajo za vse državljane. To nam narekujejo ne samo načelni družbenopolitični razlogi, ker smo sestavni del celote, pač pa tudi to, da lahko samo v taki celovitosti pričakujemo najboljše možne rešitve tudi za to plast občanov v naši družbi, ki jo predstavljajo bivši borci. Le nekatera vprašanja je možno rešiti samo posebej, kot so na primer vprašanja vojaških vojnih invalidov, osebnih in družinskih in podobno. Vse drugo je moč urediti v okviru vseh ostalih rešitev na vseh področjih našega družbenega življenja. Edino v tem vidim jamstvo, da se borci ne bomo izdvajali iz celotne družbene skupnosti v teh vprašanjih, ki bodo tako lahko urejena tudi v naše skupno zadovoljstvo.

Neuvrščene dežele v akciji

Drago Košmrlj

Dve poglavitni spoznanji sta vnovič, tudi letos, z novo močjo potrkali na zavest človeštva. Prvo je to, da se svetovna dogajanja gibljejo v nevarno smer. Politika sile, ki je posebej značilna za dejanja in nehanja velikih sil, se zopet skuša čedalje bolj uveljaviti v mednarodnih odnosih (primerov za to je moč zbrati polno prgišče od Vietnama, arabsko-izraelskega spora, dogodkov v Južni Afriki do posledic češkoslovaškega avgusta in podobno). Taka usmeritev pa slika na obzorje prihodnosti človeštva kaj temne obrise vojne nevarnosti.

Drugo spoznanje, ki je prav tako bilo močno navzoče v mednarodnih dogodkih, pa je dejstvo, da si velike sile čedalje bolj laste pravico edinega razsodnika in edinega dejavnika v urejanju mednarodnih zadev. Tudi primerov o takem hotenju velikih je v mednarodni praksi v izobilju. Veliki skušajo male in srednje države čimbolj potiskati v stanje pasivnih opazovalcev mednarodnih dogajanj in jih jemljejo kvečjemu kot sredstvo za doseganje določenih lastnih ciljev. Tudi taka politika ne more voditi k pomiritvi sveta in k zgladitvi obstoječih trenj in navzkrižij. Prav nasprotno, taka trenja se le še bolj zaostrujejo.

Zato torej ni čudno, da smo bili prav v tekočem letu priče vnovičnemu pojavu v mednarodni skupnosti vseh tistih sil, ki so si že pridobile veljavo in mesto samostojnega, pomembnega in nadvse koristnega mednarodnega dejavnika. Te sile so neuvrščene države, ki imajo za seboj dva važna mejnika v zbiranju in združevanju neblokovega sveta. To sta bili znani beograjska in kairska konferenca neuvrščenih držav. Konferenci sta pomenili mesto, kjer so neuvrščene dežele določile cilje in metode svojega delovanja v mednarodnem življenju.

Letos smo bili priče dvema dogodkoma, ki sta izražala željo po vnovični aktivizaciji neuvrščenih držav. Prvi tak dogodek je bil julijski posvetovalni sestanek predstavnikov neuvrščenih držav v Beogradu, drugi pa je bil sestanek zunanjih ministrov velikega števila neuvrščenih dežel, ki so se zbrali med zasedanjem generalne skupščine OZN v New Yorku.

Posebni sestanek pooblaščenih predstavnikov neuvrščenih držav v Beogradu je imel predvsem namen vnovič določiti in potrditi vlogo politike neuvrščenosti v sedanjem času. Še posebej pa so se osredotočili na nekaj poglavitnih mednarodnih vprašanj, kot so vprašanja miru na svetu, neodvisnosti narodov in pa vprašanja nadaljnjega gospodarskega razvoja sveta. Da bi bila vloga neuvrščenih dežel čimbolj učinkovita in uspešna, je treba doseči čimbolj popolno skladnost delovanja neuvrščenih dežel. Zato pa so potrebni skupni dogovori in skupne obravnave pekočih problemov, glede katerih je treba najti čimbolj enotna stališča ter tako omogočiti skladno akcijo. Beograjski posvetovalni sestanek je vnovič potrdil, da vse dežele, ki sodijo v krog neuvrščenih, tudi v prihodnje žele izvajati politiko neuvrščenosti. To je bilo v tistem hipu toliko bolj pomembno, ker so se v svetu širili glasovi, kako je ideja neuvrščenosti dosegla svoj vrhunec in da ni zanjo več navdušenja med državami. Hkrati s takimi mnenji pa so nasprotniki neuvrščenosti z vzhoda in zahoda obsipali mednarodno javnost s trditvami, da je vsak poskus ostati zunaj blokov utvara in nestvarna težnja. Treba se je odločiti ali na eno ali na drugo

Zoran Mušič: Ob Ljubljani, 1937, olje

stran, vmesnega prostora med bloki ni in ga ne more biti, so zatrjevali zagovorniki blokovske delitve sveta.

V Beogradu pa so izjavili predstavniki 51 držav, da vsa tista načela, ki pomenijo osnovo politike neuvrščenosti in ki so jih sprejeli in potrdili na beograjski in kairski konferenci, ohranjajo svojo polno veljavo. Ugotovili so tudi, da ostaja politika neuvrščenosti trajen in pomemben dejavnik v mednarodnih odnosih.

Kaj je pripeljalo neuvrščene dežele, da so začutile nujnost vnovičnega in še dosti bolj organiziranega posega v mednarodna dogajanja. Pripeljalo jih je spoznanje, da se čedalje bolj ostro spopadata v svetovnem merilu dve poglavitni fronti. Na eni strani so vsi mnogoteri narodi, ki so prisiljeni bojevati se za svojo neodvisnost, in to ne samo na političnem, marveč tudi in predvsem na gospodarskem in še raznih drugih področjih. Na drugi strani pa nastopajo sile imperializma, kolonializma in vseh vrst nadvlade nad drugimi narodi. Politika sile, pritiska, vmešavanja v notranje zadeve, oborožene intervencije, gospodarske diskriminacije, je pa poglavitno sredstvo, ki ga v tem boju uporabljajo nasprotniki svobode in neodvisnosti narodov. Cilj takega početja pa je uničiti ali okrniti suverenost drugih narodov, si jih podvreči in tako utrditi lastni položaj v svetu.

Na beograjskem sestanku je dobila ustrezno mesto ocena, da se pglavitni veliki sili sicer izogibata neposrednega medsebojnega vojaškega obračuna, toda hkrati pa skušata povsem odriniti vse druge dežele od reševanja mednarodnih spornih zadev. Mali in srednji narodi pa vidijo v taki težnji nevarnost zase, kajti mnogoteri kompromisi med velikimi se po navadi končajo na škodo malih in šibkih. Zraven tega pa izhaja pobuda neuvrščenih dežel za dejavno poseganje v mednarodne zadeve iz spoznanja, da taka velika, usodna vprašanja kot so svetovni mir, odprava razlik med bogatimi in revnimi deli sveta, odprava tuje nadvlade nad drugimi narodi, ni in ne more biti le stvar velikih, marveč je sodelovanje pri urejanju takih zadev dolžnost in pravica vseh držav, najsi bodo majhne ali velike. Le take ureditve in rešitve, ki so sad prizadevanj in pristanka vseh narodov in držav, lahko pomenijo trdne temelje miru in varnosti ter enakopravnosti.

Beograjski posvet neuvrščenih je poleg tega izzvenel v spoznanju, da veliki sami niso sposobni — že zaradi svojega položaja in odnosov, ki vladajo med njimi — z uspehom reševati posamezna mednarodna vprašanja. Nujno je zato, da se v tako reševanje dejavno vključijo zlasti neuvrščene države. Takih vprašanj pa je obilo, od Vietnama prek Bližnjega vzhoda do razorožitve in podobno. Povsem je naravno, da imajo Združeni narodi najbolj zvestega zagovornika in sodelavce prav v krogu neuvrščenih držav. Komu bolj kot vsem malim in ogroženim narodom je svetovna organizacija bolj pri srcu. Kdo se bolj od njih iskreno zavzema za uveljavitev združenih narodov in njihovih načel, kdo se bolj poteguje za to, da bi Združeni narodi zavzeli tisto mesto in vlogo, ki sta jim bila namenjena ob njihovi ustanovitvi, vlogo vrhovnega razsodnika nad spori in čuvarja svetovnega miru. Zato ni naključje, da so tudi na beograjskem posvetu toliko pozornosti posvetili prav krepitvi vloge svetovne organizacije.

Beograjski posvet je bil velika spodbuda za zopetno poživitev dejavnosti neuvrščenih držav. Izhajali so iz spoznanja, da »sedanji mednarodni položaj zahteva povečano dejavnost neuvrščenih držav in vseh tistih sil, ki so pripravljene podpirati in zagovarjati načela neodvisnosti in suverenosti, ki zavračajo grožnjo ali uporabo sile za urejanje sporov med državami in ki spoštujejo pravico vsakega naroda, da samostojno, brez zunanjega vmešavanja odloča o poteh svojega notranjega razvoja...«

Končni sklep beograjskega posveta pa je bil ta, naj se neuvrščene dežele čimbolj dejavno lotijo urejanja mednarodnih zadev in naj vse svoje napore osredotočijo predvsem v organizaciji Združenih narodov.

Nič ni torej čudno, če so se zunanji ministri neuvrščenih držav našli na skupnem posvetu med splošno razpravo v Združenih narodih septembra meseca. To pot jih je bilo že večje število, kar 59 članic svetovne organizacije je pooblastilo svoje zunanje ministre, naj se udeleže posveta neuvrščenih dežel. Pglavitni namen tega sestanka je bil predvsem usglasiti akcijo neuvrščenih na samem zasedanju. Vendar pa je bil njihov namen še dosti širši, saj so obravnavali tudi vprašanje, kako uresničiti trajno skladno delovanje neuvrščenih držav. Vrh tega pa so se zunanji ministri pogovarjali tudi o predlogu za sklicanje nove vrhunske konference neuvrščenih držav. Pa še ena naloga se je sama po sebi vsilila posvetu zunanjih ministrov neuvrščenih dežel. Prihodnje leto bodo namreč Združeni narodi slavili 25-letnico svojega obstoja in delovanja. To pa bo kaj ugodna priložnost za to, da se čimbolj okrepi svetovna organizacija in utrdi njena vloga v urejanju mednarodnih zadev. Kdo je bolj poklican za tako delo kot prav neuvrščene dežele, ki vso svojo dejavnost

usmerjajo prav v okviru Združenih narodov in ki gledajo v svetovni organizaciji najbolj ustrezno mesto za uveljavljanje njihovih načel. Poleg tega pa bi bila proslava 25-letnice OZN kaj primerno okolje za pospešeno ureditev nekaterih najbolj žgočih problemov. Sem na primer sodi odprava ostankov kolonializma v Afriki, pospešeno delo za gospodarski napredek dežel v razvoju, razširitev članstva svetovne organizacije na vsa območja sveta s sprejemom še tistih držav, ki so zunaj Združenih narodov in podobno.

Eden izmed najbolj otipljivih sklepov newyorškega posveta je vsekakor odločitev, da bodo prihodnjo pomlad pripravili v afriški državi Tanzaniji drugo pripravljalno srečanje za sklic konference na vrhu, tudi ta naj bi se začela v teku prihodnjega leta. Potemtakem bi lahko z gotovostjo rekli, da so se neuvrščene dežele v tem letu močno zavzele za to, da bi njihov glas v mednarodni skupnosti prišel čimbolj do veljave, kar bi bilo samo v korist miru in enakopravnemu sodelovanju med narodi. Res je, da obstajajo med posameznimi članicami neuvrščenih držav tudi občutne razlike v stališčih do nekaterih problemov. Sicer pa v taki družbi povsem enakopravnih dežel, ki se vsaka povsem prostovoljno odloča za določeno politiko, kjer ni nobene »vodilne« velike sile, povsem naravno prihaja do razlik. Toda prav tako je tudi očitno, da so med njimi nekatere trdne stične točke, ki zagotavljajo solidarnost neuvrščenega sveta. To je predvsem njihova usmerjenost k miru, zavračanje politike sile, groženj, pritiska in vmešavanja ter težnja po enakopravnem sodelovanju, ki je možna samo med neodvisnimi in suverenimi državami. To pa je tudi jamstvo za prihodnje skupne nastope neuvrščenih držav. Že sama odločitev o sklicu vrhunske konference je zagotovilo za tako napoved.

Nevarne napake pri pouku NOB na srednjih šolah

(Ob spomину na ukinjeno učiteljsiše)

Ob stoletnici ljubljanskega učiteljsiša želim predočiti nekaj izredno važnih dejstev. Na tem zavodu sem osemnajst let poučeval zgodovino in za razdobje med vojnama, za drugo svetovno vojno in NOB so bili dijaki brez primerne učbenika, morali pa bi imeti še poseben učiteljski priročnik, ki bi jih že na učiteljsišču poklicno usposobil za pouk zgodovine na osnovnih šolah. Vsa leta so profesorji na vseh srednjih strokovnih šolah zaman čakali nanj v želji, da bi nehali utrudljivo iskati in zbirati gradivo iz najrazličnejše literature, dijaki pa končali mučno zapisovanje in guljenje po skriptih in raztrganih zvezkih. Po letih čakanja je izšel učbenik za takratne nižje razrede gimnazij, ne pa za učiteljsiše. Njegovi sestavljalci so opravili pionirsko delo, odmerili pa so mladini, ne po predpisanem programu, pač pa s prakso dognana, preveliko količino učne snovi in pokazali svoje metodične poti.

Vsa pedagoška praksa in teorija nam učiteljem dokazujeta, kako je treba iz zgodovinskega gradiva izbirati dramatične dogodke, jih oživljati z epičnim pripovedovanjem, učencem tako rekoč užigati zgodovinsko fantazijo.

Veliko prostega časa na učiteljsišču sem porabil in s trudom ustvarjal tako metodo v podajanju zgodovinskega učiva, da ne bi bodoči učitelji ponavljali

stereotipnih napak ob zgodovinskem pouku, kakor so verbalizem, do golega fakticizma slečena snov, ki postaja zlasti slabšemu dijaku glodanje golih kosti, besedičenje. Kakor jaz so tudi drugi srednješolski zgodovinarji bili poleg redne zaposlitve takrat preobremenjeni še z raznimi tečaji. Precej časa so izgubljali z iskanjem gradiva, nestrokovnjaki so v desetletjih napravili nepopravljivo škodo, saj so odšli s srednjih šol tisoči s pomanjkljivo vzgojo o svetlih tradicijah NOB.

Vsa leta ni bilo koordinacije zbiranja, metodično za srednješolsko rabo že izdelanih tekstov v republiškem in zveznem merilu, kakor sem to pravočasno predlagal na aktivu že 1947, ko sem bral nekatere svoje tekste iz NOB in poudaril prepričanje, da takšni učbeniki uspejo samo srednješolskim praktikom, in sicer ne enemu, temveč celemu kolektivu, ne pa posameznemu znanstveniku, ki povrh nima srednješolske prakse.

O tem sem govoril leta 1961 v Ljubljani, v referatu z naslovom: Pogoji kvalitetnega pouka zgodovine NOB, na VII. kongresu zgodovinarjev Jugoslavije. Na tem kongresu, torej pred najbolj odgovornim forumom, sem dokazoval, kako je treba živo opisati pred dijaki zverstvo nemškega nacizma in italijanskega fašizma na eni in moralni lik golorokega upornika, partizana na drugi strani, da bi dijaki občutili veličastvo njegove zmage v največji tragediji človeštva. To je intimno povezovanje domovine, sveta in učenca z najboljšo zgodovinsko metodo, ki oblikuje ponosnega mladega Jugoslavana. To je kvaliteta osebnega vrednostnega doživetja. Pri učnem procesu odloča nadalje dijakovo idejno prepričanje. To raste v njem, kadar premišljuje o dejstvih, kadar iz teh dejstev samostojno izvaja sklepe, jih ocenjuje in je globoko prepričan o pravilnosti tega, kar je slišal v šoli.

H globoki prepričanosti o pravilnosti tega, kar je slišal v šoli, pa mora pomagati dijakov najboljši tovariš — učbenik doma. Učni proces se namreč ne konča v šoli: obnavljati učno snov, jo doživljati še enkrat, zmorejo v celoti samo takšen učbenik, priročnik, zgodovinska čitanka, ki jih odlikujejo vse opisane kvalitete. Zaradi ekonomije prostora v učbeniku ne sme biti učna snov skrčena do golega fakticizma. Seveda je kvaliteta vsebine primarne važnosti, to je tisti konkretni material, s katerim vzgajamo našega učiteljiščnika, prihodnjega učitelja. Učiteljiščniki vseh učiteljišč Slovenije niso imeli za svojo strokovno poklicno pripravo nobenega skupnega priročnika. Že omenjeni učbenik iz prejšnjih let metodično nepravilno, v obliki golega fakticizma samo omenja nemške zaplembe, zapore, streljanje talcev, taborišča. Z enim stavkom samo omenja pokole v Liki, o terorju Nedićevcev in četnikov v Srbiji ni niti besedice. Kje je strahota smrti dijakov in profesorjev kragujevske gimnazije, skojevke Slavke Klavora, množično streljanje talcev v Mariboru, Dragi in Begunjah, opisi taborišč smrti Dachau, Oswiencim, Jasenovac itd.? Vse te gore gorja in morje solza, vse te postaje smrti morajo postati naši mladini šole neuničljivega sovraštva proti vsem morilcem, kjerkoli bi se še kdaj pojavili. Vse te oblike gorja bi morale biti opisane v učbeniku, dane v študij dijaštvu vseh srednjih in strokovnih šol. Do golega fakticizma slečena snov je postajala v učbeniku zlasti slabšim dijakom dolgočasna, snov je razpadala v učnem procesu v posamezne mrtve, ločene elemente. Učbenik bi jih moral navajati h kompleksnemu osvajanju poglavij, k njihovi medsebojni primerjavi in povezavi v srečnih, plodnih urah individualnega poglobljanja v popolnem miru doma. V sinteze, preobrabljene besedne šablone, sklepe, poglavja, odstavke in posamezne stavke skrčena dejstva, ki jih je odločno preveč, njihovih opisov pa premalo ali nič, so bili našemu dijaku slabi tovariši doma na poti spozna-

vanja. Mi moramo vedeti, kako se dijak doma pripravlja. Tu nastopa najbolj kočljiva točka učenčevega učnega procesa na kritični točki, ko prehaja iz kvantitete v kvaliteto: pristno doživetje. Kako naj spozna učenec razpad stare Jugoslavije v nekaj suhoparnih stavkih! Tu mora nekaj slikovitih elementov, primernih zrelosti stopnji mladostnika, kakor reflektor osvetliti temo, dramatične faze razpada, na primer v zgodovinski čitanki.

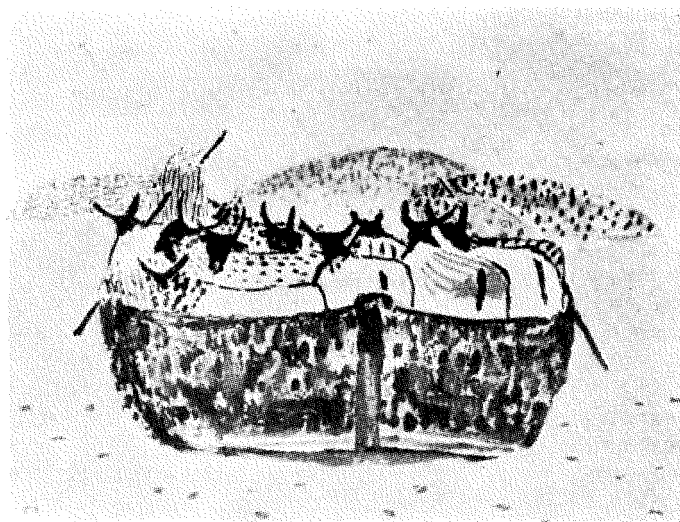
Še bolj značilna za ta metodično zgrešeni učbenik je za razdobje 1918 do 1948 naravnost ogromna množina časovnih navedb, skupno 370, od teh kar 100 z meseci in dnevi, na neki strani je dvanajst datumskih navedb z letnicami, meseci, od teh 8 celo z dnevi, na neki strani v pet zaporednih vrstah pet datumskih navedb. Nekaj primerov: 10. julija 1918 je dobila SZ novo ustavo, doba NEPA je nehala 1. oktobra 1928, 2. oktobra 1928 so bili na zasedanju Društva narodov sprejeti sklepi o mirnem reševanju medsebojnih sporov, posebno slovesno je bila podpisana 27. avgusta 1928 posebna pogodba, s katero se vse države odpovedujejo vojni, že 9. julija 1932 je bila v Lausanne podpisana pogodba. Mussolini je 9. oktobra 1935 napadel Etiopijo, vojne je bilo konec 9. maja 1936, 26. marca je izjavil Mussolini, da ima Italija samo tri življenjske zahteve: Tunis, Džibuti in Korziko. Ali je res potrebno, da poznajo nižješolci še dan, mesec in leto tega Mussolinijevega apetita? Kje je bila pred izdajo tega učbenika komisija mladinskih psihologov, pedagogov, didaktikov, da bi bila preprečila, da takšen kronološki balast ne bi slabil energij že tako preveč obremenjenih učencev? Teksta pred natisom niso pregledali resnično izkušeni srednješolski zgodovinarji, ki bi bili izločili označeno datumsko pošast, pretehtali izobrazbeno in vzgojno vrednost teksta.

Diskriminantna med znanstvenim gradivom in učivom je v našem pisanju vseh učbenikov nezadostno izvajana zahteva. Je *conditio sine qua non*!

Ta učbenik je usmerjal mladino preveč na spominsko urjenje intelekta. Kako naj toča dejstev aktivizira dijaka kot subjekt v učnovzgojnem procesu? V tem učbeniku niso bili za mladostnike dovolj porabljeni zgodovinski zakladi s čustveno, emocionalno, epsko, heroično vsebino! Po učnem načrtu naj se učenci seznanijo z vlogo osebnosti v zgodovini, razviti je treba pri učencih zavestno in aktivno ljubezen do vsega, kar je bilo v preteklosti naprednega in človečanskega, oblikovati jih mora v zavestne in požrtvovalne graditelje in branitelje naše domovine. Pouk ne sme trpeti v pomanjkanju vzgojnega podarka, ki je pri tem predmetu še posebno važen.

Sliko partizana je treba z besedami pravilno orisati, da si ga ne bi dijaki predstavljali kot vojaka v kasarni, ki dobi uniformo, orožje iz skladišča, vsak dan ob uri na znak trobente svoj obrok hrane, potem pa vadi ali pa maršira v četvorstopih po cesti, mogoče še z godbo na čelu. Predstava bo pravilna, če bo mladinec bral v zgodovini nekako takole: »Ob prihodu v partizane je sredi gozdov v partizanskem štabu v dogovoru s politkomisarjem novinec privzel partizansko ime, da bi za sabo zabrisal sledove in svojce obvaroval pred preganjanjem fašistov in domačih izdajalcev. Za boj so jih pripravljali španski borci, kakor Dussli, Stane, Marok, vojaki in redki oficirji stare jugoslovanske vojske, kakor Ljubo Šerčer. Življenja v gozdu so jih učili drvarji in oglarji. Naučili so se za sabo zabrisati sledove, maskirati taborišča, kuriti brez dima in hoditi neslišno v popolni temi. Na Gorenjskem so se morali pripraviti za napad že ponoči in čakati na naciste v zgodnjih jutranjih urah v največji tišini.

Zato so spali oblečeni, obuti, opasani, s puško ob boku, da so lahko takoj skočili v boj, če so bili obkoljeni. Postelje so zamenjali s praprotnjo in smre-

*Zoran Mušič:
Čoln, 1950, litografija*

kovim vejevjem. Pozimi so večkrat na pohodih na sneg nasekali veje, nanje pognili odeje, legali eden poleg drugega, se pokrili, zjutraj pa se komaj izkopali iz zapadlega snega. Ko so strgali svoje civilne obleke, so oblačili vojaške uniforme ujetih in ubitih sovražnikov. Orožja je od začetka bilo stalno premalo. Prvi partizani so vsak boj cenili po količini zaplenjenega orožja. Ob velikem plenu je zavladovalo med borci pravo veselje. Celo hudo ranjenim se je zdelo, da lažje prenašajo bolečine, in zgodilo se je, da so ranjeni tovariši objemali priborjeno orožje. Postali so si v silnem trpljenju tovariši, v najhujših urah boja zvesti drug drugemu do smrti, do zadnjega diha!

Ti delavci, vajenci, kmetje, hlapci, študentje niso več trepetali v bojih. V njihovih srcih se je dvignilo junaštvo, do takrat nepoznano, zatajevano, zatirano. Boj jim je postal novo življenje, svoboda, partizanska, kakor je še niso nikdar okusili. Italijani, Nemci, pred katerimi je trepetal svet, so jim pošiljali smrt iz sto vrst orožja, oni pa so jo odbijali, partizanske svinčenke so klale fašistične in nacistične morilce narodov Evrope.

Kakšna junaštva so v NOB izvršile množice, kakšni heroji so se dvignili iz njih in jih popeljali do veličastnih zmag! Simbol junaštva golorokih množic, Kozara ni v učbeniku niti omenjena, tridnevna borba v Dražgošah je obsežna v enem samem stavku, in vendar je to po kmečkih uporih v 16. stoletju največja oborožena bitka Slovencev za svojo svobodo. O narodnoosvobodilni borbi na Koroškem je v omenjenem učbeniku samo en stavek s tremi letnicami! Prve žrtve italijanskega fašizma, na Bazoviški planoti pri Trstu ustreljeni Bidovec, Marušič, Miloš, Valenčič niso v učbeniku niti omenjeni!

Ujeti srbski partizan Štefan Filipović, ki so ga Nedićevi izdajalci obsodili na smrt, je v Valjevu na trgu pod vešali z vrvjo okrog vratu z dvignjenimi rokami pozival ljudstvo v boj za svobodo. Na ohranjeni fotografiji mu iz obraza izžareva neuničljivo junaštvo, kakor zlati žarki iz njegovega lika, ki je upodobljen na emblemih telovadnega društva Partizan. Ko so fašisti ujeli partizana pesnika Ivana Roba iz Trsta, jim je pri zaslišanju pred ustrelitvijo ponosno izjavil: »Dovolj je živel, kdor umre za domovino!«. Ta dokument

pesnikove velike ljubezni in zvestobe domovini vse do svoje mučeniške smrti smo našli v vojaškem arhivu italijanske vojske ob kapitulaciji Italije 1943. O vsem tem ni v učbeniku ničesar! Prav tako ničesar o množičnem umiranju v taboriščih smrti, ki so samo omenjena! Samo omenjena!!!

Ne gre pred mladostnika samo sipati klena zrna političnih dejstev, formuliranih v sklepih, trditvah z izključno politično-sociološko tematiko, in to tako, da nikakor ne ustreza zrelostni stopnji mladostnikov! Zgodovina NOB in tudi vsa druga zgodovina iz ust učenjaka postane visoka, učenjaška, siva, mladini nerazumljiva, dolgočasna, mrtva! Treba se je vživeti v otrokovo mišljenje! Mladim je treba pripovedovati, kar ti lahko dojamejo, kar je zanje najbolj zanimivo. Pouk mora računati z dojemljivostjo otrok in pedagoškimi izkušnjami, na katerih je zgrajen ves šolski sistem. Po takšnih načelih bi moral biti sestavljen zgodovinski učbenik, posebno pa metodični priročnik priprav za prihodnje učitelje. Ti pa niso dobili vsa leta ničesar uporabnega.

Ogromno je napisanega o NOB, vendar tudi dijaki ostalih srednjih šol niso dobili nič programsko in metodično pripravljenega učiva. Prihodnje generacije se naj vzgajajo na junaštvu in zmagah jugoslovanskih narodov! Kako naj se vzgajajo na herojstvu, če niso ne zmage ne trpljenje ne žrtve ne heroji opisani adekvatno razvojni stopnji mladih, če teh opisov vobče nič ni! Čim več bo lepih opisov velikih dogodkov iz bojev in revolucije, tem manj puhležev, frazerjev in tem več resne, ponosne, s heroizmom NOB navdahnjene mladine bo odhajalo iz naših šol v življenje!

Dajmo mladini zrelostni stopnji primerne učbenike! Vsak dijak srednjih šol naj dobi čimprej učbenik najnovejše zgodovine, ki bo ustrezal zahtevi: Iz življenja za življenje! In da bo čim prej, ga naj napišejo na osnovi gradiva dovolj številni, ne samo v republiškem, temveč v zveznem merilu, poudarjam še enkrat, samo izkušeni srednješolski metodiki, revidirajo ga naj mladinski psihologi, ki vedo, kaj in koliko je primerno zrelostni stopnji mladih! Republiški odbor ZB v sporazumu z zveznim odborom odloča o sorazmernem izboru gradiva o NOB za vsako republiko posebej.

Prof. Franjo Veselko

*Zoran Mušič:
Konjički, 1949,
litografija*

Dvojina

Branimir Žganjer

— Ali naj tečem po gospoda, oče? — je vprašal dvaintridesetletni sin Ivan, prižigajoč čedro. Odpuhnil je proti sajastemu stropu tri, štiri kolobarje modrikastega dima, postavil roke ob boke, prestopil in se tiho odkašljaj, kakor da želi prikriti zadrego. Ko je pogoltnil zajeten požirek cenenega tobaka, je na skrivaj poškilil proti očetu, ki je ležal v kuhinjskem kotu na lesenem pogradu, pokritim z vzorčasto, nekoč z rjavimi štirikotniki okrašeno, zdaj pa že z izprano blazinico.

Stari Rojc, dedek Anton, kakor so ga vsi imenovali v vasi, je zastokal in se nemočno hotel skobaliti s pograda. — Ne, ne gre! Konec me bo! Anton, ti si svojo zadnjo panogo stesal — je zamaknjeno kakor zase dostavil in se zastrmel v tram. Pohištvo, stara skrinja, neskobljana miza, trije stoli, pograd in majhna pručka, je bilo izdelano doma, najbrž s preprostimi tesarskim orodjem, bolj primernim za podiranje dreves kakor za mizarska dela. Iz brun stesana bajta je imela tri prostore: »konk« z ograjo, da prepreči perutnini vstop v notranje prostore, kuhinjo in »hiško«, sobo, ki so jo hkrati uporabljali kot spalnico in prostor za sprejemanje boljših gostov. Med boljše so razen duhovnika sodili kvečjemu davkar, logar in redki obiskovalci, uradniki z okraja. Seveda le takrat, kadar so se po lovu na divjega petelina odzvali prigovarjanju in vabilu dedka Antona, da se pridejo ogret in si potolažijo prezeble želodčke z domačo slivovko, ki se mu jo je prav letos posrečilo skuhati tako močno kot še nikoli.

Stari Rojc se je torej zastrmel v tram, kjer so bingljale zaprašene rdeče paprike. Nad vhodnimi vratci v hiško je zagledal že znan zbledeli napis G. M. B., A. D. 1942, velike oglate črke, ki jih je na praznik razglasenja Gospodovega kaligrafski narisal vaški župnik gospod Franjo. Po kratkem premoru, ki ga je komaj zaznavno pretrgalo naduhlo sopenje, je počasi dostavil:

— Na kašelj me žene, izkašljati pa se ne morem. — Malce je pomolčal, nenadoma pa je nasajeno siknil: — Zastrupil me boš. Odesi to smrdljivo pipo, sicer me boš predčasno ugonobil.

Ivan je ubogljivo iztresel ostanek vsebine iz napolnjene čedre na ilovnata tla, poteptal žerjavico z izhojenim čevljem in vprašujoče pogledal očeta:

— Po gospoda, ha?

— Ali se ti res tako mudi, da me spraviš s tega sveta? Kaj sem ti napoti? — je odvrnil stari negibno leže, vendar brez ilhte.

— Kaj pravite oče, Bog se me usmili, saj ste vendar še vedno hrust — je odvrnil Ivan, kakor da se je spomnil nesrečnega dogodka in dostavil: — In če bi vas ne bilo oplazilo drevo, ko sva podirala bukev v Jeničevem gozdu, bi še danes skupaj tesala hlode. Gospoda sem omenil kar takole... — je po-kašljaj Ivan, kakor da mu nagaja nekakšna naduha, vendar namenoma, da bi si pridobil čas, da najde primerno besedo... — saj veste, da se bliža... — se je domiselno spomnil... — Velika noč, k farni cerkvi še ne morete, dokler ne boste okrevali, saj...

— Ne! — je zahropel starec jeznorito in pretrgal sina sredi stavka. — Ne, jaz sem svoje dotesal. Od tod pojdem samo k Svetemu Vidu, — je dodal bolj umirjeno, hkrati pa je obupno odmahnil z grčavo, z žilami prepreženo roko v smeri proti nevidnemu griču, kjer so si vaščani že od turških vdorov postavili pokopališče z majhno cerkvijo.

— Če pa se ti tako mudi poklicati gospoda, — je nadaljeval, ko se je malce spočil — potem pojdi v Poljano. Vem, da je tam že nekaj časa gospod Skalan, ki so ga iz prleške vasi pri Ljutomeru izgnali Nemci. Nekoč sem se jeseni z njim pogovarjal na sejmu v Kutini. Izgnanec je! Oba sva izgnanca! Njega so pregnali Nemci, mene pa z rodnih tal pomanjkanje zemlje za obdelovanje. Skalan je Prlek, pristna kmečka grča, bolj kmečki mož kot gospod — je pribil že bolj živahno dedek Rojc, ko se je spomnil suhljatega gospoda v talarju, moža okoli šestdesetih let, okornih, kmečkih kretenj in modro zelenih jasnih oči, ki so strmele nekoliko zasanjano v daljavo. — Gotovo je nekoč v lemenatu na skrivaj pisal pesmi. Veš, sin, da možakar komaj za silo žlobudra hrvaščino.

Vaščani v Poljani so ga vzljubili, saj jim je bil v marsičem podoben. Večkrat je rad posedal pri kmečki mizi, včasih pa ga je srknil čez mero.

— Hja, ž njim se bom lahko pobotal, po domače, po prleško — je rekel šestinšestdesetletni bolnik, ki se je sinu na mah zazdel še bolj prsten v obraz. Ko je Ivan gledal očetov kalno zvodeneli pogled, vdrte oči in pod njimi kolobarje, se mu je začel vsiljevati občutek, da se staremu bliža zadnja ura. Hotel ga je malce potolažiti:

— Pomirite se, oče, saj bom uredil v Poljani. In ne govorite preveč, saj nikoli niste veliko govorili — ga je skušal pomiriti.

— Ne, moram govoriti, čeprav me stiska v prsih. Besede morajo ven — je zatarnal starec in se še bolj zavlekel pod odejo:

— Pogovarjala se bova v domačem jeziku, ki ga ti komaj za silo razumeš. Saj je samoumevno, rojen si tukaj, vendar si moj sin — je dostavil, kakor da se opravičuje pred lastno vestjo. — Veš, Ivan, — je zopet začel ves zasopel in zamolklo, ko se je mukoma skašljaj, vzel cunjo in obrisal potne srage na čelu. — Veš, da nikoli nisem preveč hodil okoli farjev. Takšne reči so za ženske in ostarele lajdre, ki se svoje stare dni kesajo za zapravljene mladostne priložnosti — je rekel skoraj veselo. Gubi okoli ust sta se mu za trenutek zaokrožili v poreden smehlaj, ki je v hipu spričo bolečin izginil.

— Nikoli nisem molil litanij, nisem hodil na božja pota — je rekel in utihnil, ker se je spomnil, da ga je mati kot kratkosrajčnika (komaj se je lotil njenega krila!) peljala enkrat samkrat na Ptujsko goro. — Bog pa je vendar! To drži kot pribito — je rekel spravljivo. Res, izpreči bo treba! Z Bogom se bo treba pobotati. Podvizaj se po Skalana!

— Bom, rade volje, takoj odrinem v Poljane — je rekel sin, ki si je ponovno dal opraviti s čedro, zopet prestopaje z dolgimi kraki krivenčastih nog, okoli katerih so se mahedravo opletale blatne hlačnice. Hotel je skriti ginjenost in solze, ki so pričele curkoma polzeti po obrazu. Spomnil se je matrine smrti pred dobrimi petimi leti. Stara bajtarica, po domače Hojničeva, je umrla na istem pogradu. Ded Anton, Ivanov oče, se je z njo poročil pred skoraj petintridesetimi leti, v prvem desetletju našega stoletja. Vaščani so ga takrat imenovali prišlec, saj je res prišel iz Kranjske, s plenkačo na rami, s trebuhom za kruhom.

— Bom, seveda, grem takoj, — je rekel s težavo — v Poljane bom šel, saj tako in tako domačega gospoda Franja ni v naši vasi Hrastjih, smrkavca menda pa ne potrebujete? — je pogledal očeta in z žuljavo roko obrisal na skrivaj veke. — Tega rejenega tepca z zlatim zobom menda ne boste vabili v našo hišo?

— Ne bom! — se je zarežal stari zaničljivo.

Oba sta se razumela, kaj pomeni označba smrkavec.

Domači gospod je zbolel in se zdravil v Zagrebu v bolnišnici. Bolj kot žolčni kamni, ki so ga krotovičili zadnji dve leti, sta ga pognali v bolnišnico močno streljanje in strah pred partizani. Od nadškofije so vaščanom poslali mladega kaplana, komaj osemindvajsetletnega fanta, debelušneža, okroglih, zabuhlih lic, ki je med mašo krilil z rokama, kakor da išče nevidnih opornikov ali da hoče ujeti ravnesje; med pridigo je mižal, sopihal in povešal oči, obraz pa je razvlekel v prihuľjeno spako. Skozi polodprta usta, zlasti kadar je izgovarjal sičnike, je zablestel z zlatom prevlečeni kočnik. Zob se je zasvetil zlovešče v trepetljivem siju sveč in v naglici ugasnil, da bi se v naslednjem zaporedju, v blagoglasju nebnikov in ponovno zopet omehčano izgovorjenih sičnikov vnovič pojavil, nenadoma zalesketal in v hipu utonil v polmračni ustni votlini. Kaplan-debeluh ni nikamor hodil razen v cerkev. Najbrž se je bal ustašev, ali kaj takega. V vasi so pripovedovali, da je bil v aprilskih dneh okupacije navdušen, morda celo teoretičen pristaš NDH, vendar so ga pokoli domačih morilcev spravili s tira. Zdaj se je razočaral in zakrknil.

Ivan je stopil k vratom, in ko jih je že odprl, je pomislil, da bo očetu soparno. Vrnil se je k pogrady: — Ali naj vam odprem okno, da boste laže dihal? Pomlad je zunaj, sončno jutro imamo.

— Kar odpri, le za špranjo, da bo bolj svetlo, sicer pa ne preveč, saj me je mrzlica do konca zdelala — je starec s pogrady počasi spregovoril.

Oba, oče in sin, sta nekaj časa molčala, kakor da brodira vsak zase po otožnih, zdavnaj pozabljenih spominih.

— Kje pa sta snaha in Anica? — se je starec čez trenutek spomnil in dostavil počasno — ... da bosta pri meni, če bom kaj potreboval.

— Žena se bo zdaj zdaj vrnila s kravama. Z njo je tudi mali Tonček, Anica pa je odšla v šolo — je očetu že nejevoljno pojasnil Ivan, ki je hotel čimprej ven iz zatohlega ozračja kmečke kuhinje, v kateri se ga je še neprespanega po nočni službi spričo bolnega, sitnega in danes nenavadno zgovornega očeta ter neprijetnih izhlapevanj začela lotevati dremavica.

Ko se je že zasukal na petah, da bi prijel za kljuko, je starec z znižanim glasom šepetaje dejal:

— Bodi previden, zlasti ob progi! Sosedova Reza, ki je davi prišla posoditi ščepec soli, mi je pripovedovala, da so zgodaj, že ob svitu, ustaši ustrelili mlado dekle, češ da je hotela podtakniti zažigalno vrv pod tirnice.

— Čenče! — je rekel Ivan navidez malomarno. — Ljudje so pač ljudje, govoričijo brez premisleka. Čenče! — je poudaril ponovno, čeprav je davi na lastne oči, gredoč domov iz službe, spremljal omenjeni dogodek nekaj lučajev od kretnice. Tudi po njem bi bilo, če bi ne bil kretničar. Polpijani ustaš ga je le nadrl in z roko odpahnil. Ivan je bil prepričan, da mu je življenje rešila umazana železniška čepica in rdeča kretničarska zastavica, vsa prepojena s sajastimi lisami ter lepljiva od potu. »Da, rešila me je kapa« — je pomislil, se je dotaknil ter jo potisnil na tilnik. Sicer pa Ivan kape ni snemal nikjer, razen v dveh primerih: v cerkvi, ki jo je bolj redko obiskoval, in v postelji.

— In nikar ne hodi v Poljane skozi hosto, — je starec po svoje godel klepetavo kot nikdar doslej — da te ne bodo ovadili zaradi sodelovanja z gošarji.

— Kje so gošarji, oče? Saj jih ni pri nas? Kvečjemu v Papuku, ki jedaleč stran ...

— Tiho bodi! — se je razjezil starec in ponovno skrivnostno šepnil: — Praviyo, da jih je iz dneva v dan več, da jih bo kmalu kot listja in trave. Gospod Skalan jih ne obsoja, čeprav gosposka v okraju govori, da so komu-

Zoran Mušič: Dachau, 1945, risba

nisti, da ne verujejo v Boga in takšne reči. S politiko se nisem nikoli ukvarjal in se v takšne reči ne spoznam. Le Nemce in njih sodelavce bo treba izgnati od tod.

— Pa bodi previden — je dedek Anton vedno bolj siten svaril sina, ki se je ponovno približal vratom.

— Počakaj! — ga je zadržal. — Pokliči Toma, rad bi se z njim pomenil.

Toma je bil mlajši sin, komaj šestnajstletni fant, vihrav, skoraj še otrok, postržek že takrat postaranih staršev.

— Tome ni doma, odšel je na davkarijo v Kutino. H gosposki — je dodal Ivan kot nameček pojasnilu. — Ali naj vas obrijem? — je še vprašal, ker se je spomnil, da je stari vedno zasukal brke, kadar je kdo izmed domačih napovedal obisk iz sosesčine. Po navadi se je zravnal, poslinil prste ter pogladil obe konici štrlečih posivelih brkov in poravnal redke razmršene lase. — Bril me boš na parah — je odgovoril odsekano.

— Ali boste malo žganja? — je vnovič vprašal Ivan, ki so ga neprespani možgani in suho grlo zaščegetali ter mu v domišljiji obudili slo po pijači.

Starec je preslišal ponudbo in je nadaljeval kakor zase:

— Kolikor pač imam izkušenj iz prve svetovne vojne, ko sem bil še močan in krepak mož, — je zastokal in se utrujeno zleknil na blazino — bodo gošarji z Nemci pometli. Tebi ne bo treba iti k vojakom, kot kretničar si oproščen. Potrebujejo te pač! Razen tega lahko z ženo doma kmetujeta po malem. Na Toma pa pazi, ta je še neugnan žrebiček, isti stari oče Andrej — je rekel in si dal opraviti z razmršenimi brki, kakor da pričakuje obisk že zdavnaj rajnega očeta.

— Na Toma — se je nenadoma vrnil k sedanjosti — pa pazi! Naj se fant oklene zemlje! Vojne ne bo tako hitro konec. Zemlje naj se oklene! Morda bo vihra uničila vse, — je zamolklo dejal — zemlja pa le ostane, radodarna, ustrežljiva, ki ti bo za prgišče semena plačala tvoje delo s stoterimi sadovi. Vidiš, — se je ponovno začel potapljati v spomine — prišel sem sèm kot deček, mladenič skoraj pred štiridesetimi leti. Bil sem delavec, ki razen nekaj cunj in plenkač na rami nisem imel ničesar. Minilo je nekaj let (veliko številu bukev sem moral podreti za tuja podjetja), ko sva si z rajnko materjo postavila skromno bajto in si postopoma pristradala nekaj oralov zemlje, sežek dva vinograda... Pa na svojo Anico pazi! Rad jo imam, čeprav me enajstletna frklja komaj razume in me menda ima za zakrknjenega čudaka. Če bo šlo, ko bo dorasla, jo daj študirat... v Zagreb... ne, rajši v Ljubljano... saj me menda razumeš? Zemljo naj dobi Tonček... Oporoko sem pospravil v skrinjo — je še dodal kakor mimogrede. Pogled mu je obvisel na stari, izrezljani, nizki omarici, črvivi in tako razjedeni od zoba časa, da je zevajočo rezo sam moral zadelati z navzkriž zabitimi deščicami.

— V tej omari, pod perilom, v katerega me boste oblekli, preden me položite na pare, je pismo, moja zadnja želja

— Triletnemu fantu ste obljubili zemljo? Ali ne bo prezgodaj? — je skušal ugovarjati Ivan.

— Česar se Janezek nauči, to Janez zna — je rekel starec trmasto. — Naj se Tonček že kot otrok navadi na zemljo. Kmet bo in konec! — je vztrajal ves tog. — Toda sedi in me poslušaj! — je rekel spravljivo, vendar je takoj utonil v mladostne spomine. V domišljiji je zagledal gozdno jaso v jesenskem večeru. Zdelo se mu je, da sliši zategle glasove tesarjev, ki so odlagali svoje orodje v zasilno skladišče iz grobo stesanih brun ter odhajali proti vasi, najprej v gostilno na kratek klepet in kozarček brinovca, da bi se kmalu poslovili in se odpravili domov. Poleg zloženih hlodov je zagledal sebe, postavnega mladega fanta, s klobukom poveznjenim na tilnik. V ozadju je v zadnjih žarkih že porumenelega sonca blestel pločevinasti petelin farne cerkve svetega Miklavža, zaščitnika njegove rojstne vasi Javor. Dan je počasi ugašal. Zazdelo se mu je, da sliši zategli pasji lajež domačega Volka, ki se je zaganjal proti stezi, oddaljeni dober kilometer od razrite ceste, ki je držala proti Ptuju.

Od tod se je odpravil v svet, na rajžo. Nekaj parov podplatov je raztrgal, preden je prišel v Hrastje, majhno vas (Bogu za hrbtom!) v kutinskem okraju. Pokrajina mu je ugajala, saj ga je spominjala na Ptujsko polje z oddaljenimi griči v ozadju. Lakota ga je pognala v svet. Odtrgala ga je od rojstnih krajev. Na vekomaj!

— Razkropili se bomo na vse vetrove, sicer bomo vse življenje tolkli revščino — je pred slovesom rekel štirim sinovom dedek Andrej, Antonov oče. — Le najstarejši, že poročeni Boštjan naj ostane na teh nekaj sežnjih domače prsti, ki jo bo obdeloval, kakor bo vedel in znal. — Dedek Andrej je bil trden kmet, z dušo in telesom navezan na zemljo, ki bi jo bil rad obdeloval, če bi jo le imel. In tako so se poslovili. Antona je pot zanesla čez Dravo, najprej v Varaždin in postopoma naprej proti jugovzhodu.

— No, oče, ali lahko sedaj odidem v Poljane? — je nestrpno vprašal Ivan, ki so ga očetovo kinkanje in vmesni nerazumljivo izmrmrani stavki začeli dolgočasiti.

— Pojdi, pojdi v Poljane! — je rekel starec ginjeno.

— Kaj pa se sedaj dogaja zunaj? — se je prestrašil Ivan, ko je slišal nenavaden ropot.

— Snaha ... — je spoznal starec, — zgodaj je prignala kravi domov. Menda ni ...

— Nikamor ne pojdeš! — je skoraj obupno od zunaj zavpil ženski glas domače gospodinje, ko je vsa zasopla prignala kravi. Tonček je pahnil vhodna vratca, pricapljal k očetu in jokaje zavpil: »Ogenj!«

— Kje? Kakšen? Kdo je zažgal? — je vprašal Ivan, dedek pa se je hitro pokrižal in izdaval:

— Kaj se je zgodilo? Bog se nas usmili!

— Odženi kravi v goščavo, hitro za vsak primer, tam gori za jaso! Tam ju nihče ne najde. Pa priveži ju, saj morda ne pridejo v Hrastje — je gospodinja dahnila v eni sapi Ivanu, zatem je zasoplo in prestrašeno začela pretrgano, skoraj zlogovaje pripovedovati:

— V Poljani so hudiči vdrli v vas pod pretvezo, da so domačini skrili ranjenega partizana s Papuka. Pretepli so ženske in otroke, moške pa so suvali s puškinimi kopiti in jim grozili z obešenjem. Ko pa se je za svoje farane potegnil gospod Skalan, so ga opljuvali, podrli na tla, roki mu zvezali z žico in ga skupaj z nekaj deset vaščani odgnali v Jasenovac ...

Molk. Dolgi, otrpli molk, ki ga je razdrla ena sama beseda dedka Antona. Po slovniški obliki bi jo gramatiki vsekakor uvrstili v dvojino, ki jo je starec v svoji s hrvaščino prepojeni prleški govorici že zdavnaj pozabil uporabljati. V tej besedi je strnil jezo, obup, sovraštvo in zaničevanje. Vse hkrati!

— *Izganca!* — je hropeče zastokal ves zaripel v obraz in sklonil na blazinico osivelo glavo, obrnjen proti leseni steni.

Prekop

Milka Kovič

Ko se je peščena vozna pot ovila okrog hriba in se pognala v strmino, sta začeli krsti drseti po deski, položeni sredi lojtrskega voza. Spremljevalci so se nagnili h krstama in ju potiskali na prvotna mesta. Pri tem so pazili, da ne bi poškodovali belo škrobljenega pajčolana okrog krst. Krsti sta bili beli, ozki in lahki, zato sta se stalno premikali.

Šele na vrhu hriba sta se na ravni poti krsti umirili, da spremljevalci niso imeli več skrbi z njima. Zato so se nekako oddahnili. Tudi konja sta sprostila napetost mišic, ki so jim trzale, in tolkla s kopiti v razmočena tla. Spremljevalci so urno pokrili konja z debelima odejama, kajti bili so na cilju. Za široko kapelo se je dvigala še neposедena gomila.

Spremljevalci krst so se tesno ozrli drug po drugem, češ, kdo bo začel, toda vsi so se obotavljali pred bridkim opravilom. Zazrli so se v vas, ki je stala na grebenu, zavita v skesan molk in otopelo brezsrčnost. Nihče izmed spremljevalcev ni mogel najti prave besede. Hermina je bila oblečena v star, rjav plašč, katerega zavihek je bil prekrižan s črnim trakom zaradi hčerke, pokopane pod zeleno gomilo za kapelo. Brskala je po cekarju, Rozača pa je stikala po žepih. Rozača se je pritaknila tem naknadnim pogrebem, ker je

bila Herminina prijateljica in je žalovala za hčerjo, ki je bila pobegnila z Italijanom. Tretja ženska je bila drobna in je nebogljenost stala ob grobu. Prišla je po najmlajšega sina, tistega, ki je bil edini v družini veder in mu ni mogla oropati veselja niti očetova surovost. Z ženskami je prišel tudi Stane, potepuh, dobrovoljček in pijanec, ki so ga imeli za hlapca, ne iz potrebe, pač pa iz dobrosrčnosti. S seboj so ga vzeli, da bi bil za grobarja, ker je bil za zelenko žganja pripravljen storiti vse.

»No, bomo začeli ali bomo kar stali?« jih je zdramil Stane. »Daj steklenko sem, da ga prej malo srknem!«

Hermina mu je ponudila zelenko. Stane je krepko potegnil, nato je pomolil steklenico drugim. Vsi po vrsti so srknili in si dali poguma. Stane je zmetal lopate in krampe z voza in se približal zeleno obraščeni gomili. S ploškimi vrezi je z lopato začel odstranjevati rušo in jo polagati vstran. Tudi Rozača je prišla za lopato in odmetavala lepljivo ilovico. Materi sta stali okamenelo ob robu in čakali. Staneta so razsrdile solze, ker jih ni mogel prenesti. Trdo je potiskal lopato v ilovico in jo metal prek rame, da se je kotalila po bregu.

»Kaj bi se cmerili! Kar je, je! Misli, da jaz nisem imel otrok?«

»Daj mir, Stane! Tu vendar ne boš bril norcev!« ga je svarila Rozača.

»Ja, drage moje, tudi Stane je imel otroka! Dva! Oba sta umrla za škrlatinko! Zdaj bi bila stara že čez dvajset let. Od takrat nimam nobene skrbi več in vedno lahko pijem in sem dobre volje!«

Ženske niso vedele, ali bi mu verjele ali ne. Stane je to občutil in se zaradi tega jezil, tako da je ilovica še hitreje letela po bregu. Ko je spet krepko vrgel, je po bregu zletel košček preperele obleke.

»Joj!« je zastokala Hermina, »kaj ne vidiš, da si že prišel do njih!«

Spet je zasadi lopato in to pot je privzdignil svetlo kito.

»Pojdi zdaj stran, Stane! Naprej bomo same! Tamle je zelenka!« je poprosila Hermina in že je bila v jami.

Stane se je zmrnil in se umaknil. Takoj za Hermino je bila v jami še drobna ženska, Hermina je prepoznala hčer po kitah. Zdrsnila je v ilovico ter pazljivo luščila z obraza kepe lepljive ilovice in negibni obraz polivala s solzami. Šepetala je besede ljubkovanja in počasi hčeri dvigala roke.

Druga mati je delala še počasneje, roke so se ji toliko tresle, da njeno delo ni bilo nič kaj prida.

Takrat se je oglasil neznanec na robu jame.

»Ne z rokami! Zastrupili se boste!«

Nedaleč od jame je stal domačin iz vasi.

»Zastrupili? Pri svojih otrocih bi se zastrupili?«

Kmet je zmajal z glavo in molčal. Hermina je skušala dvigniti hčer v naročje, toda ilovica jo je držala kot z nevidnimi kremplji.

»Raje mi pomagaj!« je zajokala Hermina.

Kmet se je spustil v jamo in izjecljal:

»Poznal sem oba. Umikala sta se ofenzivi in naletela na drugo krilo. Prav tu so ju obstrelili. Potem sta tekla skozi naš sadovnjak in se držala za roke. Fanta je pokosilo, dekle pa je stokala vso noč. Strašna noč je bila to.«

»Pa ji nisi mogel pomagati?«

»Kdo bi šel v taki noči iz hiše! Ves čas smo čakali, kdaj bo vse drobno tudi mi!«

Zoran Mušič: Dalmatinski motiv, 1955, olje

»Eh, bal si se za svoje stare kosti in se te cvetoče mladosti nisi upal rešiti!«

»Kaj ti veš, kako je, če padajo granate!« jo je zavrnil z modrostjo izkušenega vojaka.

Hermína je dvignila blatno hčer v naročje. Mrtva roka je omahnila iz objema. Ta čas se je nekaj zakotalilo. Hermína je položila hčer v travo in iskala. Našla je droben prstan.

»Poslala mi ga je v pozdrav in za spomin!«

Ko so se pomikali s krstama v dolino, ni nihče spregovoril niti besede, le pritajen jok je spremljal oba mrtva.

ZIMSKI VEČER

*Rad imam večere,
ko postane plah
tvoj lastni glas,
kot da bi bil otroški ali dekliški,
kot bi bil glas ženske, ki živi samo od spominov.
Strah, obžalovanje, tesnoba, težke misli?*

*Rad imam večere,
ko sonce še koprni po zrelih grozdnih jagodah,
za njim pa stopa noč in jih trga.
Tak večer mi je ljubši
kot jutro — jutra nikoli ne vidim,
ker gledajo moja okna na zahodno stran.*

*V zimskih večerih rosi dež
nad strehami Tananarive —
na misel mi prihajajo Utrillove podobe.
Dolgi so deževni večeri;
v mravljinčih, ki te sprelete, kadar te zmrazi,
je sreča otroka,
ki mirno pije mleko.
Kot teliček, kadar najde vime;
je trepet v očeh stare device,
ki se ozira naokoli.
Tananariva, Tananariva!
V nežnem zelenju riža,
kjer se podita drug za drugim
veter in svetloba,
stojiš obdana s kaktusi, med skalami,
usločena kot bik, ki ga zasači noč,
vitka kot bambus ob potoku.
V mraku zimskega večera
je pravzaprav tvoja
prava podoba.*

J. J. Rabearivelo je največji madagaskarski pesnik. Pesmi je pisal v malgaščini in jih tudi sam prevajal v francoščino. Želel si je, da bi šel v Francijo, toda francoske kolonialne oblasti mu tega niso dovolile. Leta 1937 je napravil samomor, ko mu še ni bilo štirideset let.

Učil se je pri francoski moderni poeziji, vendar se je kmalu zakoreninil v malgaškem ljudskem pesništvu in tradiciji. Njegove pesmi so sicer nekoliko teže razumljive, vendar se v njih jasno zrcali podoba pesnika in njegove domovine — Madagaskarja.

*Vsa si — sanje, vsa si — trpkost,
grobnica iz temnega listja,
mrzla hiša
v mrežah ovijavk,
ki so jih zvozlali vsi vetrovi,
ko so se podili za divjimi prašiči,
vetrovi, ki zavijajo okoli mojih vrat.*

KAKTUSI

*Množica rok razobličениh,
cvetovi, ki se vzpenjajo k sinjemu nebu,
množica rok brezprstih,
ki jih veter ne ziblje.
Pravijo, da se pretaka
po teh rokah voda,
ki pogasi žejo tisočev čred
in desetih nomadskih plemen
v južnih krajih.*

*Ko je bil
pas predmestij zelen od kaktusov,
zelen kot lunin žarek,
kadar blodi po listju,
ko so bili kaktusi pahljača
tukajšnjih gričev, ki so se ulegli
kot siti voli,
so na strmih skalah, nedostopnih celo za koze,
v samoti varovali vodo —
kot gobavci
sredi lepote rož.*

*Prenikni v globine, odkoder so prišli,
če bi rad zvedel
za vso njihovo nesrečo.
Njihovo rojstvo je skrivnostnejše od noči
in že neskončno oddaljeno.*

*Ne veš več, kdo so pravzaprav.
Kri zemlje, znoj kamenja in seme vetra,
ki se pretakajo po teh rokah,
so razprli njihove prste,
in na štrcljih njihovih brezprstih rok
so pgnali zlati cvetovi.*

Poznam otroka,
ki je dete kraljestva božjega —
in ta bi dejal:
»Gobavcev se je usmilila usoda,
ukazala jim je, naj poženejo cvetove
in naj obvarujejo ta vir vlage
čimdlje od človeške hudobije.«

BELI BIK

To ozvezdje imenujejo Južni križ,
jaz pa mu raje rečem Beli bik — tako kot Arabci.
Iz staje prihaja na obrežje večera,
in na levo ter desno — Rimska cesta.

Stopa — neodžegan od reke svetlobe,
pohlepno pije, ko se sklanja k meglenicam.

Slep je, ko je dan.
in ne more nikogar pobožati z rogovi.
Toda komaj se odpro cvetovi
na travnikih noči
in se pride past luna ter poskakuje kot telica,
znova zažari — in zdaj je močnejši
od vseh bikov, ki dremljejo po naših pustinjah.

BIK

Čokat, kot so tukajšnja mesteca
po gričih ali skalovjih,
s tilnikom, ki je kot strma streha,
mogočni bik — z bolj rdečo dlako,
kot je njegova kri.

K reki je prišel pit
in med potjo je mulil bezgove veje in kaktuse —
zdaj se je ulegel med grmovje
— v zemeljske izparine —
na preperelo riževo slamo,
ki diši po soncu in sencah.

Vse naokoli je preorano z večerom,
obzorja so se razblinila.
Bik gleda v pustinjo,
ki se razprostira v noč,
in njegova rogova
sta kot lunina srpa.

*Pustinja, pustinja,
pustinja pred bikom —
skupaj z večerom je zablodil
v kraljestvo molka.
Kaj neki vidi v polspanju?
Mogoče bike, take, kot je on sam,
le ne s tako mogočnimi tilniki,
rdeče, kot je prah pod nogami črede,
gospodarje teh neobljudenih pokrajin?
Ali pa svoje prednike? Nemara so jih kmetje
vodili spitane v mesto,
okrašene z venci pomaranč,
v zakol na čast kralja.*

*Bik vstane, tuli —
usojena mu je samotna smrt —
in spet zaspi do jutra.
On sam je vzboklina na zemeljskem tilniku.*

*Napeta koža črne krave,
napeta je bila še sveža, neposušena,
napeta je bila v temi, brez žarka svetlobe.*

*Kdo je pozabil na črno kravo?
Poginila je, ne da bi zamukala, ne da bi zatulila,
poginila je, ne da bi jo kdo lovil
na travniku, po katerem so se razcvetele zvezde.*

*Napeta koža
na boben vetrov,
ki jih klešejo sanje.*

*Toda boben je pripravljen bobnati,
da le okitijo z rožami
rogove spuščenega
telička,
ki zbezlja
po travnatih gričih.*

*Boben bo ropotal,
in klical k spanju,
dokler ne bo vstala od mrtvih črna krava,
vsa bela in rožnata
v potokih žareče svetlobe.*

*Kaj se godi tam, pod zemljo,
kjer je daljni vrelec?*

*Skloni se nad vodnjakom
ali reko
ali studentem :
videl boš edinole globino,
in na dnu globine — luno.
In sam sebe,
žarečega in brez besed —
med drevjem brez korenin
in z molčečimi pticami.*

*Dremlješ, draga moja,
in na tvojih rokah dremlje tudi moja hči.
Ne vidim vajinih oči, težkih od noči,
vendar vem — v njih sijejo biseri
ali pa zrele grozdne jagode.*

*Dobrega vetra sunek
je odšvrknil vrata,
gube vajinih lahkih oblek so se napihnile,
lasje so vama zavihrali,
kos papirja mi je zletel z mize,
da sem ga dohitel šele na pragu.
Dvignem glavo,
v rokah imam nedokončano pesem.
Vajine oči migljajo v sinjini —
in jaz jih imenujem zvezde.*

*Ptica brezbarvna in brez imena
zakrije s krili
edino nebesno oko.*

*Sede na drevo brez debla
in z gostim listjem,
ki ne vztrepeta v še takem vetru,
in kjer nihče ne obira sadov.
Sede in ne premakne oči.*

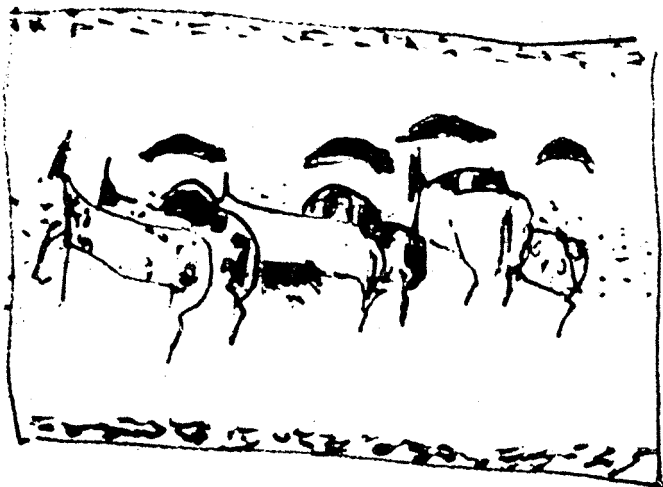
*Kakšne neki vali mladiče?
Kmalu bo zletela z gnezda —
zvalili se bodo petelini —
vaški kričači.
Petelini bodo pozabili
na tiste, ki pojejo v sanjah
in se hranijo z zvezdami.*

*Kaj bi rade storile palme za reveže, ki jih žro
stenice, velike kot nebo,
za izgnance, ki blodijo naokrog
in so zapustili svet,
za upornike, za begunce
iz vojská temè?*

*Kaj bi rade storile neštetilne palme
z debli, sijočimi od maščobe,
ki se nepremično dvigajo nad hišami,
do tja, kjer se njihovi vrhovi,
odmevajoči od klicev golobov,
dotikajo strehe veselja.*

*Gnetejo se in odrivajo druga drugo, izgublajo listje,
in nikdar več ne bodo oživele,
ležale bodo na kupih v zvezdnati puščavi —
neštetilni kupi
za reveže, ki spijo brez postelj,
za tiste, ki so oblečeni le v svojo kožo
in zaudarjajo po prahu,
za ptice, ki nimajo gnezda,
za vse ptice na svetu.*

Prevedel R. R.

Zoran Mušič: Konjički, 1949, risba

Vojaški ustroj »slovanskih čet« in njihove naloge

Srečko Vilhar in Albert Klun

Med drugo svetovno vojno so fašistične oblasti koncentrirale na Sardiniji v posebnih delavskih bataljionih (Battaglioni Speciali Lavoratori) okrog 13 000 Primorcev in Istranov. Bili so to pregnanci v pravem pomenu besede. Nosili so vojaške uniforme brez vsakršnih oznak pripadnosti vojski. Na otoku so jih vodili na težaško prisilno delo zlasti na letališča, s katerimi je bil posejan otok. Bili so izpostavljeni nenehnemu bombardiranju zavezniškega letalstva. Skoraj vsi ti naši ljudje so zboleli za malarijo. Na otoku jih je veliko pomrlo.

Po kapitulaciji Italije se je več tisoč naših pregnancev s Sardinije prebilo v prekomorske brigade, okrog 6000 pa so jih Amerikanci odpeljali na Korziko in vključili v VII. ameriško armado. Iz naših ljudi so osnovali »slovanske čete«, ki so nemalo prispevale k uspehi invaziji v južni Franciji 15. avgusta 1944. V tej zvezi so bili deležni velikih pohval. Pozneje so Amerikanci »slovanske čete« preselili v južno Francijo. Na tej dolgi poti so naši ljudje glasno zahtevali, da se jim omogoči odhod v domovino in vključitev v NOVJ. To pa se ni zgodilo, ker so bile vmes umazane špekulacije badoglijske vlade. Naši »Sardinci« so se lahko vrnili domov šele oktobra in novembra 1945.

* * *

Primorci in Istrani so prišli na Korziki v sestav NORTHERN BASE SECTION (Severna sekcija zaledne baze), ali na kratko NORBS. To je bila ena od sekcij obsežne zaledne baze zavezniške vojske v Sredozemlju. NORBS je na svojem področju gradila in upravlja pristanišča, letališča, ceste, vojašnice, skladišča, zveze in telekomunikacije, transport, urejala dotok živil in opreme, skrbela za remont tehnike itd. Konkretnije: štab NORBS je pripravljal oskrbo in zatem oskrboval bojišče v južni Franciji.* Svoje naloge je uresničeval s pomočjo operative, ki je bila združena v 2615. tehnično nadzorstvenem polku (2615th Technical Supervision Regiment), v katerem so bili najprej le ameriški vojaki, toda na Korziki so jih v dobršni meri nadomestili s pripadniki nekdanjih posebnih delavskih čet, ki so jih združili v »slovanske čete«. Polk je deloval v 9 oddelkih: inženirskem, orožarskem, transportnem, splošno preskrbovalnem, stražarskem, v oddelku za preskrbo z gorivi, sanitetnem, v oddelku za zvezo in kemijskem oddelku.¹ Posebno važne naloge je imel tehnično nadzorstveni polk v zvezi z gradnjo in preskrbo letališč, saj jih

Opomba: V knjižici NOV in POS republiškega odbora ZZB NOV Slovenije — bo letos kot 15. knjiga izšla kronika naših Sardincev pod naslovom »Narodnoosvobodilni boj Primorcev in Istranov na Sardiniji, Korziki in južni Franciji«. Avtorja knjige sta Srečko Vilhar in Albert Klun, založnik pa časopisno založniško podjetje »Soča« iz Nove Gorice.

Objavljamo naslednji odlomek z naslovom »Vojaški ustroj slovanskih čet« in njihove naloge.

* Britanska in ameriška vojska sta si Sredozemlje razdelili tako, da sta imeli vsaka svoje zaledje in svoje vojno operativno območje. Vojna je terjala, da sta svoje napore vedno bolj združevali. Tako je NORBS kot sestavni del ameriške vojske skrbela predvsem za potrebe VII. ameriške armade (v ta sklop so spadale tudi »slovanske čete«) a do neke mere še za druge vojaške enote, ki so skupaj z njo operirale.

¹ History of 2698th Technical Supervision Regiment (Overhead), str. 12. Copy from Washington National Records Center Group n. 407 M-ONPPS-PAK.

je bilo na Korziki kar 14. Nekaj teh letališč so pod vodstvom ameriških vojaških tehnikov zgradile »slovanske čete«.

Na Korziki so Amerikanci pripadnike naših čet vnovič popisali. Vsak naš vojak je dobil novo matrikulo. Iz tistih, ki so bili specializirani za delo na posameznih področjih, so osnovali posebne skupine ali nove čete. Če je bila četa številčno močna, so iz nje osnovali še novo četo. Tako je npr. poleg 233. čete nastala še 1233. četa.

Po odhodu italijanskih oficirjev s Korzike so dobile bivše posebne delavske čete uradni naziv »Yugoslav Labor Companies« (Jugoslovanske delovne čete).² Izraz »Yugoslav«, ki so ga začele na pobudo naših ljudi uporabljati četne komande, pa ni bil všeč štabu NORBS. Zato je zaukazal, da ga je treba nadomestiti z izrazom »Slav« in da se zategadelj čete morajo imenovati »Slav Labor Companies« (»slovanske delovne čete«).^{*} V tej zvezi je prišel še ukaz, da morajo pripadniki »slovanskih delovnih čet« nositi na vojaški kapi in pa na levi strani prsi znak »S«, kar je bila okrajšava za »Slav«. Pri »slovanskih četah« se je začel sčasoma uveljavljati bolj vojaški izraz »Slav Companies«. To pa je bila splošna oznaka. Ker je bila vsaka četa specializirana, je dobila v nazivu čete še poudarek na vrsti dela, ki ga je opravljala, kot npr.: »Slav Signal Company«, »Slav Quartermaster Company«, »Slav Guard Company« (»slovanska četa za zvezo«, »slovanska prištabna četa«, »slovanska stražarska četa«) itd. Čeprav je štab NORBS predpisal uporabo »Slav«, se je ta izraz v vsakdanjem življenju le malo uporabljal. Amerikanci so naše vojake imenovali »Yugoslav« ali pa skrajšano »Yugo«. Celo v uradnih spisih je bilo moč opaziti, da se je namesto izraza »Slav« pogostoma uporabljal izraz »Yugoslav«. Naj tu omenimo, da ni bilo na zunaj nikakršne razlike med ameriški vojaki in pripadniki »slovanskih čet«.

Po odhodu italijanskih oficirjev so četne komande prevzeli ameriški oficirji. Vendar pa so si čete polagoma izoblikovale tudi svoje lastno poveljstvo. Ameriški oficirji so si pomagali tako, da so se oprli na naše podoficirje. Vsem tistim, ki so čine kakorkoli pridobili v italijanski vojski, so jim jih zdaj priznali. S tako rešitvijo vojaškega vprašanja »slovanskih čet« pa so bile odpravljene le nekatere največje vrzeli.

V prvi polovici avgusta 1944 je štab NORBS sklenil, da bo organiziral za »slovanske čete« dva oficirska tečaja. Razposlal je posebno okrožnico vsem »slovanskim četam« s pozivom, naj pripravijo kandidate. Pripadniki čet so kandidate zbirali med tistimi, ki so bili najbolj aktivni, in ki so se v raznih političnih akcijah izkazali že na Sardiniji. Pri volitvah kandidatov so se pripadniki »slovanskih čet« dobro zavedali, da bo v bodoče položaj čet v marsičem odvisen od njihovih poveljnikov in ostalega starešinskega kadra. Oba tečaja sta bila na sedežu 1233. čete. Predavali so ameriški oficirji večinoma v popačeni italijanščini ali pa srbohrvaščini, saj je bilo med njimi veliko takih, ki so bili sinovi Italijanov ali Jugoslovancev. Tečaja sta bila kratka in potekala prav v dneh, ko se je začela invazija v južno Francijo. Poučevali pa so

² 23th Yugoslav Labor Company (commanding: LT. John J. Mahoney) to: Commanding Officer, Northern Base Section, APO 386, U.S. Army (Thru Channels), 16 May, 1944. Iz zapuščine poročnika Albina Marca, M-ONPPS-PAK.

^{*} Badoglijska vojaška komanda je v zvezi s Primorci in Istrani uporabljala izraz »alloglotta« (tujerodec), večkrat pa tudi izraz »Slavo«, pri čemer so bili mišljeni Slovenci in Hrvati iz Julijske krajine. Iz izraza »Slavo«, ki so ga naši ljudje lahko prevedli le z besedo »Slovan« in »slovanski«.

le tiste predmete, ki so bili posebno pomembni za tedanje razmere na Korziki, to je za naloge, ki naj bi jih opravljale »slovanske čete«.

Z uspehom je naredilo izpit skupaj 31 ljudi s Primorske, Beneške Slovenije, Istre in Dalmacije. Dobili so čin poročnika. Prevzeli so poveljstva svojih čet in bili odgovorni za upravo in premoženje enot. Čete so vodili dokaj samostojno, toda v važnejših zadevah je veljala odločitev ameriškega oficirja. Ko so Slovenci in Hrvati prejeli čin poročnika, so bili opozorjeni, da je ta funkcija začasna in da je podvržena preklicu ameriških oblasti v vsakem času. Ukaz za razporeditev poročnikov v »slovanske čete« je podpisal komandant NORBS, brigadni general J. Ratay.³

Poleg navedenih oficirjev so imele »slovanske čete« še oficirja za zvezo pri štabu polka oziroma pri NORBS. Če upoštevamo, da so »slovanske čete« nadomestile večje število ameriških specializiranih vojaških enot, smemo trditi, da so »2615th Technical Supervision Regiment« sestavljale »slovanske čete«, da je bil to polk Primorcev in Istranov v sklopu zaledja VII. ameriške armade.

Od 27 »slovanskih čet«, kolikor jih je bilo vseh skupaj, sta bili oboroženi le dve stražarski četi (»Slav Guard Company«), in sicer s puškami, kakršne so uporabljali ameriški vojaki. Stražili sta velika vojaška skladišča (živež, strelivo, gorivo itd.), taborišče vojnih ujetnikov in v nekaterih primerih sta skrbeli tudi za varnost prometa. Ostale čete so opravljale naloge v smislu oddelkov NORBS oziroma polka. Tako je npr. močno specializirana 234. »slovanska četa za zvezo« skrbela za neovirano delovanje celotne telefonske mreže na otoku.

Med invazijo v južno Francijo pa je bilo več »slovanskih čet« dodeljenih letališčem. Dovažale so municijo in gorivo za bombnike, več skupin pa se je tudi specializiralo v nakladanju bomb na letala. Nekaterе čete so bile zaposlene pri gradnji novih letališč, nadalje pri gradnji pristaniških objektov in nakladanju ter raztovarjanju ladij. Ena od čet je sodelovala pri čiščenju minskih polj, druga je zopet z raznimi kemičnimi sredstvi razkuževala močvirja, ki so bila leglo malarije. To je bilo potrebno zlasti zaradi velike koncentracije vojaštva na otoku pred invazijo v južni Franciji.

Naši vojaki so imeli v tednu en dan počitka. Tega dne so lahko šli kamorkoli. V pogledu zdravljenja so bili popolnoma izenačeni z ameriški vojaki. Pripadniki »slovanskih čet« so prejeli za svojo vojaško službo plačilo, vendar polovico manj kot ameriški, in to pri tisti ameriški vojaški enoti, ki so ji bili dodeljeni.*

Poleti 1944 so doživljale »slovanske čete« stalne premike. Zaradi intenzivnih priprav na invazijo niso bile te enote nikjer stalno nastanjene. Ker so zavezniki prekladali ogromne količine vojaške opreme in nadalje zaradi pospešene gradnje novih letališč, si je ameriška vojaška komanda prizadevala, da bi »slovanske čete« čim bolj racionalno uporabila. Ustvarila je tako vojaško organizacijo, da je lahko po 1000 ljudi in čez delalo obenem in oprav-

³ HO Northern Nase Section. By Command of Brigadir General Ratay: C. M. Christie, Major, AGD, Adjutant General, 24. August 1944. M-ONPPS-PAK.

* Eden od ukazov za izplačilo se glasi takole: »Kapetan pehote, Thomas Netherton, prejme nalogo, da pomaga majorju E. T. Fortamu, FD. 310 Service Group, 42th Bomb Wingm, da dobita plačilo 229. in 330. »slovanska četa«. Iz tega obvestila je moč sklepati, da sta obe četi opravljali svoje vojaške naloge na enem izmed ameriških letališč. (Detachment 2615th Technical Supervision Regiment. APO 486, U.S. Army Special orders: n. 15. 17. 10. 1944. M-ONPPS-PAK.

Skupina naših vojakov na letališču na Korziki leta 1944

ljalo delo, ki je bilo bistvenega pomena tudi za same vojne operacije. Ob invaziji in še nekaj časa po njej so bile »slovanske čete« razdeljene na pet skupin:

Skupina »A«: 328., 354., 224., 225., 231., 242. in 331. »slovanska četa«;

Skupina »B«: 1233., 1235., 1242., 232., 1331. in 1. »slovanska stražarska četa«;

Skupina »C«: 1229., 233., 321., 329. in 332. »slovanska četa«;

Skupina »D«: 327., 235., 340., 234., 229. in 330. »slovanska četa«;

Skupina »E«: 223., 230. in 228. »slovanska četa«.⁴

Skupine bi lahko primerjali z bataljoni. Oznake »A«, »B« itd. je štab 2615. tehnično nadzorstvenega polka kmalu zamenjal z arabskimi številkami 2,2 itd. To razdelitev na skupine so »slovanske čete« zadržale vse do vrnitve v domovino.

Proti koncu septembra 1944 pa so »slovanske čete« razdelili še na dve veliki grupaciji. Ena je bila razmeščena na vzhodni, druga pa na zahodni obali Korzike.* Tu gre brez dvoma za čas, ko so bile »slovanske čete« zaradi invazije v južni Franciji angažirane predvsem za delo na letališčih in v pristaniščih.

⁴ Detachment 2615th Technical Supervision Regiment (OVHD). Special orders, n. 1. 22. 9. 1944. M-ONPPS-PAK.

* Skupini »A« sta poveljevala podpolkovnik Walter O. Peale in kapetan Ernest H. Whitaker, skupini »B« major Arthur R. Klein in poročnik 2. reda Stephen S. Werner, skupini »C« kapetan Patrick L. McClernon in poročnik 2. reda Raymond F. Nelson, skupini »D« so poveljevali major John H. Dawson, poročnik 1. reda George M. Rossetter in poročnik 1. reda Robert Pfaff, tedaj vključenih še 31 ameriških vojaških specialistov, večinoma podoficirjev. (Det. 2515th Technical Supervision Regiment. Spec. ord. n. 1. 22. 9. 1944. M-ONPPS-PAK.)

Podpolkovnik Paul L. Carter je vodil »slovanske čete«, ki so bile razmeščene na zahodni obali otoka, podpolkovnik Russell L. Kiker pa čete na vzhodni obali. (Det. 2615th Technical Supervision Regiment. Special Orders. n. 4. 26. 9. 1944. MONPPS-PAK.)

Ko se je položaj na Korziki nekoliko umiril in so na otoku prenehali veliki premiki enot VII. ameriške armade, je prenehalo tudi mrzlično preseljevanje »slovanskih čet« iz kraja v kraj.

Prve dni februarja 1945 so bile čete na otoku takole razporejene :

Prištabna skupina	Cardo	štab NORBS Det 2698
1. »slov. stražarska četa«	Furiani	stražarska služba
223. »slov. četa«	Prunette	vojaška bolnišnica
224. »slov. četa«	Furiani	delo v pristan. za NORBS
224. »slov. četa«	Furiani	delo v pristan. za NORBS
228. »slov. četa«	Casamozza	oskrbovanje
229. »slov. četa«	Riguglia	pod letalskim poveljstvom
230. »slov. četa«	Ghisonaccia	pod letalskim poveljstvom
231. »slov. četa«	Aleria	služba za NORBS
232. »slov. četa«	Furiani	oskrbovanje
233. »slov. četa«	Furiani	preskrba z gorivi
234. »slov. četa«	Casamozza	telefon. omrežje na otoku
235. »slov. četa«	Furiani	odstranjevanje streliva
242. »slov. četa«	Furiani	transport
321. »slov. četa«	Furiani	transport
327. »slov. četa«	Casamozza	skladišče NORBS
328. »slov. četa«	Borgo	vojaški mlin (transport)
329. »slov. četa«	Furiani	transport
330. »slov. četa«	Arena	pod letalskim poveljstvom
331. »slov. četa«	Casamozza	vojaško skladišče
332. »slov. četa«	Borgo	pod letalskim poveljstvom
340. »slov. četa«	Casamozza	razkuževanje
354. »slov. četa«	Ospedale	vojaški mlin (transport)
1229. »slov. četa«	Bastia	delo za NORBS
1233. »slov. četa«	Borgo	oskrbovanje
1235. »slov. četa«	Furiani	vojaške delavnice (orožje)
2. (1331.) »slov. straž. četa«	Casamozza	stražarska služba ⁵

Ta razpored je v glavnem veljal do premestitve »slovanskih čet« v južno Francijo.

Vojaške naloge, ki so jih opravljale te čete na Korziki in v tej zvezi njihov položaj nasploh, moramo ločiti na dve obdobji: na čas invazije (priprave na invazijo, invazija in povezava z južno Francijo, nekako do sredine oktobra 1944) in čas, ki je sledil invaziji (november 1944 do maja 1945). Prvo obdobje je bilo za »slovanske čete« najbolj bogato (vojaški delež), naslednje obdobje pa manj. V ospredje je tedaj stopil status »slovanskih čet«. Trditve nekdanjih pripadnikov delavskih čet na Sardiniji, da jih je italijanska vojaška komanda le »posodila« VII. ameriški armadi, so točne.

Ko so posebne delavske čete odhajale na Korziko, je vladala na Sardiniji precejšnja zmeda. Italijanska vojaška komanda se je bala odkritega upora Primorcev in Istranov. V tistem času pa je brigadni general J. Ratay, komandant NORBS na Sardiniji, že uspešno uporabljal čete naših pregnancev za najrazličnejša dela zlasti na letališčih in v pristaniščih. Naši ljudje so nove

⁵ NORBS, 2698th Technical Supervision Regiment. Secret, Station Ist, 1. 2. 1945. M-ONPPS-PAK.

naloge vestno opravljali, saj so se dobro zavedali, da dajejo zdaj svoj delež k skupni zavezniški stvari. Naše čete pa so tudi tedaj stradale in bile še vedno v rokah fašističnih priganjačev. General Ratay je videl bedo naših ljudi in ni izključeno, da je tudi njegov slovanski izvor (Poljak) vsaj nekoliko botroval k sklepu, da večji del naših čet premesti na Korziko. Ob mnogih priložnostih je poudarjal, da je naše ljudi na Sardiniji rešil strašne bede. On sam je tudi nekaj prispeval k temu, da so se na Korziki »slovanske čete« osamosvojile in imele potlej poveljevanje v slovenskem oziroma hrvaškem jeziku. Če pomislimo, kaj je pomenil za Primorca in Istrana slovanski in hrvaški jezik, tedaj lahko rečemo, da je bil boj naših ljudi na Korziki v mnogih pogledih le uspešen. Spremembe, o kakršnih je govor, pa niso bile v interesu italijanske vojaške komande, ki je imela na Korziki svoj štab za zvezo.

Po uspešni invaziji v južni Franciji je prišlo med ameriško in italijansko vojaško komando do sporov v zvezi z vprašanjem »slovanskih čet«. Italijanska komanda je zahtevala, naj se v naše čete spet vrnejo italijanski oficirji. O tem nam pričajo med drugim tudi trditve naših »Korzičanov«.⁶

Po kapitulaciji Italije 8. septembra 1943 je nastalo vprašanje, kako naj zavezniki izkoristijo v vojne namene razorožene enote italijanske vojske in pa tiste italijanske divizije, zlasti s Sardinije, ki so zadržale še vso oborožitev. Badoglieva vlada si je namreč zelo prizadevala, da bi Italiji Angloameričani priznali zavezništvo. Ponujala je raznovrstno vojaško pomoč in je končno, kakor vemo, 13. oktobra 1943 Nemčiji celo napovedala vojno. Zaveznikom se je ponudila priložnost, da pripadnike badoglievske vojske uporabijo za vojaško organizacijo in krepitev zaledja. Ukrepi v tej smeri so se jim zdeli nujni zlasti po uspelem izkrcanju zavezniške vojske v južni Franciji 15. avgusta 1944 in ko je bilo moč pričakovati, da se bo fronta iz srednje Italije pomaknila proti severu. Na štabu PENINSULAR BASE SECTION (Polotočna sekcija za-

⁶ Nemec Rafael: V 234 Slav Company, str. 3, rkp. M-ONPPS-PAK.

232. Slovanska četa, 1945

ledne baze), ali na kratko PBS (vojaška organizacija z enakimi nalogami kot NORBS) so sklenili, da bodo ustanovili posebno vojaško enoto z imenom »Tehnično nadzorstveni polk« (Technical Supervision Regiment), ki naj bi italijansko vojsko uporabil za delo v zaledju. V ta namen je omenjeni štab poslal polkovnika Donalda J. Lecheya v severno Afriko, kjer naj bi ugotovil, kako je ameriška vojska organizirala italijanska taborišča. Zvedel pa je, da je tam nadzorstvo nad italijanskimi vojnimi ujetniki precej drugačno od tistega, ki naj bi ga začeli uvajati v Italiji, ko bi italijanske enote vključevali v delo za boljšo vojaško organizacijo zaledja.⁷ Po vrnitvi iz Afrike je polkovnik Lechey prevzel poveljstvo nad PBS, organizacijo polka tipa tehnično nadzorstvenega polka pa so poverili polkovniku Josephu W. Leofu. Ta polk nove vrste naj bi bil »poskus daljnosežnega pomena v dopolnjevanju metod v vojnem obdobju in prva enota te vrste v mreži obsežnega ameriškega vojaškega stroja. Polk naj bi se lotil predvsem urjenja in nadzorovanja italijanskih vojaških enot, dodeljenih PBS, da bi na ta način okrepile in nadomestile dejavnost osebja ameriške armade«. Odločba o ustanovitvi Tehnično nadzorstvenega polka je bila izdana 15. avgusta 1944. Komandant tega polka je postal podpolkovnik Edvard D. McCall, ki je začel že naslednjega dne postavljati prve temelje novi vojaški enoti. V zvezi z dejavnostjo Tehnično nadzorstvenega polka je sprejel še obsežno okrožnico, v kateri se zopet poudarja, naj bi specializirane enote novega polka »nadomestile podobne enote ameriške vojske v primeru, da bi jih odtegnili PBS. Morajo se izvežbati, da se usposobijo za nadomestitev enakih ameriških enot«. Ogrodje novega polka naj bi bilo v naslednjem: štab, poveljniki sekcij in četne komande. Vodilno osebje polka naj bi sestavljali ameriški oficirji, operativno množico pa italijanski vojaki. Ta nova vojaška enota je dobila ime »2698. tehnično nadzorstveni polk« (2698th Technical Supervision Regiment). Njen štab je bil začetka v Neaplju, proti koncu vojne pa se je preselil v Livorno.

Po 1. novembru 1944 se v okrožnicah NORBS na Korziki ne omenja več »s615. tehnično nadzorstveni polk«, pač pa je »2698. tehnično nadzorstveni polk« (2698th Technical Supervision Regiment). Poveljnik enega kot drugega je bil še vedno podpolkovnik William B. Britten. Zahteva badogliavske vojaške komande, da se italijanski oficirji vrnejo v naše čete na Korziki, pada prav v čas ustanovitve »s698. tehnično nadzorstvenega polka«. Kot na dlani je, da je italijanski vojaški komandi uspelo doseči, da se je »2615. tehnično nadzorstveni polk« na Korziki preimenoval v »2698. tehnično nadzorstveni polk«. Še več, ta enota na Korziki je postala oddelek (detachment) »2698. tehnično nadzorstvenega polka« v Italiji. Očitno je, da je ameriška vojaška komanda pristala vsaj na neke formalnosti. Med tem ko je bil dejansko »2698. tehnično nadzorstveni polk« v Italiji podrejen sekciji zaledne baze z imenom PENINSULAR BASE SECTION, je bil oddelek polka na Korziki še nadalje podrejen NORBS, a kmalu zatem novi sekciji zaledne baze ameriške (zavezniške) vojske z imenom DELTA BASE SECTION v Marseillu. Medtem ko je

⁷ History of 2968th Technical Supervision Regiment. Copy from Washington Records Center. G. N. 407 str. 2 M-ONPPS-PAK.

⁸ History of 2698th Tehnical Supervision Regiment. Copy from Washington Records Center. G. N. 407 str. 2 M-ONPPS-PAK.

⁹ History of 2698th Tehnical Supervision Regiment. Copy from Washington Records Center. G. N. 407, str. 11. M-ONPPS-PAK.

tehnično nadzorstveni polk v Italiji deloval za krepitev zavezniškega bojišča v severni Italiji, je polk (oddelek) na Korziki deloval za bojišče v Franciji.

Naj se v zvezi z »2698. tehnično nadzorstvenim polkom« vsaj bežno dotaknemo zanimivega dokumenta z naslovom »History of 2698th Technical Supervision Regiment (Overhead)«.

Po drugi svetovni vojni je bilo v ZDA v navadi (to lahko sklepamo že iz zgoraj citiranega dokumenta), da so posamezniki dobivali nalogo opisati borbeno pot posameznih ameriških vojaških enot v drugi svetovni vojni. Tako je nastal tudi opis nastanka in poti »2698. tehnično nadzorstvenega polka«, ki ga zdaj hrani Državni arhiv v New Yorku. Ta dokaj podroben opis pa ima nekaj velikih hib in vsebuje tudi netočnosti. Avtor spisa najprej trdi, da se je v primeru »2698. tehnično nadzorstvenega polka« prvič zgodilo, da je ameriška vojska svoje enote nadomestila z italijanskimi vojaki ali vojnimi ujetniki, oziroma z ljudmi, ki si jih je bila nabrala v Italiji. To nadomeščanje ameriških vojaških enot jemlje avtor kot nekakšen primer, ki naj bi služil za zgled. Navedena trditev pa ne ustreza resnici, kajti metodo nadomeščanja, o kateri je v dokumentu govor, so Američani uporabili že prej in prav gotovo v primeru »2615. tehnično nadzorstvenega polka«. Končno ta dokument nikjer ne omenja oddelka (detachment) »2698. tehnično nadzorstvenega polka«, ki je bil na Korziki, marveč opisuje le borbeno pot polka v Italiji. Pred seboj imamo torej zgodovinski oris vojaške enote, ki nam lahko služi kot primer potvarjanja zgodovine.

Ko je spomladi NORBS prenehala s svojim delom, ker je svoje naloge že izpeljala do konca, je njen aparat skupaj z operativo prevzela DELTA BASE SECTION v Franciji.

Med delovanjem »slovanskih čet« na Korziki je bil na tem otoku tudi že omenjeni italijanski štab za zvezo. Težko je reči, kakšne so bile njegove glavne naloge v zvezi s »slovanskimi četami«. Iz uradnih spisov oddelka »2698. tehnično nadzorstvenega polka« je vsekakor razvidno, da je spremljal dejavnost »slovanskih čet«. Prevezemal je nadalje težke bolnike teh čet, za katere na otoku ni bilo možnosti zdravljenja.*

Če se je pripadnik »slovanske čete« smrtno ponesrečil, so dokumenti skupaj z njegovo zapuščino romali na italijanski štab za zvezo.** To pa zopet potrjuje, da je italijanska vojaška komanda na Korziki »slovanske čete« imela še vedno za svoje.

Vmešavanje italijanske vojaške komande v zadeve »slovanskih čet« je naše ljudi zelo razburjalo. Poleg tega jih je na Korziki še bolj mučila misel, da so daleč od domovine, ko jih je ta najbolj potrebovala. Čeprav so jih zavezniki prepričevali, da ravno tako prispevajo s svojim delom za osvoboditev

* Janez Perše iz Ajbe pri Kanalu pripoveduje v svojih spominih, da se je na Korziki težko ponesrečil. Niso ga hoteli sprejeti v tamkajšnjo ameriško vojaško bolnišnico, marveč so ga vrnili italijanski vojaški komandi. Ko se mu je zdravstveno stanje v neki bolnišnici v južni Italiji izboljšalo, je zbežal. Vključil se je v 5. prekomorsko brigado. (Perše Janez: Spomini na Sardinijo in Korziko. Zabeležila Zorka Podobnik, str. 2 rkp, M-ONPPS-PAK). Sicer pa govorijo o takem vračanju ponesrečenih in hudo obolelih pripadnikov »slovanskih čet« italijanski vojaški komandi številni dopisi štaba »2698. tehnično nadzorstvenega polka« na Korziki (npr. okrožnica št. 34 z dne 16. 2. 1945 o vračanju italijanski vojaški komandi 17 težko bolnih pripadnikov »slov. čet«. M-ONPPS-PAK).

** Ko je umrl Franc Svetlik iz 330. slovenske čete, je poslal kaplan poročnik Separović zapuščino pokojnega skupaj s spremnim pismom italijanskemu kaplanu Antoniju Rocchiju. Ta je potrdil prejem in pod svojim podpisom zapisal: Comando italiano, Bastia 30-3-1945. Dokument v M-ONPPS-PAK.

domovine, kot če bi bili doma, so se zavedali, da je njihovo mesto le v vrstah NOVJ. Ker niso mogli iz obroča, v katerem so se znašli predvsem po krivdi badoglijevske vojaške komande, so sklenili, da bodo na tujem prispevali k skupni zmagi zaveznikov, kolikor bo v njihovi moči, in s tem tudi dvigali ugled novi demokratični Jugoslaviji.

V »slovanskih četah« na Korziki so bili le redki primeri, da bi se kdo pregrešil zoper vojaško disciplino. Kolikor je bilo konfliktov z ameriško vojaško komando, so bili vsi politične narave. Zaradi svojega vzornega dela, sposobnosti, pa tudi iznajdljivosti so uživali naši ljudje na Korziki velik ugled. Ameriški in drugi vojaki, ki so hodili mimo taborišč naših pregnancev, se niso mogli načuditi redu in čistoči. To je bilo za njihove pojme nekaj nemogočega. O taborišču svoje 234. čete je Rafael Nemec zapisal: »Po prihodu v Casamozzo si je naša četa napravila na višje ležečem terenu taborišče iz klasičnih ameriških šotorov. Taborišče je zgledalo kot kakšna kitajska vas, tako da je zbujalo precej pozornosti tudi pri zavezniških vojakih, ki so ga prav pogostoma fotografirali.«¹⁰ Nemčeva »234. Slav Signal Company« je bila predvsem četa telefonistov, električarjev in šoferjev. O šoferjih je Nemec zapisal: »Skupina šoferjev kamionov iz naše čete je nekaj časa vozila telefonske drogoe iz goratega predela Tartagine, kjer so veliki gozdovi. Naši so bili pravi mojstri v tej vožnji. Zelo redki Amerikanci so tu srečno zvozili in največkrat se je zgodilo, da so poskakali z vozil in pustili, da se je kamion skupaj s tovorom zakotalil v prepad. Tiste pa, ki so srečno zvozili, drugič niso več spravili na to pot.«¹¹

Veliko naših ljudi je prejelo za svoje vzorno delo posebno pismeno diplom (Citation for Exemplary Conduct). Tako beremo v eni od ohranjenih diplom, da je vojak Alojz Gec iz 328. čete pri opravljanju nalog pokazal izredne uspehe, ker »je kot mehanik pri kraju Evisa Sawmill vodil in vzdrževal motorizirano ekipo na izredno uspešen način. Pogostoma se je pokazal zmožnega, da je vozilo usposobil za vožnjo, ne da bi ga bilo treba odpeljati daleč na popravilo. S tem je prištedil na času in mlinu zagotovil kontinuirano obratovanje«.¹²

»Slovanske čete« so pogostoma obiskovali vojaški inšpektorji iz raznih štabov. Ko si je eden od teh 11. aprila 1945 ogledal 328. četo, je v svoje poročilo o opravljeni inšpekciji zapisal: »Zame je ta četa tako vzorna, da bi ji težko našli primerjavo. Užival sem, ko sem bil v njej na inšpekciji.«¹³

V dopisu z naslovom Vsem »slovanskim četam« na Korziki z dne 10. decembra 1944 je podpolkovnik William F. Britten takole ocenil vojaški prispevek naših ljudi: »Želim zagotoviti vsakomur od vas, da prispevate poseben delež k vojnim naporom in v prihodnosti se boste nanj s ponosom spominjali.«¹⁴

Primorce in Istrane je stala Korzika 45 mrtvih (skoraj vsi so se smrtno ponesrečili v mesecu invazije pri prevažanju municije!) in najmanj 100 ra-

¹⁰ Rafael Nemec: v 234. Slav Company, str. 3. rkp, M-ONPPS-PAK.

¹¹ Prav tam, str. 3.

¹² Diploma iz zapuščine poročnika Albina Marca. M-ONPPS-PAK.

¹³ Izjava inšpektorja por. Roberta Pfaffa. Iz zapuščine por. Albina Marca. M-ONPPS-PAK.

¹⁴ Det. 2698th Technical Supervision Regiment: To al Slav personnel 10. 11. 1944. M-ONPPS-PAK.

njenih. Mnogo pa jih je zbolelo zaradi prenapornega dela in so zaradi tega pomrli že v prvih povojnih letih.

Naši na Korziki so za svoje vzorno opravljeno delo prejeli papirnate diplome, plačilo za velike napore in trud pa je bilo sila skromno. Korzika zanje ni pomenila svobode, ki so si jo želeli. Njihovo navezanost na Jugoslavijo so ameriška vojaška poveljstva označevala kot prevratniško ali komunistično propagando. Marsikdo od naših ljudi se je zaradi tega spraševal, če se sploh splača v takem položaju prispevati za zavezniško zmago. Iz te zagate pa ni bilo izhoda. Bilo je treba delati in upati, da se bodo stvari preobrnile na bolje.

*Krsto Hegedušić:
V verigah, 1932,
risba*

KHeg
1932

Napad na Raščico

Mile Pavlin

Velike Lašče in Raščica sta bili sovražnikovi postojanki ob cesti Ljubljana—Škofljica—Kočevje, po kateri so Nemci in domobrancji vzdrževali zveze in oskrbovali Kočevje kot glavno postojanko v zahodni polovici Dolenjske. Velike Lašče je že nekoč pred tem zavzela 14. divizija in zadala sovražniku hude izgube, toda brž po umiku njenih enot se je v vasi znova naselil sovražnik. To pomeni, da se je sovražnikovo poveljstvo za vsako ceno odločilo držati Velike Lašče kot važno postojanko za nadzorstvo nad cesto in okolico. V letu 1944 je sovražnik Velike Lašče sistematično utrjeval in je bila vas ena izmed najbolj utrjenih postojank v bivši Ljubljanski pokrajini, za posadko pa je imela domobranci bataljon. Aprila 1944 se je sovražnik naselil tudi v Ribnici.

Podobno nalogo kot Velike Lašče je imela tudi postojanka na Raščici, komaj dva kilometra od Velikih Lašč. Njena naloga je bila nadzirati okolico Turjaka in cesto, ki pelje od Škofljice po ravnici skozi Pijavo gorico, kjer se začne vzpenjati mimo Turjaka in se nato spusti k Raščici. Kasneje so Nemci in domobrancji postojanko na Raščici opustili, da bi ustanovili novo v Pijavi gorici. Razen naloge varovati cesto je bila postojanka na Raščici tudi predstraža Velikih Lašč.

Štab 7. korpusa je imel načrte najprej uničiti ti dve postojanki in pretrgati zvezo med Ljubljano in Kočevjem, nato pa se znova lotiti Kočevja.

Za napad na Velike Lašče je bila izbrana Cankarjeva, za napad na Raščico pa 15. brigada. Obe naj bi dobili za okrepitev tudi topništvo. Toda 15. brigada in divizion 15. divizije nista vzpostavila zveze. Že ob 19.30 je 15. brigada poslala vod v vas Ponikve, kjer naj bi ga čakala baterija. Patrulja za zvezo iz baterije in vod 15. brigade se nista našla. Zato se je napad na Raščico začel s štiriružno zamudo, in sicer ob 22.30 dne 17. januarja 1944.

V postojanki je bilo po podatkih obveščevalne službe kakih 180 domobrancev ter 30 do 40 Nemcev. Sovražnik se je utrdil v hišah in bunkerjih, skopanih v zemljo ter pokritih s hlodi in prstjo. Iz 15. brigade je napadal celoten 2. bataljon pod poveljstvom Josipa Straha-Osipa iz Žalne, bataljonskega komandanta, ter Rudijaka Pušenjaka-Uragana, namestnika političnega komisarja bataljona. Razen tega je napadala tudi 1. četa 1. bataljona, s katero je bil bataljonski politični komisar Ivan Groznik-Vane iz Višnje gore. Pri napadu sta sodelovala tudi minometa kalibra 81 mm iz 1. in 2. bataljona. Ves 3. bataljon in dve četi 1. bataljona so bili na zavarovanju okolice, da ne bi sovražnik dobil pomoči.

Kakor hitro se je začel napad, je sovražnik začel svetiti po okolici z žarometi in izstreljevati svetilne rakete. Očitno je bil na napad že pripravljen, kar ni nič čudnega, saj je Cankarjeva brigada ob času, ko se je začel napad 15. brigade, že zdavnaj napadala Velike Lašče. Sovražnik je iz izkušenj vedel, da naša vojska nikoli ne napade samo ene postojanke, ampak vedno več hkrati, posebno tiste, ki so si blizu.

Sovražnik se je odločno branil in ni varčeval s strelivom. Kljub temu so borci 15. brigade počasi, toda vztrajno napredovali proti središču vasi ob križišču cest Škofljica—Velike Lašče in Dobropolje—Rob. V boju so sodelovali tudi minerji. Tine Bratina-Tinček je dobil nalogo minirati neko hišo, iz katere se je sovražnik divje branil in kosil po golem travniku z več mitraljezi. Zaradi

Opomba: Odlomek iz knjige — 15. brigada.

silovitega ognja in krogel, ki so mu sikale okoli ušes, se je ustrašil in ni upal izza velikega kupa gnoja sredi travnika. Tedaj pa je za njim pridrvel Rudi Pušenjak-Uragan, ga zgrabil čez pas in stekel z njim proti hiši. Čeprav je okoli njiju brizgala zemlja od številnih krogel, ju ni nič zadelo. Nato je Bratina pod silnim vtisom tega Pušenjakovega dejanja skoraj podzavestno, ne da bi se bil zavedal, kaj dela, postavil mino. Razstrelivo je eksplodiralo, hiša se je zrušila in Nemci so iz nje pobegnili. V ruševinah je Bratina zaplenil aktovko, iz katere si je kasneje dal narediti torbico.

1. vod 1. čete 2. bataljona je od Pušenjaka pred bojem dobil nalogo, da po neki brvi med Raščico in Ponikvami prekorači potok Raščico ter doseže rob gozda jugovzhodno od Raščice. Od tam naj bi udaril sovražniku v hrbet. Precej časa je preteklo, preden je našel brv in prekoračil potok, nato pa prišel skozi gosto smrekovo hosto in grmovje v bližino postojanke. Tam se je pokazalo, da se ne more približati na strelno razdaljo, ker bi moral prebresti potok in prekoračiti močvirje. Zato se je proti jutru vrnil, ne da bi bil prišel v stik s sovražnikom. Udeležil se je samo zadnjih poskusov uničiti ali pregnati sovražnika z Raščice.

Ves čas se je vodstvo napadalcev balo, da ne bi sovražnik s tanki prodril iz Ljubljane Raščici na pomoč, zato se je tudi 15. brigada umaknila iz že zavzetih hiš in nato v gozd, ker se je bližalo jutro. Umik je bil po sedemurnem spopadu nekako med 6 do 6.30. Tudi Cankarjeva brigada ni pri napadu na Velike Lašče dosegla pomembnejših uspehov. Zaradi neuspeha obeh brigad, ki bi se bil ob večji vztrajnosti lahko spremenil v pomembno zmago, je divizijski štab sklical dne 19. januarja sestanek obeh brigadnih in divizijskega štaba. Na njem so razpravljali o vzrokih neuspeha pri Raščici in Velikih Laščah. Sklenili so, da v brigadah okrepijo politično delo in začno gojiti zavestno disciplino, pa tudi bolj nadzirati bataljonske štabe in četna poveljstva. Nesposobne funkcionarje pa je treba odstaviti.

Za neuspeh in prezgodnjo prekinitev spopada oziroma odhod brigade z Raščice pa lahko najmanj krivimo brigadni štab in borce, saj so pokazali zgledno junaštvo, kajti med napadajočimi so bili kar štirje ranjeni, eden celo huje. Ranjen je bil tudi brigadni politični komisar Niko Šilih. Značilna pa je stalna bojazen borcev in štabov pred nenadnim prodorom sovražnikovih kolon, sestavljenih iz oklepnikov in tovrnjakov, v hrbet napadajočim enotam, kot se je to zgodilo s 14. divizijo v Kočevju. V bojih s sovražnikovimi kolonami, ki se jih je na cesti Škofljica—Kočevje udeležila tudi 15. brigada, si je že nabrala nekaj izkušenj. Predvsem, da ni mogoče brez protitankovskega orožja in večjih količin eksploziva preprečiti prodore večjih kolon v spremstvu oklepnikov, pa tudi, da so lopate, krampi in sekire kaj malo učinkovito orodje za graditev barikad in kopanje jarkov na cestah.

Zato tudi lahko ocenimo zamisli korpusnega štaba glede uničenja postojank Velike Lašče, Kočevje in Raščica v tem času kot nestvarne. Izhajale so iz podcenjevanja sovražnikove moči in precenjevanja svojih sil. Četudi bi zaradi presenečenja osvojile naše enote kakšno izmed teh postojank, bi jo sovražnik že naslednji dan ali kasneje zaradi svoje gibčnosti znova zasedel. To gibčnost pa je sovražniku omogočal razmeroma številen vozni park avtomobilov, tankov in oklepnikov, s katerim je lahko v najkrajšem času premeščal svoje enote na ogrožene sektorje.

V nočnih napadih naša vojska tudi ni mogla izkoriščati topov, ki jih je imela, ker topničarji niso videli ciljev, zato je bilo njihovo streljanje največkrat kaj netočno.

Revolucija naša nikoli ne zastara

Marjan Grampovčan

Kje smo, kaj hočemo, sta vprašanji, ki nas vedno spremljata. In skoraj odveč je misel, da bi se kdajkoli od njiju ločili, pa naj bo taka misel v eni sami glavi ali v vseh naših — v ljudstvu. Pa vendarle smo prehodili dolgo pot. Od prvega dokumenta iz narodnoosvobodilne vojne aprila 1941, ki je pozival na združitev vseh nacionalnih sil za narodovo osvoboditev, do zadnjega — zakona predsedstva slovenskega narodnoosvobodilnega sveta o narodni vladi z ukazom o njenem imenovanju, leži doba štiril let hudega, a vztrajnega in nepopustljivega boja. Boja za samodločbo slovenskega naroda, za njegovo popolno nacionalno in socialno revolucionarno osvoboditev pod vodstvom novih naprednih družbenih sil, boja, ki ga velike žrtve niso zadržale in ni omahoval pred skoraj nepremagljivimi težavami. Toda pridobitve te revolucije so bile vredne naporov. Sledi dokumentov revolucionarne dobe so globoke. Ne moremo jih zgrešiti tudi po četrtsotoletju, niti posamezniki, kajti okvirja nas vse skupaj slovenska državnost.

V narodnoosvobodilni vojni smo začeli snovati novo pravno državo, novo revolucionarno državo in skupno zvezno državo. Nenehno je bilo treba ugotavljati v pravni obliki dosežke in iz njih speljevati predpise, kaj naj ravnamo. Revolucionarna praksa in potreba sta rodili pravno pravilo, ki pa je spet usmerjalo življenje.

Četudi so dokumenti iz narodnoosvobodilne vojne slovenska pravna posebnost, vendarle niso iztrgani od splošnega dogajanja v Jugoslaviji. Črnomeljski in nekoliko manj kočevski pravni akti so navezani na dogajanja v Jugoslaviji s tem, da so služili za začetek in primer za razvoj v drugih pokrajinah. Vrsta slovenskih posebnosti je povzročila večkrat samostojno reševanje problemov v razvoju ljudske oblasti, tako da je slovensko pravo iz narodnoosvobodilne vojne res vidno udeleženo pri graditvi skupnih in enotnih temeljev novega pravnega reda Jugoslavije.

* * *

Odloki o praznikih so za prvo dobo narodnega osvobodilnega gibanja najzanimivejši in povsem slovenski pojav. Ti so poleg vojaške, finančne in kazenske oblasti prvi začetni elementi civilne oblasti.

»Slovenci! Dne 29. oktobra poteče 23 let kar smo se Slovenci hkrati s Hrvati in Srbi rešili avstroogrškega jarma. Letos, ko so nas nemški, italijanski in madžarski osvajalci znova zasušnili in razkosali, moramo Slovenci praznovati 29. oktober v znamenju borbenega odpora proti okupaciji in tlačiteljem. Zato osvobodilna fronta slovenskega naroda odloča, da je 29. oktober slovenski narodni praznik, slovenski dan našega borbenega protesta proti naši sužnosti.«

Osvobodilna fronta, 24. oktobra 1941.

»Slovenci! Da manifestira slogo in enotnost narodov Jugoslavije, ki se z oboroženo pestjo borijo proti tujčevemu fašističnemu in imperialističnemu jarmu, narodov, ki jih danes občuduje ves svobodoljubni svet, je osvobodilna fronta odločila: 1. december državni praznik Jugoslavije se proslavi tudi letos.«

Izvršni odbor OF, 22. novembra 1941.

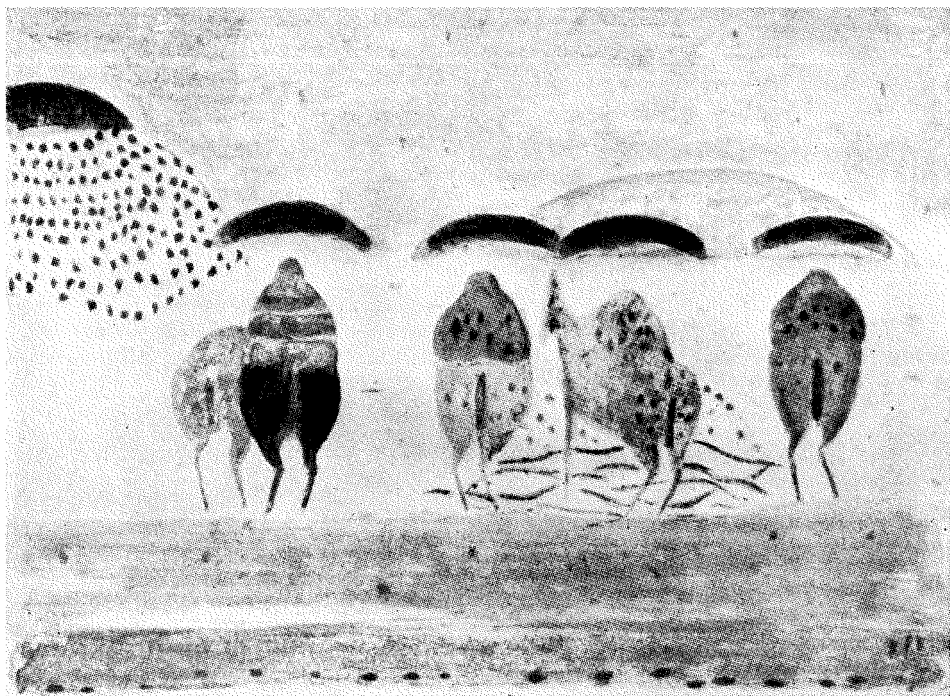
»Slovinci! Dan 3. januar 1942 odreja OF slovenskega naroda za dan spomina na žrtve, ki so tekom leta 1941 padle v borbi za svobodo slovenskega naroda. Zato izvršni odbor OF odreja, da naj noben Slovenec ne hodi v katerokoli zabavišče, gledališče.«

Izvršni odbor OF, dne 30. decembra 1941.

»Odlok o proglasitvi dneva Prešernove smrti za kulturni praznik slovenskega naroda. 8. februar dan smrti dr. Franceta Prešerna, osrednjega slovenskega književnega genija se proglašja za kulturni praznik slovenskega naroda.«

Predsedstvo slovenskega narodnoosvobodilnega sveta,
3. februarja 1945.

Morda smo pozabili na te praznike, pa vendarle smo letos dodali še enega, samo našega slovenskega. 27. april je prav gotovo odločilni mejnik. Pri tem naj nas nikakor ne moti, če nismo bili pri evidenci datumov dovolj natančni in smo si šele precej pozneje vzeli čas, da smo ugotovili napako. Malenkost! Malenkost, ki za našo poznejšo pot ni bila usodna. Vendar je tudi iz teh dokumentov izšla vsebina naroda; njegova moč, ki izvira iz trdnosti njegove kulture, jezika, njegovih rok, njegovega pravnega reda, njegovega položaja v jugoslovanski skupnosti narodov in v svetu pa so posledice, bistva današnje države in sledi že skoraj pozabljenih dokumentov.

Zoran Mušič: Dalmatinski motiv, 1955, litografija

Točka 9:

Narodna vojska na slovenskem ozemlju raste iz slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet in narodne zaščite, kamor se pozivajo vsi zavedni Slovenci.«

Novo leto 1942.

»Obvestilo! Slovenske narodnoosvobodilne partizanske čete so vzpostavile stik s hrvatskimi partizanskimi oddelki. Na Kolpi so se razvile manifestacije slovensko-hrvatskega bratstva ter skupne borbe proti okupatorjem in njihovim slugam — hrvatskim paveličevcem in slovenski beli gardi.«

Izvršni odbor OF in glavno poveljstvo slovenskih narodnoosvobodilnih partizanskih čet, 19. maja 1942.

Ustanovitev OF in njena deklaracija o oboroženem boju za osvoboditev in boljše bodočnost sta tako pomembna dogodka v naši zgodovini, da bosta še dolgo osrednji gibalni političnega razvoja našega naroda. Kot je bila OF vseljudska organizacija, ki je združevala vse napredne tokove na Slovenskem, tako je bila partizanska vojska oborožena moč svojega naroda, ki se je razvila prav zaradi usodnega sklepa v oboroženem boju proti okupatorju.

Narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Slovenije so se razvijali, ko je imel sovražnik popolno vojaško premoč in pomoč, ki mu jo je ponujala reakcija. Najhujši je bil boj prvih čet, mnogo je bilo žrtev in prelite krvi, preden so se v letu 1942 razvili odredi, ki so s preprostimi taktičnimi prijemi vendarle osvobodili prva ozemlja. Odredi so vodili najbolj usodne boje proti sovražnikovim ofenzivam in zdržali. Že sredi velike italijanske ofenzive so bile ustanovljene slovenske brigade. Spremenila se je narava bojev, brigade so se gibale po vsej Sloveniji. Operativnost vojske se je tako povečala in dane so bile možnosti za večje napadalne operacije. Še pred italijansko okupacijo sta bili ustanovljeni dve diviziji, v drugi polovici leta 1943 pa tudi oba korpusa, VII. in IX. ter IV. operativna cona. Leta 1944 je bilo samo v operativnih enotah narodnoosvobodilne vojske Slovenije okoli 30.000 borcev, oboroženih s pehotnim in artilerijskim orožjem, pridobljenih izključno v bojih s sovražnikom.

Z rastjo vojske se je izpopolnjeval tudi njen politični pomen. Vojska, ki je zrasla iz narodnih in ljudskih sil, je bila ponos slovenskega naroda. Vlivala je upe na popolno zmago. Pomenila je stoletne težnje slovenskega naroda, da se združi, osvobodi in si postavi naprednejšo družbeno ureditev. Narodnoosvobodilne vojske jugoslovanskih narodov, katerih snovanje je spodbudil vrhovni štab, so naravno težile k enotnosti. To so na eni strani zahtevale vedno težje naloge osvobodilnega gibanja, na drugi strani pa politični cilji priznanja in utrditve državnosti nove socialistične Jugoslavije. Narodnoosvobodilna vojska Slovenije se je vedno pogostejše povezovala z enotami hrvatske vojske in vse močnejše z operacijami, ki jih je načrtoval vrhovni štab. Uspešno je sodelovala zlasti v razbremenilnih operacijah med 4. in 5. sovražnikovo ofenzivo proti jedru jugoslovanske vojske ter v širokopotezno zasnovanih operacijah, da bi podprli zavezniške ofenzive v Italiji in na drugih bojiščih. Mnogi oficirji drugih jugoslovanskih narodnosti so se borili v Sloveniji, mnogi Slovenci pa so se udeleževali bojev zunaj Slovenije. Pri zaključnih operacijah za osvoboditev Trsta in Slovenskega primorja ter Koroške so bile enote slovenske narodnoosvobodilne vojske vključene v četrto armado in z razpustitvijo nacionalnih glavnih štabov je bila integracija jugoslovanske vojske dosežena.

Pri tem so se seveda pojavljale težave. Slovenska narodnoosvobodilna vojska se je dolgo borila razmeroma samostojno. Razvil se je poseben bojovni značaj enot, ki so vzgojile svoj sijajni poveljniški kader. Poveljevanje je bilo slovensko, ljubezen in ponos nad partizansko vojsko sta postala del zmagoslavne tradicije doslej zatiranega slovenskega naroda. To je povzročalo težave; te so se kazale v odločitvah o službenem jeziku v jugoslovanski ljudski armadi, o razporeditvah za služenje vojaškega roka ter v zanimanju za služenje v armadi. Vse to je bilo treba razumno reševati.

Sodobne politične težnje nam dokazujejo, da sta samostojnost in svoboda majhnih narodov še vedno ogroženi. Velike sile si prilaščajo pravice določati drugim narodom pot napredka po svojih zamislih in interesih. Nemir v svetu nam je dal spet pobudo za razmišljanje o zgodovinskih konceptih obrambe. Velike operativne vojske ne morejo biti zaradi ogromne premoči velikih sil, ki se pojavljajo kot agresorji, več edino jamstvo za lastno obrambo. Vseljudski obrambni koncept je pot, ki more edino preprečiti poskuse, da bi nasilno usmerjali razvojne poti majhnih narodov. Koncept o vseljudski obrambi pa ima v naši državi že uveljavljeno tradicijo, saj je nadaljevanje sijajnih obrambnih prizadevanj iz naše zgodovine. Uresničitev tega koncepta bo morala upoštevati, da je potrebna v obrambnih naporih glede ciljev in oblik popolna enotnost, ki pa jo bomo morali uskladiti z zgodovinskimi tradicijami in težnjami jugoslovanskih narodov ter z njihovimi dosežki v narodnoosvobodilni vojni. Ljudski izvori obrambnih moči so v skladu s splošno politično enotnostjo in so neizčrpní. O tem nas poučuje preteklost.

* * *

»Sklep zbora odposlancev slovenskega naroda o predstavnístvu in vodstvu slovenske narodnoosvobodilne borbe in o začasnih organih ljudskih oblasti slovenskega naroda v vojnem razdobju. Plenum OF slovenskega naroda je na čelu s svojim izvršnim odborom vrhovno vodstvo OF slovenskega naroda. Plenum izvaja kot narodnoosvobodilni odbor vrhovno oblast slovenskega naroda v okviru Jugoslavije kot državne celote z enotnim predstavníštvom vseh narodov Jugoslavije ter enotnim vodstvom njih osvobodilnega gibanja ter državne skupnosti. Plenum izvršuje v okviru Jugoslavije in splošnih sklepov AVNOJ kot njenega predstavníštva zakonodajno in izvršno oblast slovenskega naroda s pravico postavljati vse potrebne organe ljudske oblasti.«

18. oktobra 1943

Odlok predsedstva o sklicanju slovenskega narodnoosvobodilnega odbora k prvemu zasedanju. Dnevni red:

Točka 9: Sklepanje o predlogu za preimenovanje narodnega osvobodilnega odbora za slovenski narodnoosvobodilni svet.

Točka 10: Sklepanje o predlogu deklaracije o pravicah in dolžnostih slovenskega ljudstva.

Točka 12: Sklepanje o predlogu za osnovanje zakonodajnega odbora.

Točka 14: Sklepanje o predlogu za razpis volitev.

Točka 20: Sklepanje o predlogu glede spojitve narodnoosvobodilnega sveta za primorsko Slovenijo z organi slovenske narodne oblasti.

Točka 25: Sklepanje o predlogu za obdelavo vse plodne zemlje, za zaščito semen in plemenske živine.«

Dne 19. februarja 1944

»Deklaracija o potrditvi dela slovenske delegacije na II. zasedanju AVNOJ. Slovenski narod se je združil z narodi Srbije, Hrvatske, Makedonije, Črne gore ter Bosne in Hercegovine v enotni državni skupnosti, v federativni Jugoslaviji, zgrajeni na načelih resnične demokracije in narodne enakopravnosti, svobodno, po svoji lastni volji, na temelju pravice slehernega naroda do samoodločbe, vključno pravico odcepitve pa tudi združitve z drugimi narodi.

Dne 19. februarja 1944.

Za nadaljnjo izgradnjo in izpopolnitev osrednjega organizma ljudske oblasti na Slovenskem so ti dokumenti, ki jih je sprejel slovenski narodnoosvobodilni svet na svojem prvem zasedanju, odločilnega pomena. Med njimi je bila z gledišča nove ustanovitve Slovenije, s katero se je v okviru slovenske državnosti samostojno reševalo vprašanje politično-izvršilne funkcije oblasti. Njen osrednji organ je bil še vedno izvršni odbor OF, se pravi politično vodstvo osvobodilnega gibanja. Deklaracija je ugotovila, da sklepi AVNOJ zagotavljajo slovenskemu narodu pravico in možnosti imeti v okviru skupne jugoslovanske države svojo nacionalno vlado. Slovenski narodnoosvobodilni svet je takrat ocenil, da za njeno neposredno oblikovanje sicer še niso dane možnosti, hkrati pa je sklenil, da bo takšna vlada vzpostavljena, kakor hitro bo mogoče. Vendar to ni predstavljalo ovire, da bi se v pripravljalnem razdobju namesto dotedanje upravne komisije pri izvršnem odboru OF brez odlaganja formirali osrednji organi uprave. Takoj so bili vzpostavljeni upravni odseki za posamezna področja, ki so se pri svojem delu povezovali z ustreznimi resornimi poverjeništv.

Svojo posebno skrb je slovenski narodnoosvobodilni svet na zasedanju pred 25 leti posvetil temeljnim organom ljudske oblasti, narodnoosvobodilnim odborom. Že Kočevski zbor je v okviru svojih temeljnih sklepov odločil, da bodo narodnoosvobodilni odbori kot osnovni organi ljudske oblasti v izvoljeni po načelu ljudske demokracije. Izdan je bil odlok o razpisu volitev v krajevne, okrajne in okrožne narodnoosvobodilne odbore. Prav vsebina tega odloka predstavlja mnogo več kot sam njegov naslov. V njem so določena temeljna načela o vlogi in položaju narodnoosvobodilnih odborov kot samoupravnih organov, kakor tudi načela o sistemu volitev odbornikov ter o njihovi odgovornosti volilcem. Narodnoosvobodilni odbori so bili zgrajeni na temelju enotnosti oblasti, združitve njene zakonodajne in izvršne pristojnosti. Ves mehanizem narodnoosvobodilnih odborov je deloval po demokratičnih načelih.

Nova ustavnost na slovenskem ozemlju je z odločitvami Kočevskega zbora ter s sklepi II. zasedanja AVNOJ in z delom I. zasedanja slovenskega narodnoosvobodilnega sveta prešla v novo stopnjo. Novo oblast in sistem njene organizacije so kot že dotlej tudi vse do danes gradili v skladu z naravo ljudske oblasti, se pravi od spodaj navzgor. Razvijati organe ljudske oblasti tako, da se bo prek njih slovensko ljudstvo uveljavilo kot neposreden urejevalec svoje države in domovine, je staro načelo, ki nas tudi še spremlja.

* * *

»Odlok o poslovanju šolstva na slovenskem osvobojenem ozemlju.

...Člen 5: S posebnimi nagovori in s pojasnjevanjem o potrebnih in zmagovitih uspehih narodnoosvobodilne borbe z učenjem in z lastnimi vzgojnimi močmi in sredstvi je razvijati v mladini kar najbolj živo narodno zavest, ljubezen do naroda in njegovih političnih, kulturnih pridobitev.«

Dne 1. junija 1942.

Bili bi sprti z resnico, če bi danes govorili o kakršnikoli enotnosti slovenske kulture; bolj kot težnjam k enotnosti pa smo danes priče več ali manj učinkovitim prizadevanjem, ki v imenu nekakšnih skupnih nacionalnih interesov skušajo preseči drug drugega. Mnogim je to dokaz nekakšne izkoreninjenosti inteligence, njenih nasprotujočih se interesov in priložnostnega sopotništva skozi razvoj družbe in zgodovine.

Že sam akt ustanovitve OF je tesneje povezan s kulturo, kot je to navada pri podobnih političnih dogodkih: pri sami ustanovitvi so poleg političnih strank sodelovale tudi kulturniške skupine, kar pomeni, da so tedaj — najbrž tudi po oceni vodečih politikov te skupine imele svoje zaledje, da torej množice niso bile gluhe za besedo in delo kulturnikov ali vsaj prek takšne besede in takšnega dela je bilo mogoče pričakovati uspešno povezovanje z množicami tudi v vihnem ozračju revolucije in narodnoosvobodilnega boja, ki se je zanj OF odločila.

Nadaljnja štiri leta so to politično prognozo v celoti potrdila: kultura je postala najintimnejši del revolucije in je delovala v več smereh. Sama je ustvarila dela, ki jim še danes priznavamo vso umetniško trdnost in veljavo. Spomniti se je treba partizanske lirike in grafike ter delovanja partizanskega gledališča, hkrati pa je ta živa kulturna in umetniška dejavnost bogatila in plemenitila revolucijo samo. Moč ideje, ki je navdihovala partizansko liriko, istovetnost tako ocene časa kot pogleda v prihodnost, sta v tem kratkem obdobju približala kulturo v širšem smislu, umetnost pa še posebej, resnično celotnemu občestvu. Zgodilo se je torej nekaj, česar dotlej nismo poznali in česar tudi pozneje nismo več doživeli.

Tu pa se začenjajo naši sodobni nesporazumi, povezani z zgodovinsko resnico 27. aprila 1941. In prav v današnjem neverjetno prizadevnem iskanju smisla in podobe slovenske kulture v narodovi usodi, na njegovi poti skozi sedanjí trenutek zgodovine se tako pogostoma že kar domotožno vračamo k 27. aprilu kot nekakšnemu čudežnemu obrazcu, ki bi mogel in moral razreševati tudi današnje težave v kulturi in bi še posebej moral prispevati k skladnosti odnosa med politiko in kulturo.

Če stvari zaradi večje jasnosti misli nekoliko poenostavimo, ocenjujemo dve stališči, polariziramo dve dejavnosti — politiko in kulturo v dva ločena svetova, bomo zlahka ugotovili, da je vzroke za resničen ali umišljen nesporazum med njimi iskati na obeh straneh. 27. april je bil rezultat povsem opredeljene zgodovinske situacije slovenskega naroda, popolne istovetnosti usode naroda in posameznika v njem, zato je bila mogoča tudi istovetnost kulture in politike, kar naj bi pomenilo, gledano z očmi politika, pripravljenost kulture, da služi tako imenovanim »višjim« interesom družbe, oziroma, gledano z očmi kulturnika, da politika priznava družbeno pomembnost kulture. Ne samo v deklaracijah seveda, temveč dejansko, se pravi, da kultura ni in ne sme biti samo spremni, temveč dejavni element, ne samo v nacionalnem, abstraktno vzvišenem, marveč tudi čisto vsakdanjem praktičnem življenju.

Pogoste so tudi ocene, ki so že očitki, da bi bilo treba tudi danes najti formulo, ki naj bi oživila našemu času in razmeram primerno idejo in učinkovitost 27. aprila iz leta 1941. Srečujemo se torej z neke vrste mitom, ki nas kot vsi miti hkrati spodbuja in hromi. Sprijazniti se moramo z zakonom življenja: 27. april je nepovnljiv, je enkratni zgodovinski dogodek, nadvse pomemben in resnično zgodovinski, vsaj kar zadeva kulturo prav v svoji enkratnosti. Za slovensko kulturo je še zlasti pomemben, ker je potrdil njeno vitalnost, njeno osveščujočo moč, njeno izjemno sposobnost združevanja, priznal jo je za neodtujljiv element v življenju naroda in posameznika. Demantiral je plehko krilatico, ki jo srečujemo včasih kar prevečkrat danes, da je kultura predvsem breme naroda in jo je mogoče uspešno

zamenjati z drugimi sodobnejšimi, cenejšimi oblikami raznih dejavnosti, ki da so prav tako duhovna hrana, razen tega pa še rentabilna.

27. april je bil nekakšen zgodovinski zrelostni izpit slovenske kulture, izpit, opravljen z resničnim uspehom, kar pomeni, da se je z njim odprla pot v novo in neznano. In v tem novem in neznanem nastajajo spet in spet nova nasprotja, nesporazumi, razraščajo se nova nezadovoljstva in tudi hromeče malodušje, ki je spet vsakdanji pojav.

Slovenska kultura je danes v odnosu do 27. aprila, do simbola, ki ga ta datum predstavlja, v enakem sorazmerju kot je odnos celotnega narodovega življenja do tega dogodka.

* * *

»Glavni štab narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov, oddelek za sodstvo, na položaju, dne 20. aprila 1944. Uredba o vojaškem kazenskem sodstvu. Sodno kazensko oblast za vsa kazniva dejanja vojaškega ali nevojaškega značaja, ki jih izvrše pripadniki narodnoosvobodilne vojske in civilne osebe, izvršujejo vojaška sodišča.

Predsedstvo slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, na položaju 9. junija 1944.
Vsem narodnoosvobodilnim odborom.

Predsedstvo slovenskega narodnoosvobodilnega sveta smatra za svojo dolžnost, da pozove vse narodnoosvobodilne odbore, da kot organi naše narodne oblasti aktivno posežejo v borbo proti skrivaštvu, dezertertvu in kakršnemu koli izmi-kanju od vojaške službe. To nalogo so dolžni izvrševati prav v zaščito civilnega prebivalstva, na katerega so kot svobodno izvoljeni predstavniki prevzeli vso odgovornost.«

Morda ob takih obletnicah, kakršno praznujemo danes, premalo poudarjamo posebnost naše borbe in vse tiste probleme, ki jih je oblast, kakršno je predstavljala OF, s svojo vojsko morala reševati. Predvsem gre za novi pravni red, ki se je na Slovenskem začel graditi že od začetka ljudske vstaje po odločbah vrhovnega plenuma OF in slovenskega narodnoosvobodilnega odbora, v katerem so se že porajali elementi ljudske oblasti.

Odločbe novih političnih, civilnih in vojaških oblasti so predstavljale uresničitev in izraz pridobitev narodnoosvobodilne borbe in v izgradnji nove ljudske države in nove družbene ureditve. Ti predpisi so predstavljali tudi začetek zakonodajne dejavnosti, ki se je opirala na nove temelje.

Eden pomembnih elementov je bila borba za zakonitost in borba proti posameznim primerom samovolje. Zlorabe položaja in samovolja organov, če upoštevamo razsežnosti in razmere, ki so takrat bile, so bile redke. Že od vseh začetkov je obstajala težnja, da se določi in predpiše postopek, kako je ravnati v primerih, ko je storjeno kaznivo dejanje. Že v prvih dneh naše revolucije so izšli nekateri ustrezni predpisi. Prva določila o partizanskem sodstvu, ki niso bila nikoli javno objavljena, je bil tako imenovani Partizanski zakon. To je bil predpis, ki ga je izdal ožji štab glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet že sredi julija 1941 o sestavi, delu in nalogah partizanskih čet, ki govori tudi o partizanskem sodišču in o kaznih.

Prvi izrazito kazensko-pravni predpis, ki vsebuje temeljne določbe o kaznivih dejanjih in postopku, je bil odlok o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitev. Revolucionarno sodstvo je doživelo svoj vzpon v obdobju, ko so številni odloki, pravilniki in drugi akti urejali področje vojaškega sodstva. In v čem je pomembnost delovanja vojaških sodišč partizanskega sodstva?

Zgodovinarji še niso izrekli dokončne ocene, vendar lahko danes z gotovostjo trdimo, da so takratna sodišča bila močna opora za utrditev revolucionarne zakonitosti, da je sodna oblast bila prenesena na neodvisna vojaška sodišča. Že takrat je bil predpisan preiskovalni in obtožbeni postopek, ki je obvezoval vojaškega tožilca, da vodi poizvedbe in preiskavo ter zbira dokazno gradivo.

Značilnosti revolucionarnega sodstva so bile, da je v skladu s splošno linijo narodnoosvobodilne borbe Jugoslavije našlo ustrezno, izvirno pot in se kvalitetno razvijalo. Kongres slovenskih pravnikov, ki je zasedal jeseni 1943 na Suhorju, je sprejel stališče, da med pravnim redom stare in nove države ne more biti vizij. S tem so posebej odrekli pravno veljavo pravo stare države. Novo ustvarjajoče pravo je imelo svoje posebnosti. Prizadevalo se je, da bi zadostilo težnji širokih ljudskih slojev po pravičnem sodstvu in upoštevalo pridobitve revolucije in slovenske pravotvornosti.

Že takrat so bili dani zametki porotnih sodišč. Uvedena je bila dvostopnost sojenja, glede kazni je treba poudariti, da niso imele narave maščevanja, saj je že sam duh narodnoosvobodilne borbe terjal od sodišč, naj bo izrek sodbe tak, da bo moralno dvignil posameznika in ga dvignil v vrednega člana družbe.

Značilno za partizansko sodstvo je tudi to, da je vključevalo razmeroma veliko pravnikov in je ravno partizansko sodstvo bilo osnova, iz katere so zrastle naši najboljši pravosodni strokovnjaki.

Naše današnje sodstvo označuje nekaj osnovnih značilnosti. V prvi vrsti je demokracija sodstva. Ta se kaže v javnosti našega sodnega dela, v skupščinskem preučevanju sodne problematike, v organiziranem zbornem sistemu sojenja, da sodelujejo v njem kot enakopravni dejavniki ljudski sodniki-porotniki in končno tudi volilnost sodnikov v ustreznih republiških in občinskih skupščinah.

Prav v zadnjem času je posebno poudarjena izredna zaščita občana v kazenskem postopku, s tem da so prenesli izvrševanje prostostnih kazenskih sankcij na pravosodno upravo in sodišča, pa je tudi storjen nadaljnji korak v počlovečenju in poglobljanju zakonitosti. Osnovna načela današnjega sodstva in njenega nadaljnega razvoja so le izpeljana iz načel revolucionarnega časa.

* * *

Smo dediči teh nekaj, iz arhiva izbranih dokumentov. V dobrem in slabem, obremenjeni s spomini, ki so spodbuda in opora, a hkrati odmikajo od našega časa, da smo zaradi tega nemalokrat zmedeni, in zgodovinska obveza, ki je nismo zmožni v celoti izpolnjevati, čeprav je hkrati tudi res, da nismo povsem brez moči in uspeha pred dilemami sedanjega trenutka. Dokazali smo, da smo bili še v nedavni preteklosti možni povzpeti se nad svoj lastni vrh. Ta zavest je in ostane dovolj trdna osnova tudi za delo in pot današnjega dne. In to kljub našemu pogostnemu malodušju, našemu občutku, da smo nekaj pozabili, tedanji čas in sebe v njem, da vsak dan pomalem nekaj pozabljamo in smo zaradi tega občutka pogostokrat nervozni, nerazpoloženi drug do drugega. In morda nas prav praznovanja velikih dogodkov vsaj za trenutek spet zbližujejo med seboj, vsaj toliko, da lahko premerimo razdaljo, ki nas loči, in tako spoznamo, da smo ne samo dediči, temveč tudi tvorni nadaljevalci iste zgodovine.

Petdeset let

Florjan Laimiš

PRVA SVETOVNA VOJNA

Minilo je dobrih petdeset let, kar se je končala I. svetovna vojna, in natančno trideset let, ko se je začela druga; po mnenju poučenih pa že zdaj doživljamo s spopadi na krajevnih bojiščih po vsem svetu, kjer se križajo interesi velikih sil, že tudi tretjo svetovno vojno; ta sicer ne zajema velikanskih oboroženih množic, ni pa za narode, kjer se je razdivjala, nič manj krvava, strašna in uničujoča. Kot da strahotne žrtve človeštva v obeh svetovnih vojnah ne bi bile zapustile nobenega nauka, kot da krvavi in gospodarski davek ne bi bil tako krut, kot je bil, saj se rane marsikje celijo še zdaj, bolečina v srcih pa se verjetno še zlepa ne bo podela.

V prvi svetovni vojni je padlo na bojiščih 10 milijonov vojakov, 25 milijonov ljudi pa so pobrale epidemije, lakota in druge nesreče, ki spremljajo vojskovanje. V Evropi je bilo ob začetku prve svetovne vojne šest velikih sil, in sicer: Rusija, Nemčija, Avstro-Ogrska, Francija, Anglija in Italija. Rusija je bila največja, najbolj bogata Anglija, najbolj razvita pa Nemčija. Avstro-Ogrsko je razjedal kal smrtna bolezen, Francija je hotela ostati dežela klasične demokracije, Italija pa je bila, kot je dejal Lenin, imperij beračev in nekam nadležen član kluba tedanjih velikih sil. Vojna se je začela zaradi ponovne delitve sveta. Nemčija je dokazovala, da svet ni razdeljen pravično, vprašanje pa je tudi, ali je bila »pravičnejša« tista razdelitev, ki jo je zagovarjala Velika Britanija, saj je s tem v bistvu branila svoj imperij.

Povzročitelji prve svetovne vojne so bili imperialisti vseh držav, neposredni začetniki pa nemški imperialisti.

Nemčija je začela vojno, da bi svojim tekmečem vzela kolonije in vplivna področja, si podredila precejšnje dele Evrope in dosegla svetovno prevlado. Avstro-Ogrska se je vojskovala, da bi utrdila svoje gospodstvo nad zatiranimi, predvsem slovanskimi narodi, zaslužnjila svobodni slovanski državi Srbijo in Črno goro ter vzpostavila svojo dominacijo na Balkanu ter v Sredozemlju in Egejskem morju. Osnovni cilji Velike Britanije so bili ohranitev svojega kolonialnega imperija in slabitev Nemčije kot glavnega in zelo nevarnega tekmeca. Tudi Francija je stopila v vojno, da bi ohranila kolonialno cesarstvo, oslabilila Nemčijo in si znova osvojila Alzacijo in Loreno, kar je izgubila po spopadu z Nemčijo v vojni 1870—71. Carska Rusija se je borila za vpliv na Balkanu in v Turčiji, za Galicijo in Bukovino, prav tako pa tudi za Dardanele, da bi dobila izhod v Sredozemsko morje. Japonska je želela povečati svoj vpliv na Kitajskem in dobiti nemške posesti na Pacifiku. Italijanske zahteve so se sukale okoli Južne Tirolske in Istre, dela Dalmacije in Albanije ter Adalije in Smirne v Mali Aziji. Belgija, ki so jo Nemci napadli in poteptali, se je borila za neodvisnost, vendar pa tudi za svoje kolonije (Kongo).

Ker v splošnem spletu medsebojnih nasprotij imperialistične sile niso mogle doseči svojih ciljev s samostojno akcijo, so se razvrstile v dva bloka: Nemčija, Avstro-Ogrska in Italija so ustanovile Trojno zvezo, (centralne sile) Francija, Rusija in Velika Britanija pa Antanto. Ko je Avstro-Ogrska po sarajevskem atentatu napovedala 28. julija 1914 vojno Srbiji, se je s tem sprožil sistem medsebojnih obveznosti in kombinacij. Nemčija je 1. avgusta napovedala vojno Rusiji, 3. avgusta pa Franciji. Velika Britanija je napovedala vojno Nemčiji, ker je prekršila nevtralnost in suverenost Belgije, Črna gora se je pridružila Srbiji in 5. avgusta napovedala vojno Avstro-Ogrski, slednja pa je istega dne napovedala vojno Rusiji. Italija se ni pridružila partnericama iz Trojne zveze, temveč se je razglasila za nevtralno,

Zoran Mušič: Oslički v ogradi, 1937, gvaš

da bi kasneje prešla v nasprotni tabor. S tem je bilo na samem začetku zapletenih v vojni vrtinec osem evropskih držav: Rusija, Francija, Velika Britanija, Belgija, Srbija in Črna gora na eni strani ter Nemčija in Avstro-Ogrska na drugi strani. Sile Antante so imele rednega vojaškega kadra 2,733.555 mož in skoro 11 milijonov izurjenih rezervistov, Centralne sile pa 1,246.000 rednih vojakov in skoro 8 milijonov izurjenih rezervistov. Izrazita prednost Antante je bila bolj navidezna, kot pa stvarna. Po izurjenosti in tehnični opremljenosti se je z nemško vojsko lahko merila samo še francoska armada. Druge so zelo zaostajale, izjema je bila srbska vojska, ki ni bila slabša po moralni in profesionalni pripravljenosti čet (po vojaških izkušnjah je druge armade celo prekašala), zelo pa ji je primanjkovalo orožja, streliva in opreme.

Pač pa je bila Antanta res močna na morju. V začetku vojne je imela vkrcanih na svojih ladjah 280.000 mož, Centralne sile pa le 102.000. To je Antanti omogočilo uvedbo učinkovite blokade Centralnih sil, kar je bil eden izmed najpomembnejših dejavnikov vojne. Ker sta se Centralnim silam priključili še Bolgarija (napadla je srbsko vojsko v hrbet) in Turčija, se je drugo leto vojne končalo s pozitivno bilanco

za Centralne sile (dve anglo-francoski diviziji, izkrcani v Solunu, nista mogli zagotoviti niti umika srbske vojske po dolini Vardarja), vendar pa njihovi uspehi niso bili odločilnega pomena.

Antanti sta se priključili še Italija, ker so ugodili skoro vsem njenim zahtevam, in Romunija, ki so ji obljubili Transilvanijo, Bukovino in Banat. Vendar je bila do decembra 1916 Romunija razbita, Centralne sile, večinoma bolgarske in turške, so zavzele Bukarešto, ostanki romunske armade pa so se umaknili za rusko fronto.

Rusija je v prvi svetovni vojni mobilizirala 13 in pol milijona vojakov, že maja 1915 pa je imela več kot tri milijone izgub. Italijanska velika buržoazija je dočakala konec vojne silno razočarana. Mislila je, da bo z majhnimi žrtvami dobila veliko, toda vojna je terjala velike žrtve, Italija pa je zašla v velikanske dolgove. Avstro-Ogrska je razpadla na vrsto držav, dva njena zakonita dediča, Avstrija in Madžarska, pa sta moral na konferenci odgovarjati za grehe svoje matere.

Prvi smrtni udarec so dobile Centralne sile na solunski fronti med 15. in 18. septembrom 1918. Po desetdnevni bojih je bil sovražnik popolnoma razbit, 29. septembra je Bolgarija že podpisala premirje. Po padcu Niša 12. oktobra se je že bližal razpad Avstro-Ogrske. 29. oktobra je hrvatski sabor razglasil neodvisnost Dalmacije, Hrvatske in Slavonije, 13. novembra pa so Madžari v Beogradu podpisali premirje s poveljnikom solunske fronte. Zavezniška donavska armada je 10. novembra vkorakala v Romunijo, ki je spet stopila na stran Antante. Po porazu na balkanski in nato še na italijanski fronti je odpor Avstrijcev ponehal. 30. oktobra so v Budimpešti razglasili republiko, kmalu nato pa še na Dunaju. Čehi so 28. oktobra razglasili neodvisnost. Obenem je bila iz vojne izločena Turčija in 30. oktobra 1918 podpisala premirje.

Ponoči od 3. na 4. oktober se je nemška vlada obrnila na ameriškega predsednika Wilsona s prošnjo, naj ukrene vse potrebno za ustavitev sovražnosti, vendar je nemško vrhovno poveljstvo podpisalo kapitulacijo šele 11. novembra 1919 in s tem je bila prva svetovna vojna končana.

V tej veliki moriji je tako ali drugače sodelovalo 36 od 54 držav, kolikor jih je bilo tedaj na svetu. Vojna je pogoltnila velikanske količine materialnih dobrin ter uničila ali pohabila na milijone človeških življenj. Računajo, da so znašali vojni izdatki 11 glavnih vojskujočih se strani okoli 200 milijard dolarjev, kar je desetkrat več, kot so terjale vse vojne od leta 1793 do 1907 skupaj. Od približno 70 milijonov mobiliziranih je na vseh frontah padlo ali pa umrlo za ranami in boleznimi skoro 10 milijonov ljudi, 21 milijonov jih je bilo ranjenih, skoro 8 milijonov pa ujetih in pogrešanih.

VERSAJSKA MIROVNA POGODBA

V Nemčiji je bila oktobra 1918 imenovana nova vlada, vendar je imela nemška buržoazija kljub hudim pogojem mirovne pogodbe v začetku leta 1920 že pol milijona dobro oboroženih vojakov. S temi je začela rovariti na notranjem področju in lomiti revolucionarni pohod nemških delavskih množic.

Kakor je pokazala pariška mirovna konferenca, niso bili odpravljene glavni vzroki, ki so leta 1914 sprožili vojno, konferenca ni prinesla pravičnejše razdelitve sveta. Francija je hotela francosko nadvlado v Evropi. Zahtevala je meje na Renu, velike reparacije (nanje je Nemčija odgovorila z umetno inflacijo), ustanovitev Poljske, Češkoslovaške, Romunije in Kraljevine SHS, čim več nemških kolonij ter intervencijo proti sovjetski Rusiji.

Temeljna zahteva Velike Britanije je bila onemogočiti nemški kolonialni imperij, Nemčije pa v Evropi ne oslabil zaradi zavarovanja Evrope proti Sovjetski

Rusiji in ravnotežja zaradi Francije. Japonska se je hotela utrditi na Daljnem vzhodu in je previdno načela kitajsko vprašanje, Italija, francoski konkurent v Sredozemlju in v Afriki, pa se je zanašala na angleško in ameriško pomoč. Vsaka, vsaj približno kompromisna rešitev vseh teh vprašanj je morala roditi številna nova nasprotja v versajskem sistemu.

Prva in najpomembnejša izmed pogodb na pariški konferenci je bila pogodba med Antanto in Nemčijo, sklenjena 28. junija 1919 v Versaillesu, torej točno pet let po sarajevskem atentatu. Pomembnost pogodbe ni samo v obračunu z Nemčijo, temveč tudi v tem, kako si zamišlja zmagovita Antanta pravičnejšo razdelitev in ureditev sveta. Angleži so zahtevali nemške kolonije in uničenje nemške trgovinske mornarice, sicer pa so bili popustljivejši. Francozi niso hoteli v ničemer popuščati, zahtevali so oslabitev Nemčije, da ne bo mogla nikoli več ogroziti Francije. Po versajski mirovni pogodbi je Nemčija izgubila Alzacijo in Loreno, ki ju je dobila Francija, pokrajine Moresnet, Eupen in Malmedy, te je dobila Belgija, severni del Schlezviga, ki ga je dobila Danska, Luxemburg pa je stopil iz nemške carinske zveze. Dalje je Nemčija izgubila Klajpedo (Memel), skoraj vso zahodno Prusijo in del Pomeranije, ozemlje tako imenovanega poljskega koridorja, Gdansk, ki je prišel pod upravo Društva narodov, pokrajino Poznanj in Gornjo Šlezijo, kar vse je dobila Poljska, izgubila je tudi vse kolonije. Za Posarje je bil določen po 15 letih plebiscit, Porenje pa je bilo demilitarizirano. Tako je Nemčija izgubila v Evropi nekaj nad 73 tisoč km² zemlje in približno 7 milijonov prebivalcev.

Nadalje je morala plačevati antantne okupacijske čete v Posarju in Porenju, odpovedati se je morala Avstriji, vzdrževati le 100 tisoč mož najemniške vojske, točno je bila določena tonaža in vrsta njenih vojnih ladij, razpustiti je morala generalni štab in postaviti cesarja Viljema II. pred posebno sodišče zaradi »kršitve mednarodnega moralnega zakona in mednarodnih pogodb«. Najhujša zahteva pa je vsekakor bila plačevanje reparacij.

Versajska mirovna pogodba je naložila Nemčiji in delno tudi drugim premaganim državam tri naloge: kaznovanje vojnih zločincev, razorožitev in reparacije. Prvo obveznost je Nemčija opravila zelo površno, čeprav ji je januarja 1920 predložil vrhovni Antantni svet seznam 900 vojnih zločincev in zahteval njihovo izročitev mednarodnemu sodišču. Nemčija se je tega otepala, končno pa je v Leipzigu le postavila pred sodišče 12 obtoženih, od teh jih je bilo obsojenih le 6, pa še ti na mile kazni. Odločno se je otepala tudi razorožitve, vendar je končno marca 1923 le začela uničevati svoje orožje (čez 30 tisoč topov, 4 milijone pušk itd.). Toda vse to je bilo zastarelo orožje, uničevanje samo pa komedija, ki je razpihovala nemške maščevalne misli.

Glede nemških reparacij je bila predvsem Francija nepopustljiva. Posebna reparacijska komisija je leta 1920 določila, da mora Nemčija plačati v enem letu 20 milijard zlatih mark. Nemška vlada ni bila pripravljena plačati v denarju, temveč v naravi, kar je Francija odklonila s poudarkom, da bi bil to samo vzrok za porast nemške industrije. Medtem ko je Francija neizprosno zahtevala denar, je Velika Britanija zagovarjala milo ravnanje z Nemčijo, češ da ji je treba olajšati težke pogoje versajske mirovne pogodbe. Na novi konferenci v Boulognu se je Antanta končno zedinila, koliko ji bo Nemčija plačala reparacij. Določili so, naj plača v 42 letih 269 milijard zlatih mark. Nemška vlada je takoj odgovorila, da je to nemogoče. Ko je Francija zagrozila, da bo zasedla Porurje, se je nemška vlada ustrašila in 10. maja 1921 nakazala na račun reparacij 1 milijardo zlatih mark. Do oktobra istega leta je že dosegla nove olajšave — v enem letu bi morala plačati 7 milijard mark, vendar v blagu. Leta 1922 so Nemci dosegli enoletni moratorij pri plačevanju reparacij, nato pa je nemški velekapital sprožil znano inflacijo. Antanti

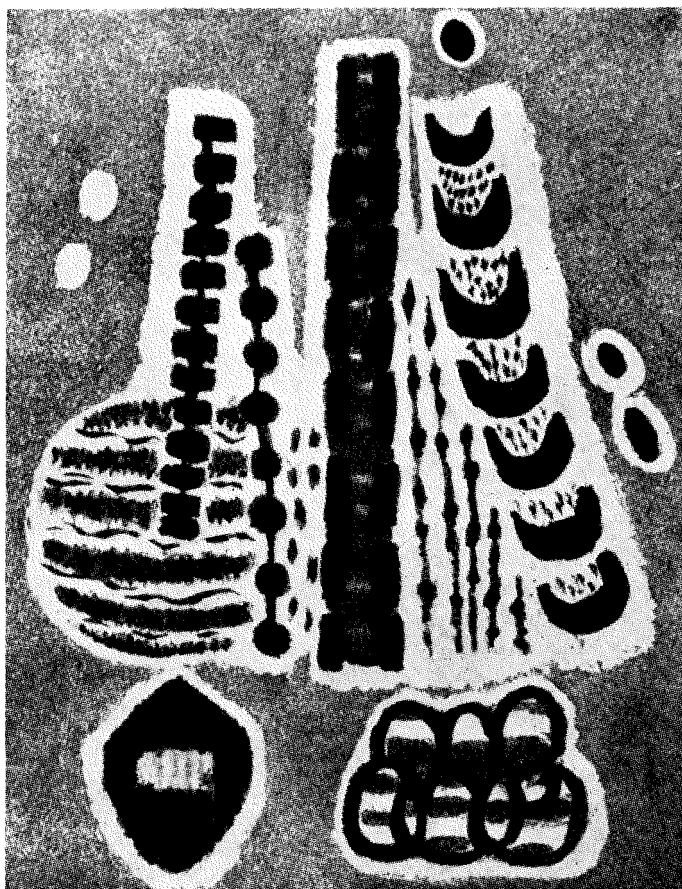
je bilo jasno, kako je inflacija nastala, manj jasno pa je bilo Franciji, kako bo prišla do nemških reparacij, ki so pomenile veliko postavko v njenem državnem proračunu. Francoska vlada je tudi spoznala, da s popuščanjem ne bo dobila od Nemčije ničesar. 11. januarja 1923 so francoske in belgijske čete zasedle Porurje. Tam se je začela hladna vojna, kajti Nemci so se disciplinirano odzvali pasivnemu odporu, ki ga je ukazala nemška vlada. V Nemčiji se je sovraštvo do Francije povečalo do takšne stopnje, kot ga ni bilo niti med vojno, inflacija pa se je povečala. Ameriški dolar je veljal junija 1926 že 167 tisoč mark, julija 5 milijonov, v začetku septembra 33 milijonov, konec oktobra pa 3 milijarde 760 milijonov mark.

Nemška vlada je prosila za pomoč Anglijo. Ta je odgovorila, da ne bo intervenirala, 21. aprila pa je svetovala nemški vladi, naj sestavi predlog, o katerem bi bilo mogoče razpravljati. Nemška vlada je nato 1. maja 1923 izjavila, da je pripravljena plačati v denarju in naravi 30 milijard zlatih mark, če bi dobila mednarodno posojilo. Oktobra 1923 je reparacije vzela v roke Anglija in svetovala ameriški vladi, naj pomaga pri ureditvi tega zapletenega vprašanja. Po petmesečnem delu dveh reparacijskih komisij je ameriški bankir Dawes objavil znani »Dawesov načrt«, po katerem bi Nemčija plačala prvo leto 1 milijardo zlatih mark reparacij, drugo leto 1220 milijonov, tretje leto 1120 milijonov, četrto leto 1750 milijonov, nato pa vsako leto skozi 42 let 2500 milijonov. Jamstvo za posojilo naj bodo nemški državni proračun, dohodki od železnic in carine. ZDA so torej že takrat pomagale ozdraviti nemško finančno krizo. V državi se je sicer začela ostra kampanja proti temu načrtu, to je proti plačevanju reparacij, vendar je Reichstag na angleški in ameriški pritisk ta načrt le ratificiral.

KRVAVI DAVEK NARODOV

Velika nesoglasja v taboru Antante in brezvestna nesramnost nemške velike buržoazije, ki se ni hotela sprijazniti z resnico, da je vojno izgubila, je zagotavljalo nemški vzpon v obdobju po drugi svetovni vojni. Čeprav je Hitler ob prihodu na oblast zagotavljal, da bo Nemčija natančno izpolnila vse obveznosti versajske mirovne pogodbe, je 12. novembra 1933 že dejal, da so mirovne pogodbe zasejale sovraštvo in nemir ter pahnille zmagovalce v veliko nesrečo. Dve leti kasneje je Göring povedal, da so začeli ustanavljati nemško vojno letalstvo, ki pa je bilo tedaj dejansko že vsaj tako obsežno kot britansko. 16. marca je vlada uvedla splošno vojaško dolžnost, proti temu sta Anglija in Francija sicer protestirali, vendar v prazno. Maja 1935 je Hitlerjeva vlada preusmerila vse nemško načrtno gospodarstvo v vojno gospodarstvo, 7. marca 1936 pa je Nemčija brez vsakega vprašanja zasedla demilitarizirano cono v Porenju, ki jo je bila določila versajska mirovna pogodba. Med evropskimi velesilami je nastal preplah, nato je poseben Hitlerjev odposlanec von Ribbentrop na zasedanju Društva narodov pojasnil, da hoče Hitler s tem »postaviti temelj« za obnovitev Evrope. Tega Ribbentropu nihče ni verjel. Tri leta kasneje se je že začela druga svetovna vojna. Trajala je od 1. septembra 1939 do 9. maja 1945. V celoti je bilo vpletenih v vojno 61 držav s skupno površino 131 milijonov km², kar je 96 % vse svetovne površine. Vojna ni divjala na vseh teh področjih, pač pa v glavnem na ozemlju evropske Sovjetske zveze, skoraj povsod po Evropi, razen v Spaniji, na Portugalskem, v Švici in na Švedskem, nato v severni Afriki in na Daljnem vzhodu. V vojsko obeh sil: protifašistične koalicije in nacističnega železnega pakta je bilo mobiliziranih 110 milijonov ljudi. V vsej vojni je padlo ali kakorkoli izgubilo življenje po nekaterih računih 50, po drugih pa 55 milijonov ljudi. Tem žrtvam moramo dodati še 35 milijonov ranjencev, od ka-

*Zoran Mušič:
Čolni v Pellestrini,
1957, akvatinta*

terih jih je precej ostalo invalidov. V primerjavi z žrtvami prve svetovne vojne je očitno, kako »učinkovitejše« je bilo orožje v minuli svetovni vojni.

Krvni davek je znan, povejmo še, kakšne so bile materialne žrtve, ki jih je terjala druga svetovna vojna. Točnega obračuna verjetno ne bo mogel sestaviti nihče, omejimo se lahko le na nekaj števil, ki pa so v vsej svoji grozljivosti zelo zgovorne.

Vse industrijske države, ki so sodelovale v drugi svetovni vojni, so izdelale skupno 710 tisoč vojnih letal, 287 tisoč tankov in milijon 31 tisoč kosov težkega orožja.

Številčno največ žrtev je imela SZ. Od tedanjih 171 milijonov prebivalcev je izgubila 20 milijonov ljudi ali 11,4% vsega prebivalstva. Izraženo v odstotku je imela največ žrtev Poljska, kajti od 35 milijonov prebivalcev, jih je izgubila kar 17,3%. Pri tem naj omenimo, da je bilo na Poljskem več kot tri milijone Židov, ki so skoraj vsi izginili. Po nekaterih podatkih je samo v nemških koncentracijskih taboriščih izgubilo svoje življenje in pustilo pepel v krematorijih 7 milijonov evropskih Židov.

Prav tako hude žrtve kot SZ je imela Jugoslavija, saj je od svojih 15 milijonov prebivalcev izgubila milijon 720 tisoč ljudi ali 11,2 %. Spet po nekaterih podatkih je imela v Jugoslaviji največ izgub Slovenija, saj je kot žrtev vojne padel vsak osmi Slovenec.

Sorazmerno veliko žrtev je imela Grčija. Izgubila je 7 % prebivalstva. Po kolikor toliko zanesljivih ter bolj ali manj uradnih statistikah je tudi ČSSR izgubila precej ljudi, in sicer 3,3 % svojega prebivalstva, 2,8 % so izgubili Filipini, 2 % pa Kitajci. Za to deželo je treba vsekakor povedati, da sta sicer skromna 2 % veliko človeških življenj, kajti Kitajska je tedaj štela 450 milijonov prebivalcev.

V nasprotju z vsemi temi izgubami pa Francija ni žrtvovala niti 1 % svojega prebivalstva, natančno 0,9 %. Belgija je izgubila manj kot poldrugi odstotek, ZDA samo 0,3 % oziroma konkretno 405 tisoč mož na 130 milijonov prebivalcev, Albanija 0,2 %, Danska in Norveška, ki sta bili okupirani skoro od vsega začetka vojne, pa po 0,1 odstotka.

To so bile številke o žrtvah antifašističnega bloka. Kako pa je bilo s človeškimi žrtvami v fašističnem bloku?

Nemčija, začetnik zločinske in agresivne druge svetovne vojne, je izgubila 5,8 % svojega prebivalstva. Če računamo, da je Nemčija tedaj štela le nekaj manj kot 80 milijonov prebivalcev, potem ta podatek pomeni, da je izgubila 4 milijone 600 tisoč ljudi. Sem je treba prišteti vojaške in tudi civilne izgube zaradi načrtnega bombardiranja nemškega ozemlja.

Naslednja članica nacistične osi Japonska je štela tedaj 72 milijonov prebivalcev. Izgubila je 2 milijona 227 tisoč ljudi, od tega okoli 250 tisoč žrtev dveh atomskih bomb, ki sta eksplodirali v Nagasakiju in Hirošimi. Japonska je torej izgubila 3,1 odstotka svojega prebivalstva.

Italija, dežela, v kateri se je fašizem najprej pojavil, se je podobno kakor že v prvi svetovni vojni do 8. septembra 1943 borila na eni strani, nato pa deloma tudi na drugi. Izgubila je milijon 113 tisoč ljudi ali 2,5 % svojih tedanjih 44 milijonov prebivalcev. Fašistični diktator Mussolini je bil lahko zadovoljen, izpolnilo se je njegovo geslo oziroma poziv, s katerim je začel svoj pohod proti Franciji: »Nujno potrebujem nekaj sto tisoč mrtvih.«

Romunija je imela kljub svoji kratki »pustolovščini« ob strani Hitlerjevega Wehrmachta precejšnje izgube. Žrtvovala je več kot pol milijona ljudi od svojih 14 milijonov prebivalcev, Madžarska pa je izgubila kar poldrugi odstotek prebivalcev. Na severu je imela Finska 82 tisoč žrtev ali 2 % svojega prebivalstva, Bolgarija 22 tisoč ali 0,3 %. Sem je treba prišteti tudi človeške žrtve po 9. oktobru 1944, ko je z državnim udarom prešla na stran antifašističnega bloka.

Poudarili smo že, da je nemogoče izdelati natančen obračun škode, ki jo je povzročila druga svetovna vojna. Vzrokov za to je več kot dovolj, pustošenje je bilo takšno, kakršnega svet še ni videl. V ponazoritev naj zapišemo nekaj podatkov, kakor so jih sestavili ekonomisti, ki se še vedno ukvarjajo z vprašanji in problemi — posledicami druge svetovne vojne:

po nekaterih cenitvah je II. svetovna vojna zapustila za seboj samo v Evropi razdejanje, ki ga »cenijo« na 277 milijard dolarjev po veljavi iz leta 1938. Najhujše razdejanje je po istih virih utrpela SZ. Na njenem ozemlju so nacistični okupatorji izropali mesta in vasi, razstavili in odpeljali so tovarne in električne centrale, uničili so prosvetne, zdravstvene in otroške ustanove. V celoti, to se pravi, do tal so podrli in požgali 1710 mest in več kot 70 tisoč vasi in naselij. Brez strehe je ostalo 25 milijonov prebivalcev. Še posebno temeljiti so bili nacisti, ko so se umikali iz zasedenega sovjetskega ozemlja. Sistematično so razstreljevali ne le mostove in druge transportne objekte, temveč vsako pomembnejšo in vrednejšo stavbo po-

sebej, za uničevanje železniških prog pa so izumili poseben stroj. O rudnikih in drugih virih energetskih ter strateških surovin ni treba še posebej govoriti. Skratka, po nekaterih ocenah je imela SZ v II. svetovni vojni za 128 milijard dolarjev škode.

Velikansko je bilo razdejanje tudi na Poljskem. Računajo, da je ta država utrpela za 64,5 milijarde dolarjev škode, saj je najdlje čutila nemški škorenj. Na Poljskem je bilo uničenih 106 tisoč stanovanjskih hiš (spomnimo se samo divjanja Nemcev, potem ko so leta 1944 zadušili upor v Varšavi) in 65% industrijskih podjetij.

Takoj na tretjem mestu tega žalostnega in krvavega svetovnega seznama škode, ki jo je povzročil pohlepn in barbarski nacizem, je Jugoslavija. Med vsemi v vojno zapletenimi državami je bila naša dežela najbolj uničena. Skupna vsota škode je sicer manjša, kot je bila škoda v SZ in na Poljskem, vendar pa samo zaradi tega, ker je Jugoslavija toliko manjša od omenjenih dveh slovanskih držav. Po cenah iz leta 1938 je Jugoslavija utrpela med II. svetovno vojno za 36,9 milijarde dolarjev škode. Največje razdejanje nam je prizadejala ravno Nemčija, saj je zapustila za seboj škodo, ocenjeno na 35,8 milijarde dolarjev. Na jugoslovanskem ozemlju je bilo uničenih več kot 504 tisoč stanovanjskih hiš in 289 tisoč kmetij. Ko so se nacisti umikali iz naše države — zadnji deli Jugoslavije so bili dokončno osvobojeni šele po 9. maju 1945 — so nacisti sistematično uničevali rudnike, železniške proge, mostove in komunikacije. Najnujnejša obnovitvena dela, potrebna, da je ljudstvo lahko zadihalo in se pripravilo na nove naloge, so trajala polni dve leti. Med škodo, ki je ne bo mogoče nikoli popraviti, je tudi požig narodne knjižnice v Beogradu. Pogorela je že 6. aprila 1941 z vsem svojim knjižnim sklodom, ki je bil po predvojnih cenah vreden 58 milijard tedanjih dinarjev.

Za vso to velikansko škodo je dobila Jugoslavija le nekaj nad 35 milijonov dolarjev odškodnine ali približno tisočinko.

Navajanje oziroma naštevanje škode, ki so jo utrpeli še druge države, bi bilo odveč, saj že ta prikaz zgovorno priča, kako uničevalna je bila II. svetovna vojna, kako strahotno se je razdivjalo besnenje nacistov. Povemo naj še, ti podatki marsikoga zanimajo, koliko sta veljala zmaga oziroma poraz. Tudi tokrat naj se omejimo le na 3 glavne »dejavnike« II. svetovne vojne — ZDA, SZ in Nemčijo.

Zmaga nad nacifašističnimi silami (pri tem je treba upoštevati, da ZDA na svojem ozemlju sploh niso čutile vojnih strahot) je veljala ZDA 336 milijard 700 milijonov dolarjev. Preden je rdečearmejec 3. maja 1945 zasadel rdečo zastavo nad Reichstagom v Berlinu, je poleg že omenjenih 20 milijonov človeških žrtev in velikanske materialne škode, žrtvovala SZ za zmago še 625 milijard 900 milijonov rubljev.

Nacistično Nemčijo pa je Hitlerjeva sla po oblasti veljala poleg človeških žrtev še 657 milijard 380 milijonov mark. Posledice poraza bi bile še večje, če bi bili Hitlerjevi sodelavci dosledno izpolnjevali zadnje ukaze svojega »führerja«, zahteval je namreč, da morajo tudi v Reichu uničiti vse kolikor toliko pomembne objekte, ker ga je »nemško ljudstvo izdalo«.

Po I. svetovni vojni so se zaradi naglega razvoja tehnike pojavile razne teorije in vojne doktrine, ki so prihodnjo vojno risale kot vojno tehnike in strojev, v kateri bodo množične armade izgubile veliko svojega pomena, odločilno vlogo pa bodo imela letala in tanki oziroma majhne, visokokvalificirane tehnične armade.

Videli smo, da je stvarnost II. svetovne vojne demantirala takšne napovedi. Izkušnje iz II. svetovne vojne pričajo, da je sicer res zelo narasel pomen tehnike in vojskujočih se armad, vendar pa je vzporedno s tem postal še pomembnejši

človek, preprost borec s puško v roki. To lahko ugotovimo že iz tega, da je v II. svetovni vojni sodelovalo veliko več ljudi kakor v vseh dosedanjih vojnah, to pa toliko zaradi sodelovanja številnejših držav in obsežnejšega ozemlja, ki ga je vojna zajela, kakor tudi zaradi širše in totalnejše mobilizacije človeških rezerv v vsaki izmed vojskujočih se držav posebej.

II. SVETOVNA VOJNA

Medtem ko je I. svetovna vojna pritegnila v vrtnec približno 60% zemljinega prebivalstva, se je v II. svetovni vojni ta odstotek povzpел na 81.

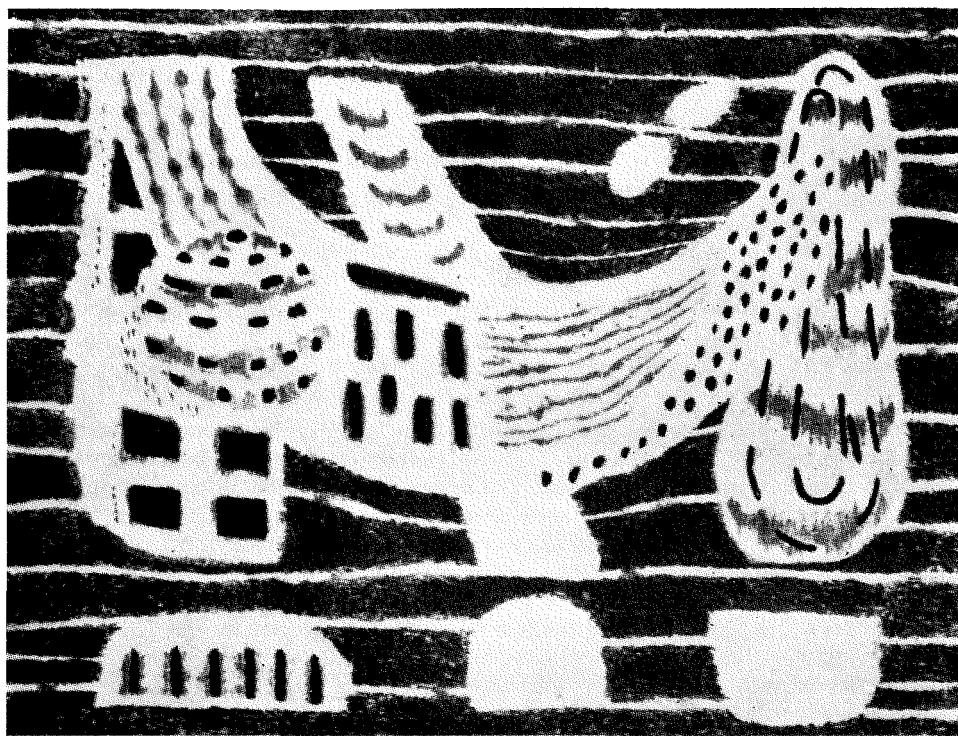
V I. svetovni vojni je bilo mobiliziranih približno 73 milijonov ljudi od 172 milijonov odraslih moških prebivalcev vojskujoče se strani (brez kolonij), kar pomeni, da se je vojskoval več kakor vsak tretji. V II. svetovni vojni je bilo mobiliziranih skoro 110 milijonov ljudi, v tem pa niso vštete partizanske sile, od skupno 210 milijonov odraslih moških (brez kolonij), kar pomeni, da je od dveh moških eden sodeloval v vojni.

V prejšnjih vojskah so se ženske komajda pojavljale v vojaških vrstah. V I. svetovni vojni jih je bilo samo nekaj tisoč, v II. svetovni vojni pa že na sto tisoče. V osvobodilnih partizanskih vojnah je bila njihova udeležba še večja. Če k temu dodamo milijonske množice ljudi obeh spolov, ki so sodelovali v vojni, s tem da so jih vpoklicali v podjetja vojne industrije in druge zaledne službe, potem lahko ugotovimo, da so sodobne svetovne vojne tako vseobsegajoče, da zajamejo prav vse človeške in materialne vire vojskujočih se držav. V tako zelo razširjenih vojnih dimenzijah se pomen človeka ne izgublja, temveč vedno bolj narašča. To se je še posebej pokazalo v nastanku in zmagovitem pohodu partizanskih vojsk, v katerih je človek triumfal nad vojno tehniko v merilih, ki so presenečala vse strokovnjake.

Nadalje, II. svetovna vojna je potrdila to, da je število vojskujočih se držav po vsaki svetovni vojni naraščalo, vendar pa je obenem opozorila na nov pojav, da njihova vloga v vojni ni odvisna edino pa tudi ne predvsem od moči in tehnične opremljenosti njihovih armad, pa tudi ne od poraza ali kapitulacije redne vojske, če se je ljudstvo upiralo s partizanskim vojskovanjem. Medtem ko je I. svetovna vojna zajela 38 držav, od katerih jih je samo polovica sodelovala na bojiščih s svojimi oboroženimi silami, je v II. svetovni vojni sodelovalo že 48 držav, od katerih jih je 30 zajel vojni požar. V državah, kjer je divjala II. svetovna vojna, se je v dvaindvajsetih razvilo oboroženo odporniško gibanje proti okupatorju. V osemnajstih so bile partizanske vojske zelo obsežne.

I. svetovna vojna je bila pretežno evropska, bojišče je merilo nekako 800 tisoč kvadratnih kilometrov. V nasprotju s tem je II. svetovna vojna zajela razen vse Evrope še večji del Azije in severno Afriko. Bojišče, če ne upoštevamo prizorišč partizanskega vojskovanja in letalske vojne v zaledju vojskujočih se držav, je sedemkrat naraslo v Evropi, več kot petkrat pa v Aziji in Afriki. Če upoštevamo partizansko in letalsko vojno, so se v treh četrtinah vojskujočih se držav bojišča praktično ujemale z njihovo celotno površino.

V skladu s tem povečanjem splošnih dimenzij vojne je za sodobno vojno značilno tudi to, da narašča število borbenih enot, ter se širijo vojaške operacije na več širših, globljih in prožnejših front. V tej zvezi gre za stalno povečanje, ki se vzpenja z določeno zakonitostjo, ustrezajočo splošnim obsegom vojne. V francosko-pruski vojni leta 1870—71 so imele na primer vojskujoče se strani po 40 do 50 divizij. V I. svetovni vojni je imela Francija na začetku 40 divizij, ob koncu pa 121 divizij. Skoro enako je bilo med II. svetovno vojno. Rusija je imela ob začetku

Zoran Mušič: Ribiške mreže, 1957, suha igla

I. svetovne vojne 158, ob njenem koncu pa 254 divizij, medtem ko je imela SZ v zaključni fazi II. svetovne vojne verjetno že več kot 500 divizij. Nemčija je imela v I. svetovni vojni 132 oziroma 246 divizij, med II. svetovno vojno pa je imela leta 1941 že 231 divizij. To število se je med vojno povzpelo na 338, v kar ni všteti več kot 250 razbitih nacističnih divizij. V I. svetovni vojni je britanski imperij angažiral 59, v II. pa 122 divizij, ZDA 93 oziroma 101, vključno tudi divizije v zaledju. V I. svetovni vojni so imele Centralne sile skupno 380 divizij, v II. pa je imela hitlerjevska koalicija približno 530 divizij.

Vzporedno s širjenjem množičnosti armad se je še bolj razširilo raztezanje strateških front, ki niso več tako toge kakor prej. Medtem ko je znašalo v I. svetovni vojni raztezanje treh strateških front, zahodne, vzhodne in kavkaške — približno 4000 km, so bile med II. svetovno vojno strateške fronte dolge več deset tisoč kilometrov. Razen tega je bilo v II. svetovni vojni partizansko vojskovanje (Jugoslavija in Kitajska) ter letalsko vojskovanje povsem nova oblika strateške fronte, ki je v takšnih obsegih svet do tedaj še ni poznal.

Ista zakonitost se kaže tudi v splošnem številčnem naraščanju oboroženih sil posameznih vojskujočih se strani, ki so bile med II. svetovno vojno skoro dvakrat večje kakor med I. svetovno vojno. Partizanske sile so v mnogih državah to razmerje še povečale.

Kljub večjemu pomenu in velikanski vlogi tehnike se je izkazalo, da so imeli v II. svetovni vojni odločilno vlogo človeški viri. Fašistična Nemčija je mrzlično

iskala izhod iz kritičnega položaja v nasilni mobilizaciji prebivalcev okupiranih držav, tako za fronto kakor tudi za delo v nemški industriji in kmetijstvu. Priče smo bili, kako so uvajali sodobno suženjsko prisiljevanje k delu, to pa v milijonskem obsegu. Partizansko vojskovanje se je brez dvoma izkazalo kot najučinkovitejše, saj je ne le preprečevalo izkoriščanje človeških virov zasedenih držav, temveč je tudi pritegovalo sile agresorjev na neplanirane fronte.

Iz tega izhaja torej prva zakonitost sodobnega vojskovanja: Zaradi naraščanja množine, kvalitete in vloge vojne tehnike se širijo dimenzije vojne po prostranstvu in po številu prebivalstva, zajetega z vojno. Druga zakonitost, ki se zaradi zgovornosti dejstev vsiljuje že iz samih rezultatov vojne, pa je: kljub vedno večjemu pomenu vojne tehnike in nove oborožitve nimajo v sodobnih vojnah človeške rezerve prav nič manjše vloge, temveč je njihov pomen vedno večji. Moralni dejavnik in aktivna vloga ljudstev v vojni, kar se je še posebej manifestiralo v partizanskem vojskovanju, je vedno odločilnejšega pomena.

V minuli vojni je agresor v največjih merilih in z največjimi začetnimi uspehi, kakršnih do zdaj ni bilo, uporabil doktrino bliskovite vojne v prizadevanju, da bi uspeh na posameznih bojiščih dosegel s presenetljivim, odločilnim udarcem in naglimi manevrskimi operacijami. Izkazalo pa se je, da je z bliskovitim vojskovanjem res mogoče premagati presenečeno ali slabo pripravljeno armado posameznih držav, pa tudi zasesti vrsto dežel, ni jih pa mogoče podvreči vojnim zavojevalčevim ciljem, če narodi teh dežel nadaljujejo vojno s partizanskimi metodami. Takó so bile bliskovite vojne dejansko samo posamezni vojni pohodi v okviru dolgotrajnejše velike svetovne vojne, ki je še noben osvajalec ni mogel bliskovito končati.

V doktrini bliskovite vojne je bila posebna vloga namenjena letalski vojni, saj naj bi ta agresorju zagotovila nagle uspehe s strahotnimi udarci po zaledju vojskujoče se dežele, po njeni ekonomiki, velikih, gosto naseljenih mestih in industrijskih središčih, po političnih in administrativnih centrih, po koncentracijah suhozemnih, letalskih in pomorskih sil. Izkazalo pa se je, da tudi tako vojskovanje ni prineslo odločilnega uspeha niti fašističnim zavojevalcem v začetnem obdobju vojne niti zavezniški koaliciji v njenem končnem obdobju. Letalstvo kljub vsemu svojemu pomenu ni moglo odigrati odločilne vloge niti tedaj, ko je imela ena ali druga stran absolutno premoč.

V tej zvezi je značilna izjava enega izmed tvorcev letalske vojne, nacističnega maršala Hermanna Göringa. Po zlomu Nemčije je zavezniškim organom brez obotavljanja potrdil, da vojne proti Nemčiji ne bi bilo mogoče odločiti samo z letalskimi napadi oziroma zavezniškim strateškim bombardiranjem.

Ko se je Hitler pripravljaj, da zaslužnji Evropo, je ustvaril teorijo o tako imenovani »razširjeni strategiji«, v kateri so posvetili posebno pozornost propagandni živčni vojni, organiziranju »pete kolone« in vohunskim diverzijam. Vsem tem dejavnikom so bile namenjene velike naloge pri osvajanju posameznih držav z uvodnim, sistematičnim izpodkopavanjem morale in borbenega duha. O tem, kako daleč so šli Hitlerjevi načrti, beremo: »Ko bom začel vojno sredi mirnega časa, se bodo čete nenadoma pojavile v Parizu. Imele bodo francoske uniforme, korakale bodo po mestu sredi belega dne. Nihče jih ne bo ustavil. Mislili smo na vse. Vse je pripravljeno do najmanjše podrobnosti. Te čete bodo prišle do francoskega generalnega štaba, zasedle bodo ministrstva, skupščino itd. V nekaj minutah bodo Francija, Poljska, Avstrija in Češkoslovaška brutalno izgubile svoje voditelje, njihove armade pa bodo ostale brez glavnega generalnega štaba. Politični voditelji bodo odstranjeni, razširil se bo nered, kakršnega si ni mogoče zamišljati. Naša

strategija bo v tem, da sovražnika uničimo od znotraj in ga zasedemo z njegovo lastno pomočjo.«

Hitlerju ni v celoti uspelo izpolniti teh brezobzirnih načrtov. Včasih mu to niti ni bilo potrebno, ko pa so fašistične pete kolone odigrale veliko vlogo pri izpodkopavanju obrambne sposobnosti in v pripravah na okupacijo posameznih držav.

Bolj kakor v vsaki prejšnji vojni se je v II. svetovni vojni izkazalo, da je okupatorju skoro nemogoče dokončno zasedi premagano državo in vzpostaviti v njej svojo oblast, če ljudstvo ne pristane na kaj takšnega. Totalna okupacija je nemogoča že zaradi odnosov prebivalstva in okupacijskih sil. Poglejmo, kakšno je bilo razmerje med okupacijskimi četami, prebivalstvom in površino raznih zasedenih držav:

Francija: 42 milijonov prebivalcev in 551 tisoč km², pol milijona okupatorjevih vojakov ali 1 okupator na 84 Francozov in 1,1 km² ozemlja.

Belgija: 8,4 milijona prebivalcev in 30.500 km² ozemlja. 100 tisoč okupacijskih vojakov ali eden na 84 prebivalcev.

Danska: 3,8 prebivalcev in 43 tisoč km². 40 tisoč okupatorskih vojakov ali eden na 95 Dancev.

Nizozemska: 8,7 milijona prebivalcev in 32.400 km², 40 tisoč okupatorskih vojakov ali eden na 217 Nizozemcev. Nemci so najprej prištevali Nizozemce med svoje ljudi, ko pa so jim borbeni domačini pokazali figo, je Hitler pripravil načrte za preselitev ljudstva na okupirano sovjetsko ozemlje. Načrta ni mogel nikoli izpeljati.

Norveška: 2,9 milijona prebivalcev in 324.500 km². 150 tisoč okupatorjevih vojakov ali en Nemec na 19 Norvežanov

Jugoslavija: približno 16 milijonov prebivalcev in 257 tisoč km² ozemlja. 660 tisoč nemških, italijanskih, bolgarskih in madžarskih fašističnih okupacijskih čet, ali 1 okupatorski vojak na 24 Jugoslovanov.

Hitlerjeva armada ni potrebovala niti 30 divizij, da bi bila s sodelovanjem svojih fašističnih partnerjev obenem razbila oborožene sile bivše Jugoslavije in Grčije ter okupirala obe deželi. Toda fašistični okupatorji so morali kasneje za vojno proti partizanskim silam na Balkanu angažirati približno 50 divizij, pa niso dosegli nobenega uspeha, temveč samo poraze.

Tako so praktično v II. svetovni vojni skrahirale vse prejšnje doktrine, ki so pripisovale odločilno vlogo v vojaškem spopadu, ne pa človeku, poklicni armadi, ne pa oboroženemu ljudstvu. Tudi Hitlerjev pohod na Zahod je splahnel, ker ni mogel po zračni poti premagati Anglije, dežele, v kateri so vsi ljudje z orožjem v roki čakali na invazijo in na začetek vseljidske obrambe pa tudi partizanske vojne. To v zgodovini II. svetovne vojne navadno pozabljajo, nekateri celo trdijo, da je Stalin prvi pozival na partizansko vojskovanje.

Ne glede na velikansko vlogo in kopičenje tehnike, na vedno večji pomen tehničnih rodov in vse bolj presenetljive znanstvene dosežke v prid novim vrstam oborožitve je prišla v II. svetovni vojni v celoti, v partizanskih vojskah po vsej Evropi, v Aziji pa še posebej, do še večje veljave odločujoča vloga človeka, človeški in moralni cilji vsakega naroda posebej. Nova orožja, ki so jih uveljavili med vojno, prav tako kakor tudi ob koncu vojne jedrska bomba, niso v tej zvezi bistveno spremenila prav ničesar.

Napačno je bilo mnenje, piše zdaj že pokojni britanski premier Churchill v svojih spominih, da je jedrska bomba odločila usodo Japonske. Njen poraz je bil zagotovljen že prej, preden je eksplodirala prva atomska bomba.

Nemčija je bila v II. svetovni vojni poražena še bolj temeljito kakor v I. svetovni vojni, povzročila je več gorja kot katerikoli drug agresor doslej v človeški zgodovini, sama pa se je znala s tem dobro okoristiti, dokler so bile njene čete še daleč od meja nemškega ozemlja. Herman Göring, predsednik pruske vlade, letalski maršal, predvsem pa nemški gospodarski minister, je dal svojim podrejenim naslednje navodilo: Vselej, kadar naletite na kaj, kar bi utegnilo kdajkoli koristiti nemškemu narodu, se morate za tem pognati kot lovski psi. Iztrgati morate plen in ga pripeljati v Nemčijo.

Iztrgali so velikanski plen, ne le v blagu, temveč tudi v denarju in zlatu. Vselej, kadar je Hitler osvojil kakšno deželo, so njegovi finančni agenti zasegli zlate in valutne rezerve centralne banke. Toda to je bil samo začetek. Nemudoma so predpisali neznanske »okupacijske stroške«, vse kaj drugega, kot je bilo tisto, kar je Antanta po I. svetovni vojni zahtevala od Nemčije in česar Nemčija nikoli ni plačala. Nacistični finančni minister grof von Krossigk je konec februarja 1944 ocenil, da so tistega časa prejeli iz takšnih plačil skupaj približno 12 milijard dolarjev. Francija, ki so jo najbolj molzli, je sama prispevala več kot polovico te vsote. Ob koncu vojne je znašal skupni nacistični dohodek od »okupacijskih stroškov« ne-
kako 15 milijard dolarjev.

Francijo so prisilili, da je plačala 31,5 milijarde mark. Njen letni prispevek je znašal 7 milijard, ali približno štirikrat toliko, kot je morala Nemčija po prvi svetovni vojni plačevati reparacij po že omenjenem Dawesovem načrtu. Tedaj je Hitler vpil, da je to »odvraten zločin«. Razen tega je morala francoska narodna banka odpreti Nemčiji »kredite« v skupnem znesku 4,5 milijarde mark, francoska vlada pa je morala plačati še pol milijarde mark »kazni«. Na nürnberškem procesu proti nemškim vojnim zločincem so ocenili, da je Nemčija izvlekla iz Belgije dve tretjini narodnega dohodka, iz Nizozemske pa prav toliko. Iz vseh osvobojenih držav je Nemčija v obliki davščin potegnila skupno 26 milijard dolarjev.

Nikoli ne bo mogoče oceniti dobrin, ki so jih zaplenili in odpeljali v Reich, ne da bi bilo to kje zapisano. Na Francoskem so na primer ocenili, da so Nemci oropali 9 milijonov ton žita, 80% vse nafte, 74% jekla itd.

Sovjetsko zvezo, ki sta jo vojskovanje in nacistično divjanje opustošila, ni bilo tako lahko molsti. V nacističnih dokumentih je veliko zapisov o sovjetskih »dobavah«. Nemci so na primer leta 1943 uvrstili med »dobave« 9 milijonov ton žita, 2 milijona ton živinske krme, 3 milijone ton krompirja in 652 tisoč ton mesa. Nemci so računali, da bodo dobave vredne vsaj milijardo dolarjev.

Nacistični generalni guverner na Poljskem, vojni zločinec dr. Frank, je konec 1942 dejal: »Prizadeval si bom iztisniti iz te province vse, kar bo sploh mogoče.« Res je iztisnil vse, nato pa priznal: če bodo leta 1943 izpeljali novi načrt za prehrano Nemcev, bo ostalo samo v Varšavi in njenih predmestjih brez hrane pol milijona ljudi.

Nacistični dokumenti so kasneje razkrili, kako so na izrecne ukaze Hitlerja in Göringa ropali umetnostne zaklade. Göring je bil v tej zvrsti ropanja glavna gonilna sila. Ropanje surovin, industrijskih izdelkov in hrane je potiskalo prebivalstvo zasedenih dežel v revščino, lakoto in tudi smrt od lakote. Nemci bi se glede tega lahko še nekako opravičevali, češ da je to pač totalna vojna, tatvine umetnostnih zakladov pa niso prav nič pomagale Hitlerjevemu vojnemu stroju. V tem se je izražala samo lakomnost in Hitlerjev ter Göringov pohlep.

Milijone za delo sposobnih, prav nič krivih moških in žensk, so nacisti pognali na prisilno delo, še več milijonov pa so jih mučili in poniževali v koncentracijskih

taboriščih. Največ milijonov pa so hladnokrvno pomorili ali namenoma iztradali do smrti, nato pa njihove ostanke sežgali, da bi zbrisali sledi.

Že tedanji rod, sedanji rodovi pa sploh ne bi mogli verjeti, da je ta grozna zgodba resnična, če ne bi bila vsa dokumentirana in če ne bi bilo v njej z vso svojo oholostjo in nadutostjo pripovedovali prav tisti, ki so jo pomagali ustvariti. To so pričevanja, ki temeljijo na neomajnih dokazih, tu in tam pretkanih z neposrednim pričevanjem redkih ljudi, ki so vse to preživeli. Konec septembra 1944 je za tretji Reich garalo približno 7,5 milijona tujcev. Skoraj vse te ljudi so zbrali s silo in jih navadno brez hrane, vode in slehernih sanitarnih potrebščin v živinskih vagonih prepeljali v Nemčijo, tam pa so jih razvrstili na delo v tovarne, na polja in v rudnike. Niso jih le prisilili delati, temveč so jih ponižali do kraja, pretepali in stradali ter dostikrat puščali, da so pomrli zaradi pomanjkanja hrane, obleke in strehe.

Tej tuji delovni sili je treba prišteti še 2 milijona vojnih ujetnikov, od katerih jih je moralo najmanj pol milijona delati v oboroževalni industriji, kar je odkrita kršitev haaške in ženevske konvencije, saj jasno določata, da je vojne ujetnike prepovedano siliti k takšnim opravilom.

Vse tako kaže, da Nemcem le ne bo uspelo »ponoviti zgodovine«, saj jih je trpljenje lastnega naroda veliko naučilo, dvajsetletno življenje v miru in petnajst let življenja v izobilju pa jim je po svoje odprlo oči. Spoznali so, da imajo dovolj zemlje in dovolj dela za vse, čeprav je prva leta po končani drugi svetovni vojni kazalo, da bo treba počakati 50 let, preden bodo najhujše gospodarske rane zaceljene. »Nič ni tako grozljivo,« se spominja prvih povojnih časov nemški publicist Heinz Abosch, »kakor potovanje po razdejani deželi, po sivi in črni zemlji. Ob železniških progah se vrstijo kilometri fasad, razdejanih od bomb in ognja. Med enourno vožnjo po Hannovru ni bilo videti nič drugega kot kupe kamenja in prahu namesto tistega, kar je bilo prej mesto. Enak prizor je bil v Bremenu. Samo kupi kamenja, nobene hiše, kamor seže pogled. V Kölnu, Frankfurtu, Berlinu, Münchnu in Dresdenu — povsod je bil prizor enak. Gole stene kletnih restavracij so bile polne lukenj, videti je bilo sledove požara. Natakdar dostojanstvenega obraza je nosil smoking, bil pa je tako suh, da je obleka plesala na njem, kakor na okostnjaku. Ko sem šel iz restavracije, sem bil še vedno lačen. Mnogi so sanjali o izselitvi, vendar je bila to samo teorija, meje so bile hermetično zaprte. V tej pustinji je skoro osamljen odmeval glas že dolgo pokojnega social-demokratskega voditelja Schumacherja, predhodnika Willyja Brandta, ki je priporočal zaupanje in voljo za začetek. Doma mu niso preveč verjeli, ZDA in Kanada pa so bile mnogo bolj realne.«

Takrat, v zatonu samozavestnih bogov, v obupu in razvalinah, ki so bile mnogo večje, kakor po strahotnem pustošenju tridesetletne vojne, je bilo videti, da je bil ta zlom nekaj več kakor poraz, nekaj več kakor zgodovinska epizoda, bil je prelom.

Gospodarski prelom je bil res nekaj posebnega. 15 let po vojni je bila ZR Nemčija spet največja gospodarska sila Evrope, ena najbolj dinamičnih na svetu, vsa v razgibanem ritmu proizvodnje. Govor števil je zdaj Nemcem najmilejša govorica. Že leta 1952 je Porurje preseglo proizvodnjo iz leta 1936, že leta 1953 so zgradili letno pol milijona stanovanj, Francija na primer pa jih je v tem času s težavami zgradila 180.000. Predvojno raven proizvodnje so več kot dvakrat presegli, ZR Nemčija izdeluje več jekla kakor Velika Britanija in Francija, ZR Nemčija ima svetovni rekord v gradnji stanovanj — 11 novih stanovanj na 1000 prebivalcev (SZ 8, Švedska 7,9 in ZDA 7,4).

Oboževalci bivšega gospodarskega ministra in kanclerja Ludwiga Erharda se spominjajo, da so še 19. junija 1948 stale pred nemškimi pekarnami vrste ljudi, ki so čakali na kruh skromne kakovosti, dva tedna kasneje pa so peki že pošiljali svojim strankam na dom bel kruh brez bonov. Drugi dan po valutni reformi leta 1948 je »presenečena potrošniška Nemčija« odkrila obseg zalog, ki so jih nako-
pičili tovarnarji in trgovci. To odkritje kljub srditim komentarjem v tisku ni sprožilo silne jeze in nemirov. Štirideset mark obratnega kapitala na prebivalca je financiralo vstajenje proizvodnje. Nemčija se je lotila dela... To so bile posledice nekaj milijard dolarjev ameriške pomoči, spretno izkoriščeni pogoji »hladne vojne«, gospodarske posledice korejskega požara, vključevanje nemških zmogljivosti v arzenal pakta NATO, nemški delavski razred je bil sporazumen, da prevzame velike stroške za obnovo dežele, kapitalistom pa so namignili, da »prihaja njihov čas«...

Sprememba je bila dobesedno fantastična, vendar samo na gospodarskem področju in v zunanjem načinu življenja. Vprašanje je bilo, koliko so vse to spremenjale tudi politične spremembe. Kancler Adenauer je celo v socialni demokraciji videl »materialističnega vraga«, le da je bil zanj bolj krotak in bolj blede barve. Vendar, nemški volivci so postopoma le dozorevali. Kiesinger je že sklenil koalicijo s tem »bledim marksističnim vragom«, zdaj pa socialni demokrat Brandt sestavlja novo vlado in prevzema kanclerski položaj.

Zgodovina nas uči, da so se vojni spopadi med človeškimi skupnostmi začeli na neki določeni stopnji razvoja proizvajalnih sil in samih skupnosti, ko je vojna, če naj se tako izrazimo, še lahko prinesla zmagovalcu materialne koristi. Zdaj že dolgo ni več tako. V vsaki novi svetovni vojni bi se najprej malokdo še počutil varnega, možnost za pridobivanje materialnih koristi pa je enaka ničli. Nobenega dvoma ni, da je treba prav tem okoliščinam pripisati dejstvo, da tako zelo narašča število nasprotnikov vojne tudi v vrstah vladajočih razredov kapitalističnih držav, pa čeprav so imele te države v prejšnjih vojnah majhne, večje ali zelo velike koristi. S tem se je zelo razširila fronta borcev proti vojni, končano pa je obdobje, v katerem so bile vojne morda še »produktivne«. To vsekakor ne pomeni, da še danes niso možne nekatere vojne za pridobitev ali ohranitev ekonomskih koristi ali privilegijev — čeprav so vedno težje — je pa vsekakor jasno, da splošna, predvsem jedrska vojna, ne bo mogla nikomur prinesiti takšnih rezultatov. Nevarnost fizične in ekonomske destrukcije je v novih okoliščinah, ko so razvita neslutena uničevalna sredstva, objektivno gledano enako realna za bogate in revne, kapitaliste in delavce, politične reakcionarje in borce za napredek.

V sodobnem svetu, v življenju, katerega glavni cilj je, da se strahote svetovnih vojn ne bi več ponovile, je razmerje sil močno spremenjeno v primerjavi s prejšnjim položajem. Zelo so se okrepile sile socializma, njihova moč in vpliv nenehno naraščata. Pri tem se krepi še družbena vloga in vpliv delavskega razreda nasploh, pojavile so se številne na novo osvobodene države, bivše kolonije, ki se v svojem notranjem razvoju precej obračajo k socializmu, v zunanji politiki pa se zavzemajo za ohranitev in krepitev miru. Razpadanje kolonialnega imperija in drastična slabitev klasičnega kolonializma, je s stališča miru velikanskega pomena. Zelo se je zmanjšala možnost, da bi narode bivših kolonij in nezadostno razvitih držav sploh pritegnili v spopade velikih sil. Tudi te države je zajela tendenca nove polarizacije na svetu in grupiranje v nasprotujoče si tabore, vendar pa že dolgo niso več tako nebogljen in pasiven objekt tuje strategije kakor nekdanj. Te države izhajajo od svojega stvarnega, materialnega položaja, od svoje gospodarske nerazvitosti, od svoje potrebe, da bi si zagotovile hitrejši razvoj in pospešile velike družbene re-

forme, to pa so naloge, za katere je potreben ne le mir, temveč tudi intenzivno in enakopravno mednarodno sodelovanje. Tako so te države postale zelo pomemben dejavnik v spreminjanju razmerja med silami miru in silami vojne.

Če bi razglabljali o realnih možnostih nove velike vojne in o nevarnosti za svetovni spopad, potem ne smemo pozabiti, da prevladujoče nasprotje našega časa, nasprotje med socializmom in kapitalizmom, nikakor ni spor med državami, temveč družbenopolitično nasprotje v najširšem pomenu besede. Zaradi raznih objektivnih okoliščin in subjektivnih akcij pa je to nasprotje v določenih okoliščinah dobilo tudi nekatere elemente nasprotja med državami. Tega se zavedajo tudi zagrizeni, kratkovidni reakcionarji v kapitalističnih državah, prav tako pa tudi kratkovidni dogmatiki-avanturisti, ki se hočejo imenovati marksiste. Toda vsakemu »modrovanju« te vrste se postavlja po robu — poleg »tehnoloških«, ekonomskih in drugih realnosti sodobnega sveta, poleg splošnega interesa človeštva, da bi preživelo svoje uničevalne iznajdbe — tudi interes socialističnih in drugih naprednih sil, da bi na tem svetu ustvarile boljše možnosti za življenje.

Da bi se še bolje zavedali nevarnosti, ki smo jim izpostavljeni, je treba opozoriti še na eno, ne ravno neznano dejstvo: Ni treba posebej poudarjati, da si noben narod ne želi svetovne vojne, saj bi mu prinesla eno samo trpljenje in izgubo. Pri analizi sedanjih razmer bi lahko dejali: nobena odgovorna vlada, pa naj bo na čelu kapitalistične ali socialistične države, ne teži zavestno k svetovni vojni kot sredstvu za reševanje mednarodnih problemov. Takšnim težnjam, tudi če bi se pojavile, bi se postavilo po robu spoznanje o dejanskem tveganju, pa tudi naraščajoča zavest o nedopustnosti takšnih »reševanj«, dejavnik torej, katerega pomena ne bi smeli podcenjevati. Nevarnost je torej v tem, da ne bi kdo, ki se ogreva za nazore o neizogibnosti vojne — takšni nazori so še zdaj relativno vplivni v raznih delih sveta — izvajal takšne politike in začel izvajati ukrepov, ki bi, pa naj bi to hotel ali ne, kaj lahko vodili v vojno.

Grozi tudi nevarnost, da ne bi »druga stran« napačno ocenila reagiranja. Takšni nevarnosti smo bili pogosto priče v obdobju hladne vojne in v tako imenovani »politiki ob robu vojne«. Več kot realna je tudi možnost, da bi vojna izbruhnila po naključju, pač zaradi ene izmed številnih nepredvidenih okoliščin. Niso še tako daleč primeri, ko so sumljive slike na radarskih zaslonih, dejansko so bile to jate divjih ptic, alarmirale zapletene obrambne sisteme in bi lahko, pa ne samo teoretično, sprožile »maščevalne ukrepe« zoper »sovražnika«. Tudi patroljiranje bombnikov z jedrskimi bombami na krovu, od katerih jih je nekaj že strmoglavilo, pa na srečo bombe niso eksplodirale, je element, ki kaj lahko zaneti svetovni požar. Veliko so razpravljali, te razprave se še zdaj niso polegale, kolikšne so realne, ne le teoretične možnosti, da bi pilot takšnega letala, oboroženega z vodikovo bombo, doživel med poletom živčni zlom in stresel svoj tovor na glavno mesto »sovražne dežele«. S tem bi sprožil visokoavtomatizirani sistem »povračila« in nato »maščevanja« ...

Pri tem smo priče dejanskemu nasprotju med obsegom nevarnosti in izredno naraslimi miroljubnimi silami na eni strani in dejstvom, da te sile v nekem kritičnem trenutku ne morejo ustaviti katastrofe, ki bi bila lahko delo posameznika, nesporazuma ali nepredvidenega teka okoliščin. Zaradi tega je toliko večjega pomena gradnja drugačnih mednarodnih odnosov, ki bodo vnaprej onemogočili akcije, nesporazume ali naključja te vrste.

Pravijo, da imajo ZDA 40.000 jedrskih in vodikovih bomb, sovjetske rezerve pa tudi ne zaostajajo za ameriškimi. Obe super sili imata v jedrskem orožju uničevalno silo tolikšne moči, da pride na prebivalca ZDA ali SZ do 200 ton »klasičnega« razstreliva. Pri tem so nekateri ameriški komentatorji zamerili bivšemu sovjet-

skemu premieru Hruščovu, da »podcenjuje« ameriško jedrsko moč in oborožitev. Pri tem pa bi bilo 500 do 1000 megaton (nekako 1000 milijonov ton TNT) več kot preveč za uničenje vseh kolikor toliko pomembnih gospodarskih središč in prometnih centrov na ozemlju ZDA ali SZ. Vodikova bomba s 50 megatonami bi z lahkoto zbrisala z zemeljske površine New York, Moskvo, London ali Tokio. Isti cilj bi še uspešneje dosegli z desetimi »manjšimi« bombami po 10 megaton. Nobe-nega pomena nima nadaljnje naštevanje podatkov te vrste.

Ce že opozarjamo, da je v današnjih razmerah treba in mogoče preprečiti svetovno vojno in tudi druge oblike imperialističnega vojskovanja, potem moramo tudi poudariti, s kakšnimi sredstvi je to mogoče doseči. Čeprav še ne moremo reči, da idejni in politični boj proti nazorom o neizogibnosti vojne že doživlja pozitiven razplet, je jasno, da je glavni sporni predmet vprašanje: kako bomo živeli v miru? Če dopuščamo možnost, da bi vojna izbruhnila čisto po naključju, potem je jasno, da lahko dobimo stvarna jamstva samo v razmerah, ko bi bila vojna nemogoča. Ne gre toliko za razorožitev, kolikor za politiko, s katero bi se dokončno odrekli sili v mednarodnih odnosih — za politiko sožitja. Jasno je, da je usmeritev na reševanje spornih mednarodnih problemov zlepa, s pogajanji in sporazumi, bistvena tudi za razorožitev, o kateri so se začeli »uradno pogajati« že pred skoro 200 leti, v Združenih narodih pa že ves čas, odkar so bili ustanovljeni.

Lahko bi rekli, da je vprašanje sožitja staro prav toliko kolikor človeške skupnosti in njihovo življenje druge ob drugi. Pomen, ki ga ji dajemo danes, pa je sožitje dobilo šele v tem stoletju, z nastankom prve socialistične države in nujo, da je bilo treba najti možnost za ureditev odnosov med njo in kapitalističnimi državami. Trdijo: ko je Lenin govoril o sožitju, je pripisoval temu pojmu predvsem defenzivno-taktičen pomen. To precéj razširjeno mnenje je očitno samo slabo komentiranje Leninovega stališča.

Problemi sožitja so dobili nove dimenzije z nastankom novih socialističnih držav in razpadanjem imperialističnega imperija. Pri tem pa je treba upoštevati, da problem ni samo v ureditvi odnosov in normalnem sodelovanju med kapitalističnimi in socialističnimi državami, temveč tudi med velikimi in majhnimi, med razvitimi in nerazvitimi, bogatimi in revnimi, med tistimi, ki so oborožene do zob, in drugimi, katerih oborožitev je še zelo primitivna, skratka, med državami ne glede na njihovo gospodarsko moč in družbeno ureditev.

V našem svetu, ki je v vseh pogledih tako zelo pester, je treba dvigniti sožitje na raven splošnega načela, obveljati mora kot osnova za ohranitev miru in razvijanje popolnejših oblik medsebojnega prijateljskega sodelovanja in življenja.

Mladen Oljača: Kozara

Roman Mladena Oljače KOZARA (Mladen Oljača: Kozara, prevedel Severin Šali, opremil Dušan Osredkar, izdala Mladinska knjiga v zbirki Levstikov hram) je roman iz zadnje vojne. Je pretresljiva in umetniško dognana pripoved o ljudeh in njihovem trpljenju, pripoved, ki je temu sicer že znanemu pisatelju, utrdila sloves odličnega pripovednika. Mladen Oljača, ki ga tudi slovenski bralci poznamo po romanu Molitev za moje brate, je s tem tekstom, vsaj za nas, potrdil sloves odličnega, modernega pisatelja, ki je na eni strani tako angažiran pisatelj, kot je na drugi strani umetniško dozorel pripovednik. Njegova Kozara, umetniško dognana, romansirana pripoved o ljudeh izpod Kozare v usodnih dneh sovražne ofenzive junija 1942, je gotovo eno najkvalitetnejših tovrstnih del, kar jih premore jugoslovanska književnost, delo, ki daleč presega podobne tekste. Odlike tega romana so vsestranske: umetniška zrelost, pretresljivost pripovedi, odlična kombinacija zgodovinskih dejstev in pisateljeve umetniške domišljije, pa moderen pripovedni stil, vse to je ustvarilo roman, ki po svoji dovršenosti sodi v vrh moderne jugoslovanske književnosti. Vsekakor pa tiste, ki govorijo o vojni.

Spomladi leta 1942 je bilo področje Kozare, planine v severozahodni Bosni, osvobojeno ozemlje, ki ga je branil 2. krajiški odred. Na tem narodnostno tako pisanem ozemlju, kjer živijo Srbi, Hrvati in neopredeljeni muslimani, se je ljudstvo že leta 1941 dvignilo v oborožen upor. Svoboda je bila zato na tem področju nekaj tako dragocenega za vse ljudi, da so se spomladi leta 1942 vsi prebivalci složno uprli sovražniku, ki je hotel zasesti osvobojeno ozemlje. Nemci, ustaši in domobranci so junija 1942 obkolili svobodno ozemlje Kozare, da napravijo konec partizanstvu. Partizani so se uspešno upirali obkolitvi, zlasti ker je bilo z njimi vse prebivalstvo. Na sovražni strani je padlo mnogo vojakov, nekaj deset tisoč kmetov, predvsem žena in mladine ter starih ljudi pa so Nemci in

predvsem ustaši pobili. Res je padlo tudi veliko partizanov. Toda ko je bil obroč okoli Kozare stisnjen in so Nemci že razglašali svojo veliko zmago, se je partizanom posrečilo, da so se izvili iz obroča in izšli iz ofenzive močnejši, kot so bili prej, z novo ustanovljeno 5. kozarsko brigado.

O sovražnikovi ofenzivi, predvsem pa o strahotni epopeji ljudstva s Kozare, pripoveduje Oljača v svojem romanu. Od poglavja do poglavja spremljamo usodne dni pred ofenzivo, med njo in po njej. Pri tem pa se pisatelj ne omejuje samo na prikaz partizanov in domačega prebivalstva, temveč pripoveduje tudi o Nemcih, o ustaših in sovražnikih sploh. Prav tako se v romanu Mladena Oljače prepletajo resnični dogodki s pisateljevo domišljijo. Pisatelj je za ta roman preštudiral zgodovinsko gradivo, predvsem pa je še kot otrok, sam je namreč na Kozari doma, doživiljal to ofenzivo in bil tako kot pisatelj in domačin naravnost poklican, da epopejo kozarskega ljudstva ovekoveči v romanu, da oživi in ohrani strahotne dogodke izpred petindvajsetih let. Ob prebiranju teksta stopa pred bralca troje svetov, partizanski, nemški in ustaški. Trije osrednji liki predstavljajo partizane. Predvsem je tu komandir čete, črni Lazar Babič, potomec nekdanjih borcev proti Turkom, ki dolgonog, okoren, širši kot deblo, z mustačami kraljeviča Marka, jezdi pred četo in ji poveljuje z gromkim glasom, ki srečno prestane ofenzivo, pa prav na koncu omahne v smrt in umre podobno kot legendarni Don Kihot. Z njim se nam predstavlja komisar čete študent Ivan iz Zagreba, ki se bori proti svojemu bratu, ustaškemu oficirju. Potem pa je tu še komandant Soša, Josip Mažar iz Banja Luke, ki skrit pod klaftro drv prestane ofenzivo in vodi nato novo ustanovljeno brigado v napad. Med Nemci stoji v ospredju major Ditter, ki med ofenzivo pričakuje poročilo o rojstvu otroka, na katerega čaka njegova žena. Človeški hoče biti, pošten borec, čeprav je nedolgo tega dal v Rusiji pobijati ne-

dolžne prebivalce. Med ustaši pa srečamo klavce polkovnika Franjeviča in fra Avgušтина, posebno poglavje pa je pisatelj posvetil tudi Paveliču. Seveda nam še posebej predstavlja kozarsko ljudstvo, njega žene, starce in otroke, tisto preprosto ljudstvo, ki zrevoltirano, golih rok napada sovražne vojake in v pravcatih množičnih filmskih scenah izganja sovražnike s svojih domačij, dokler na koncu vendar ne podleže oboroženi premoči.

Prikaz teh nasprotnih svetov in spopadov med njima je predstavljen kar se da plastično, nazorno, resnično in po-

šteno. Njegovo pisanje je torej daleč od črno-belega slikanja, čeprav gre za pravcato epopejo o partizanskih borbah. Ko v časovni odmaknjenosti prikazuje tako eden kot drugi svet, moramo pisatelju priznati, da je bil pošten, stvaren in predvsem objektivni. Znal je z izredno umetniško močjo tragično snov oblikovati v umetniško dovršen tekst, ki bralca prevzame. Nekatere scene, zlasti množične, so naravnost mojstrsko prikazane, v celoti pa roman izzveni kot velik pripovedni tekst, ki bralca osvoji, prepriča in pretere.

Slavko Rupel

Anton Ingolič: Šumijo gozdovi domači

Anton Ingolič se v svojih delih loteva sodobne tematike kakor tudi aktualne ekonomskosocialne problematike. V svojem romanu Gimnazijka je segel po izrazito sodobni družbeni tematiki. Ekonomsko-socialno problematiko pa obravnava že od začetka svoje pisateljske poti. (Npr. v romanu Lukarji.) V svojem najnovejšem tekstu, v romanu ŠUMIJO GOZDOVI DOMAČI (izdala založba Mladinska knjiga v zbirki Levstikov hram, opremil Aco Mavec), se je Ingolič lotil obojega: zanimive sodobne teme in današnje ekonomske tematike. Obsežna knjiga z zanimivim romanom in družbeno dovolj aktualnim tekstom je zdaj pred nami. Kaj sodimo o njej? Morda smo ob vsaki domači noviteti še vedno nekoliko slovensko sentimentalni in spričo naše majhnosti veseli vsakega novega izvirnega pripovednega teksta. Morda to niti ni tako napačno. Res pa je, da nas vsak nov slovenski roman, ki se pojavi na naših knjižnih policah, razveseli, posebno še, če obravnava sodobno tematiko. Na drugi strani pa je znano, da smo prav pri presojanju del domačih avtorjev še posebno kritični in ne oproščamo tistega, prek katerega gremo pri tujih delih navadno molče. Opustiti moramo torej sentimentalno veselje spričo novega Ingoličevega romana, pa tudi prestrogo kritičnost domačega teksta in objektivno pogledjmo novi Ingoličev roman od blizu.

Gre za sodobno problematiko slovenskih gozdov, ki se prav zdaj spet pojavlja v vsej svoji aktualnosti, čeprav morda v drugačni obliki. Ingolič je v romanu Šumijo gozdovi domači zajel čas

po osvoboditvi, zlasti čas prvih let po vojni, ko so gozdove tako drugod kot tudi po Pohorju sekali na debelo in z lesom, prodanim v tujino za najnižjo ceno, plačevali obnovo porušene domovine. V ta čas gospodarjenja z gozdovi, v čas spreminjanja odnosov na vasi v prvih povojnih letih, v čas odpiranja najrazličnejših socialnih in sploh družbenih problemov, je Ingolič postavil svoj novi roman. Ingolič je odprto narezal vso to povojno problematiko, ne boječ se povedati tudi bridko resnico, čeprav je sicer svoj tekst končal z obdobjem, ko se je obrnilo na bolje. V svojem romanu Ingolič rešitve problemov ne podaja, kvečjemu morda le rahlo nakazuje. Toda proces, ki ga načinja, morda še danes ni končan in problem gospodarjenja z gozdovi še vedno obstoja. O izkoriščanju in upravljanju gozdov govorimo še danes, prav tako o osamelih kmetijah, o problemih starih kmečkih ljudi. Ingolič je zajel problematiko prvih povojnih let, do tistega časa, ko se je osnovno gledanje na kmečko prebivalstvo, na gozdno bogastvo in na strokovnost pri delu povsod spremenilo. Čez nekaj let morda ali pa še prej bo imel pisatelj snov za nadaljevanje romana o gozdovih, kmečkih ljudeh, strokovnjakih. Toda ostanimo pri sedanjem tekstu, kajti že z njim je Ingolič povedal veliko. Res predvsem analitično, kritično, brez nakazil za rešitve, vendar dovolj.

Osrednja osebnost Ingoličeve pripovedi je gozdarski inženir Rok Tihec, doma s Pohorja, z gorske kmetije, oddaljene od ceste, železnice, pošte, občine.

Bil je partizan, potem je končal študij, se oženil, po vojni je ostal razpet med domačijo in službo. Kot strokovnjak ni mogel mirno gledati na uničevanje pohorskih gozdov, ki so jih po vojni nestrokovno in škodljivo izkoriščali ter uničevali. Rok Tihec se bori kakor more, zlasti ko vidi tudi uničevanje očetovih gozdov. V tem svojem boju podleže. Izgubi službo, tudi iz partije ga vržejo. Njegova razprava, s katero hoče doseči bolj smotrno gozdno politiko, obleži kot spis zanesenjaka, ki ga je povozil čas. Ker ob tem doživlja tudi osebno tragedijo in se razide z ženo, se vrne na očetovo kmetijo. Krajevnim možem, sosedom, ki so se zasidrali v zadrugi, je trn v peti. Sicer se ga malo boje in ga skušajo pritegniti v svoj krog, zato mu ponujajo službo. Rok Tihec ostaja zanesen, sanjav upornik, ki ne klone. V svoji doslednosti pa vendarle uspe, čeprav le deloma. Njegove nasprotnike, domače zadružne oblastnike, razkrinkajo kot špekulante, osebne okoriščevalce, kot goljufe. Vendar pa uporništvu Roka Tihca izgubi svojo ost. Spet se zaposli, najde si drugo žensko, s katero pa nima sreče. Šele s tretjo žensko, Heleno, naj bi dosegel svojo srečo. Z njo se vrne na domačo kmetijo, kjer naj bi se nadaljevalo v pomladi novo življenje.

Ingoličev roman *Šumijo gozdovi domači* je torej rahlo kritičen tekst o naši polpretekli družbeni stvarnosti. V okviru družbene problematike je vtkan roman o človeku, ki se bori za boljšo in bolj pošteno ureditev. Težko bi rekli, ali prevladuje ena ali druga komponenta v romanu, saj se obe skladno prepletata. Roman je tako uspeša sinteza dokumentarnega teksta, pripoved o sekanju gozdov že skoraj presega okvir romana in

prehaja v dokumentarnost, in svobodnega umetniškega oblikovanja. Pa naj gre pri tem za pripoved o naši povojni družbeni problematiki ali za pripoved o človeku, ki se bori proti nepravilnostim. Kot pripoved o naši povojni stvarnosti in družbeni problematiki, kot dokumentarno delo, je Ingoličev roman odličen tekst. Dokumentarnost je poudarjena tudi s kurzivnim tekstom med posameznimi poglavji knjige. Tudi kolikor ta Ingoličeva pripoved govori o gozdovih nasploh, ne samo o gospodarski problematiki, je Ingoličeva pripoved mojstrska. Pozna se pisatelju, da je sam doma izpod Pohorja, da je za ta roman preštudiral temeljito gozdarsko problematiko in se doobra seznanil s problemi, ki jih je kritično obdelal v literarnem tekstu. Manj pa nas prepriča druga komponenta Ingoličevega romana, pripoved o uporniku Roku Tihcu, nesrečnem inženirju, ki se bori za rešitev gozdov, za pravilno vrednotenje gozdnega bogastva, za rešitev kmečkega človeka.

Roman *Šumijo gozdovi domači* je vsekakor delo, napisano z velikim poznavanjem gozdne in socialne kmečke problematike. Je roman, ki izpričuje pisateljevo veliko ljubezen do domače zemlje. Je tudi resno in prizadevno napisano delo o naši družbeni stvarnosti in povojni problematiki. Je pa tudi še neizpet roman o človeku.

Ingoličev roman odlikuje lep jezik, plastičnost in zanimivost pripovedi, pristnost okolja, ki dokazuje Ingoličevo živjetje v pohorske gozdove in ljudi. Pripoved je klasična, originalni vmesni odstavki pa poleg dokumentarnosti omogočajo še časovne prehode. Gre torej za dober pripovedni tekst, zanimiv roman, ki nas pritegne. S. R.

Heinz G. Konsalik: V omami LSD

Mamilo, znano pod imenom LSD, so odkrili po naključju. Med zadnjo vojno ga je odkril neki švicarski kemik, ko je pri destilaciji vdihaval hlape odpadnega proizvoda in postal žrtev grozljivega napada blaznosti. Nekaj let po vojni so s poskusi odkrili, da je LSD najmočnejše mamilo, ki popolnoma spremeni človekovo osebnost. Že 100 miligramov zadostja, da človek za devet ur izgubi razum. V Ameriki proizvajajo študentje kemije to mamilo v primitivnih laboratorijih, ki so si jih uredili v kletah in

garažah. Že danes je med njimi okuženih nad 100 000 ljudi. Oblast skuša vse to prikriti pred javnostjo, ker je pač resnica prestrašna. Razvajena družba se ne plaši umorov, samomorov in drugih zločinov; zabave željna se hoče z bolnim krikom radosti in z nebrzdano pohoto spremeniti v blazneže. Ko pa je zločinsko dejanje pred sodiščem, je kaj lahko najti opravičila: užival sem LSD!

Tako slovenska založba predstavlja zgodovino in grozljivi učinek mamila LSD. Bolje ga je v svoji sodobni druž-

beni kriminalki predstavljal nemški pisatelj Heinz G. Konsalik. Koprška založba Lipa je že prej izdala slovenski prevod njegovega romana iz zdravniškega življenja (*Diagnoza rak*), zdaj pa je poskrbela še za roman o tem strašnem mamilu. Pod naslovom *V OMAMI LSD* ga je torej izdala Lipa v Kopru, prevedla pa Klara in Jože Hočevnar. Roman predstavlja zanimivo branje. Je opozorilo proti mamilu, opozorilo, ki bo in je po svetu zaleglo več kot tisoče razglasov zdravnikov. Je pa obenem tudi ostra družbena kritika sodobne Nemčije, tiste Nemčije, ki se ponaša z gospodarskim čudežem, obenem pa še vedno neuradno koketira z revanšizmom, gleda na meje nekdanjega rajha ter se pri tem boji vsakega naprednega koraka študentov, delavcev in trezno mislečih intelektualcev. Čeprav gre za delo, ki je pisano v obliki kriminalnih romanov in na račun same zgodbe in njene napetosti, odstopa od estetskih vrednosti, pa je to delo vredno, da je prišlo na slovenski knjižni trg.

V romanu *V omami LSD* — originalni naslov se glasi drugače: *Za posledek divje sadje* — nam pisatelj pripoveduje o petih uglednih in bogatih gospodih srednjih let iz današnje Nemčije. Januarja leta 1945 so skupaj bežali pred Rusi na Odri in skupaj padli v vojno ujetništvo. Takrat so si podali roke in si prisegli, da bodo kakor bratje ostali skupaj in si drug drugemu pomagali, če se bodo še kdaj vrnili v Nemčijo. Vrnili so se, si pridobili položaje, ugled in denar. In zdaj, kakih petnajst let po koncu vojne, se srečamo z njimi. Eden je bivši major Ritter, drugi je diplomirani inženir Erlanger, tretji je modni oblikovalec Schreibert. Potem sta še inženir in izumitelj Boltenstern in arhitekt Huilsman. Njih prijateljstvo je nerazdružno. Zdaj, ko imajo vsega dosti, ko si iščejo samo še novih zaslužkov, predvsem pa novih oblik zabave in užitka, pa se vendar tudi njihovo tovarištvo, tisto bojno tovarištvo, sklenjeno v najhujših trenutkih, začne krhati. Pravzaprav povsem odpove. Sicer pa odpovedo še močnejša načela, kot je tovarištvo. Kajti med njimi zagospodari smrt.

Eden od petih glavnih junakov prinese iz Pariza novo mamilo *LSD*. Svojemu tovarišu, največjemu tekmecu, ki mu

je speljal nevesto na zabavi, na kateri lahka dekleta že niso več dovolj užitka željnim možem, pripravi smrtno zanko. Enemu od prijateljev da v pijačo minimalno količino mamila, ta pa v omami nezaželenega tekmeca zadavi s šalom. Zdaj gre za to, ali bo resnica prišla na dan ali bo zmagalo poštenje ali pa bo obveljal zločin. Naključje je, da je sin enega od teh bojnih tovarišev sin majorja Ritterja, kriminalistični referent pri policiji in hodi s hčerko pravega zločinca. To seveda prinese nove zaplete, nove situacije, prinese tudi še dve smrti nekdanjih vojnih tovarišev, pa vendarle tudi zmago pravice. Zločinčeva hčerka skupaj s svojim fantom pomaga resnici na dan. Mladi rod je drugačen od svojih staršev.

Roman je torej na eni strani pripoved in svarilo o strahotnem mamilu, na drugi strani je roman o sodobni nemški družbi, bogati in željni užitka, deloma pa je tudi kriminalna zgodba. V njem je namreč polno zapletov in razpletov, polno zanimivih zgodb in usod, kar vse seveda napravlja tekst nadvse privlačen. Toda prava vrednost romana je vendar njegovo moralno jedro: kritičen in obsojajoč prikaz razmer v sodobni Nemčiji, kjer so si pripadniki gornjih plasti, povezanih med seboj, kar najbolj blizu drug drugemu. Kjer probleme, težave rešujejo po zvezah, kjer imajo industriji, gospodarstveniki, bogataši, nekdanji višji oficirji vse možnosti in vso podporo družbe. Kjer se uradniki, poštenjaki in preprosti ljudje zamenjujejo obnjo, kjer si policijski organi zamenjujejo prizadevanje, da bi odkrili resnico in prodrli v skrivnosti te družbe, pa čeprav gre za umor. Pisatelj tudi s posmehom prikazuje nekdanje bojno tovarištvo nekdanjih borcev, med katerimi si mnogi prizadevajo le za vrnitev starih časov, ko sanjajo o nekdanji slavi, paradah in sestankih vojakov. Družbena kritika sodobne Nemčije je torej poleg opozorila na mamilo *LSD* poglavitno jedro tega romana. Morda so sicer estetske vrednote tega dela v ozadju, toda glede na omenjeni družbeno kritični pomen je vendar roman *V omami LSD* delo, ki je vredno branja. O sodobni Nemčiji nam pove kar dovolj. Vsekakor toliko, da se na koncu vprašamo: je kaj takega sploh mogoče? Toda pisatelj je tako prepričljiv, da mu verjamemo. S. R.

Zoran Mušič: Avtoportret, 1948, olje

Slikar in grafik Zoran Mušič

Letos je neopazno minila življenjska obletnica rojstva slikarja in grafika mednarodnega slovesa Zorana Mušiča, rojaka, ki živi v Parizu in Benetkah ter se pogostokrat vrača v domovino.

Spoznovati smo ga pričeli že pred vojno, po njej pa smo se seznanili z njegovimi deli v Ljubljani, predvsem leta 1959 na osebni razstavi III. mednarodne grafične razstave, leta 1960 na razstavi gvašev Dalmatinska pokrajina v Mali galeriji in leta 1967 na retrospektivni razstavi Moderne galerije, ki je izdala tudi obsežnejši razstavni katalog. Za ta katalog so uporabili isti uvod in večino klišejev kataloga graške galerije, kjer je bila leto poprej Mušičeva retrospektivna razstava v sklopu Trigona. Monografije o slikarju Mušiču pa ne premoremo. Ker smo tudi že nekajkrat objavili risbe slikarja Zorana Mušiča, najpretrsljivejše in obenem likovno najbolj dognane iz koncentracijskih taborišč sploh, je prav, da avtorju posvetimo vsaj nekaj besed.

* * *

Po aretaciji v Benetkah, kjer je med vojno živel, ter po zaporu v Trstu, je bil slikar Mušič v koncentracijskem taborišču Dachau.

Že pred osvoboditvijo taborišča je nastal del njegovega dachauskega opusa. V oddelku arhitektov tovarne orožja Fertigungswerkstätte je risal motive po spominu ali takšne, ki jih je videl skozi okno barake. Risal jih je na velike liste papirja, ki jih je potem razrezal. Posamezne sepije so nastale že januarja 1945, ostala dela od marca dalje. To je bilo mogoče predvsem v času, ko ni moglo biti več prejšnjega strogega nadzorstva zaradi zmešnjave, ki je nastala zadnje mesece vojne.

Ceprav se je mnogo dachauskih risb izgubilo, jih je ohranjenih še ca 30 do 35. Pri nas hrani tri njegove risbe mrličev Moderna galerija, eno s posvetilom dr. Franta Mis, Janez Logar dachauski portret. V ciklostilu je še motiv iz taborišča, na enem primerku s posvetilom in podpisom »Prva kopel po transportu je marsikomu prinesla smrt« v avtorjevem rokopisu. Nadalje hrani dachauske risbe predvsem avtor sam, dalje muzej v Baslu, vojni muzej v Parizu idr.

Mušičeve risbe so nenadomestljive na razstavah s taboriščno tematiko in so prepotovale že dobršni del sveta, prav tako je z objavami. So zelo iskane in ponujajo zanje avtorju neverjetne odkupnine. Zanje pa ni cene. Ni ga povračila za doživetja ob strahotah nad vsemi zločini nacističnega uničevalnega taborišča, za katere celo besedna zakladnica ne premore primerne oznake. Še posebej pa ni plačila za trenutke, ko se je senzibilen umetnik kljub prepovedi in vsem posledicam, ki bi tej lahko sledile, moral likovno izpovedati.

V rahli, prekinjeni, drhteči, a kljub temu izredno točni, prepričljivi risbi v tušu ali sepiji je tedaj slikar Mušič ustvaril obtožujoče motive mrličev, obesnih ali nametanih vsevprek na grmadah pred krematorijem in drugod, včasih ob krstah ali v njih; s številkami, privezanimi na nogah ali vtetovira-

nimi na prsih — za krvave rablje edinim opozorilom, da so za temi nekoč živeli ljudje. Do tako enkratne izrazne stopnje je slikarju Mušiču poleg protesta in obsodbe vsega zla, ki ga je obdajalo, pripomoglo morda tudi njegovo študijsko izpopolnjevanje pred vojno — intimno srečanje z deli španskih slikarjev, posebej z Goyevimi deli socialno-kritične vsebine in njegovimi ostrimi protesti. Ti motivi so se v taborišču po več kakor stoletju v še hujši in okrutnejši obliki ponovili.

»...Brezimno kolektivno trpljenje in nemočno propadanje morda sploh nikoli še ni bilo tako naravnost upodobljeno. Goyeve vizije in Callotove spominske slike se zdijo nasproti tem odmaknjene od groze in vojne bede in to tudi so, kolikor hočejo predvsem to grozo in bedo umetniško oblikovati. Mušič pa je nasprotno risal iz notranje nuje vse, kar je sam doživel in iz česar se sam ni mogel izvzeti, risal na slabem odpadnem papirju in z vodo razredčenim črnilom obešence, na katerih ni bilo več kaj ubiti, krste, ki so z njih lesom očitno bolj varčevali kakor z ljudmi, ki so jih vanje natlačili...« (Hans Peter Landolt, katalog Music, Kupferstichkabinett der Öffentlichen Kunstsammlung Basel, 1964.)

* * *

Slikar in grafik Zoran Mušič je bil rojen 12. februarja 1909 v Gorici. Po maturi v Mariboru je med leti 1930 do 1934 študiral na zagrebški umetnostni akademiji (prof. Ljubo Babić), nato se leta 1935 izpopolnjeval v Španiji ob študiju starih španskih mojstrov. V letih 1935 do 1940 je pogosto slikal v Dalmaciji. Prvotno je živel v Mariboru in Ljubljani, pred zaporom in taboriščem ter po njem pa v Benetkah. Od leta 1953 živi v Parizu, kjer je postal eden najvidnejših predstavnikov mednarodne umetniške skupine École de Paris.

Samostojno je razstavljal (tudi po večkrat) pri nas v Ljubljani, Beogradu, Mariboru, Zagrebu, na Reki ter v različnih mestih Evrope in Amerike, npr. v Rimu, Zürichu, Milanu, Benetkah, Genovi, Parizu, New Yorku, Bruslju, Philadelphii, Londonu, Dürnu, Wuppertal-Elberfeldu, Saarbrücknu, Münchnu, Oslu, Braunschweigu, Marseillu, Baslu, Baden-Badnu, Kasslu, Manheimu, Lübecku, Gradcu itd. Sodeloval je na številnih razstavah, med drugim na bienalu v Benetkah, Salonu de Mai v Parizu, Realites Nouvelles v Parizu, Documenta v Kasslu, kvadrienalu v Rimu, bienalu v Tokiu, ljubljanskih grafičnih bienalih in tako dalje. Njegova dela so v večjih galerijah Evrope in ZDA.

Prejel je več nagrad: 1950 »Premio Gualino« na beneškem bienalu; 1951 »Prix de Paris« v Cortini d'Ampezzo; 1956 glavno nagrado za grafiko na beneškem bienalu; 1957 nagrado OLO Ljubljana na II. mednarodni grafični razstavi v Ljubljani; 1960 nagrado UNESCO na beneškem bienalu in druge.

* * *

Uveljavil se je v slikarstvu (predvsem olje in gvaš), grafiki (jedkanica, suha igla, akvatinta), litografiji, risbi, ilustraciji. Ukvarjal se je tudi s fresko, pripravil kartone za tapiserije italijanskih oceanskih ladij Augustus — Pot Marca Pola ter Asia — Pomlad itd.

Na začetku umetniške poti je pripadal skupini Neodvisnih. Ta je nastopila 1937. leta in se oplajala predvsem ob pariških umetnostnih tokovih. Zopet je dala poudarek barvnemu izrazu. Slikar Mušič je tedaj uveljavil fauvistično gradnjo barve, blizu je bil tudi nekaterim elementom impresionističnega doživetja. V svetu se je kasneje njegov slog razvil. Kot močna umetniška osebnost je ohranil samosvoje prvine — slikarski temperament, čustvenost, muzi-

kaličnost, liričnost, oplajal pa se je ob beneški barvni kulturi in dosežkih sodobne pariške šole.

Že od vsega začetka je slikal priljubljene motive konjičkov in kraške pokrajine in ju kasneje vseskozi likovno razvijal. Sprva je dajal poudarek predvsem barvnemu izrazu, kasneje pa je tudi motiv vedno bolj preoblikoval in poenostavljal v likovne znake. Ob motivih kraške zemlje je nato prešel v zgolj slikarsko obravnavo ploskev z izbrano barvno skalo. Po kratkotrajnem barvno bogatejšem prehodu se je vrnil k prvotnim obdobjem in prišel do nekakšne sinteze vseh.

Seveda velja isto tudi za njegov grafični opus, ki je enakovreden slikarskemu in ga dopolnjuje. Kolikor ni barven, to nadomešča rahla, prefinjena linija risbe.

* * *

Slikar in grafik Zoran Mušič, z vzdevkom »lirik kolorizma«, je pesnik trde, a nepokvarjene kamnite krajine, njenih ljudi in njihovih vsakdanjih bojov za obstanek; te čudovite dežele sonca, vročinske svetlobe, morja, otokov, hribčkov, kamenja, ograd, konjičkov, ribičev in žena pri delu. Ta pokrajina ga je prevzela na začetku umetniške poti, k njej se je vrnil takoj po taborišču smrti, da se je ponovno našel kot ustvarjalec in znova začel svojo umetniško pot strmo navzgor. Bila je ves čas glavni vir navdiha njegovim likovnim izpovedim, ki so dosegle mednarodno raven in vplivale tudi na naše mlajše umetniške generacije.

Vera Visočnik

Ob štirideseti obletnici ustanovitve in prve razstave hrvatske revolucionarne skupine Zemlja

»Društvo umetnikov Zemlja« 1929—1969

Stane Kumar

Po prvi vojni se niso uresničili ideali narodnjakov južnih slovanskih narodov, ki so pred letom 1918 v vseh mogočih organiziranih posegih rušili staro avstro-ogrsko monarhijo. Po razsulu cesarstva so bile razmere v novi kraljevini SHS vse bolj kaotične, povratniki iz Rusije pa so prinašali novega revolucionarnega duha. Domača buržoazija je vse pogostejše revolucionarne poskuse delavstva grobo in brezobzirno zatrla (masovna streljanja v Zagrebu, Ljubljani in drugod po državi). Vrstile so se stavke, upori, celo po vaseh, vojaki se niso hoteli razoroževati, meščanske stranke so se med seboj neizprosno izpodrivale in vlade so se menjavale nepotešljivo. Na Hrvaškem je bilo stanje še posebno zaostreno, kjer je radičevsko kmetско gibanje zahtevalo širšo avtonomijo. Velesrbska buržoazija je pošiljala na Hrvaško soldatesko in žandarmerijo. Ljudje so bili razočarani nad ujedinjenjem, ker niso bila rešena nacionalna, politična in socialna vprašanja. Dne 1. avgusta 1920 je bil sprejet zakon o zaščiti javne varnosti in reda v državi, komunistična stranka je bila razpuščena in prav tako mandati njenih poslancev. Poleg teh oznak

tedanje dobe moramo pripisati še veliko revščino, brezposelnost, zaostalost in nezakonitost.

Vrsta naprednih revij in časopisov bogati kulturno in politično razgledanost, vendar jim oblasti po kratkem času prepovedujejo izhajanje. V njih sodelujejo »zemljaši« še pred ustanovitvijo, med njeno ero in po razpustitvi. To so bili nekateri ugledni listi kot Nova literatura, Književnik, Hrvatsko kolo, Stožer, Literatura, Signali, Kultura, Danas, Nin, Savremeni pogledi, Naša stvarnost, Ars, Pečat in Izraz. Zanimivo je, da so do 1930. leta sodelovali v tisku tudi Slovenci, npr. N. Pirnat, T. Kos, Fr. Tratnik, M. Maleš.

Že leto pred ustanovitvijo Zemlje so se pogovarjali o organizaciji leve likovne fronte, in sicer Tabaković in Postružnik v Zagrebu in K. Hegedušić z L. Junekom v Parizu. Krsto Hegedušić je bil štipendist francoske vlade v Parizu med 1926—1928. Leto pred iztekom so ga izgnali kot komunista. Zemlja je torej nastala iz dveh skupin enako mislečih hkrati. Iz razgovorov v Parizu pripoveduje K. Hegedušić naslednje: »Z Junekom sva govorila, kako formirati revolucionarno skupino mladih, ki bi se borila proti nesamostojnosti in epigonstvu v slikarstvu. Treba je vnesti v vsebino kmeta in delavca in slikati v smislu našega podnebja ter z izrazom našega temperamenta. Iskati moramo elemente našega izraza in se oplojevati s sodobnim likovnim slovarjem.«

Četrtega februarja 1929 je bila v gostilni Esplanade prva seja, udeležili so se je K. Hegedušić, A. Augustinčić, O. Mujadžić, K. Ružička, I. Tabaković in arhitekt D. Ibler. Sporazumeli so se o cilju in delu društva in osvojili naslov Udruženje umetnika Zemlja. Čez tri tedne so se ponovno sestali v Iblerjevem ateljeju, kamor sta prišla še F. Kršinić in O. Postružnik. Sporazumeli so se za pravilnik, ki pa mora biti zaradi policije blago formuliran. Taka društva naj bi se ustanovila po vsej državi v obliki klubov, kjer bi se popularizirala likovna umetnost in družbena ideologija. V maju so imeli prvi občni zbor tudi v delavnici arhitekta D. Iblerja in postavili so dva programa, ideološkega in delovnega. Za predsednika je bil izbran D. Ibler, za tajnika pa K. Hegedušić. Oba sta ostala aktivna člana do policijske razpustitve Zemlje leta 1935. To je omembe vredno, ker so se nekateri člani umaknili iz strahu pred preganjanjem in so tem rekli dezertjerji, drugi pa začeli sodelovati z režimovci ali klerikalci. Jedro najbolj pogumnih je ostalo in opravilo v šestih letih delo, ki je vplivalo in zapustilo sadove po vsej državi. To so bile levičarske likovne skupine, katerih zadnja je bila slovenska Gruda (1938).

Poglejmo program dela zemljašev, ki je bil osvojen na občnem zboru potem, ko je 18. maja 1929 potrdil društveni pravilnik veliki župan zagrebške

Krsto Hegedušić, ki je idejno in organizacijsko vodil Zemljo vso dobo njenega obstoja

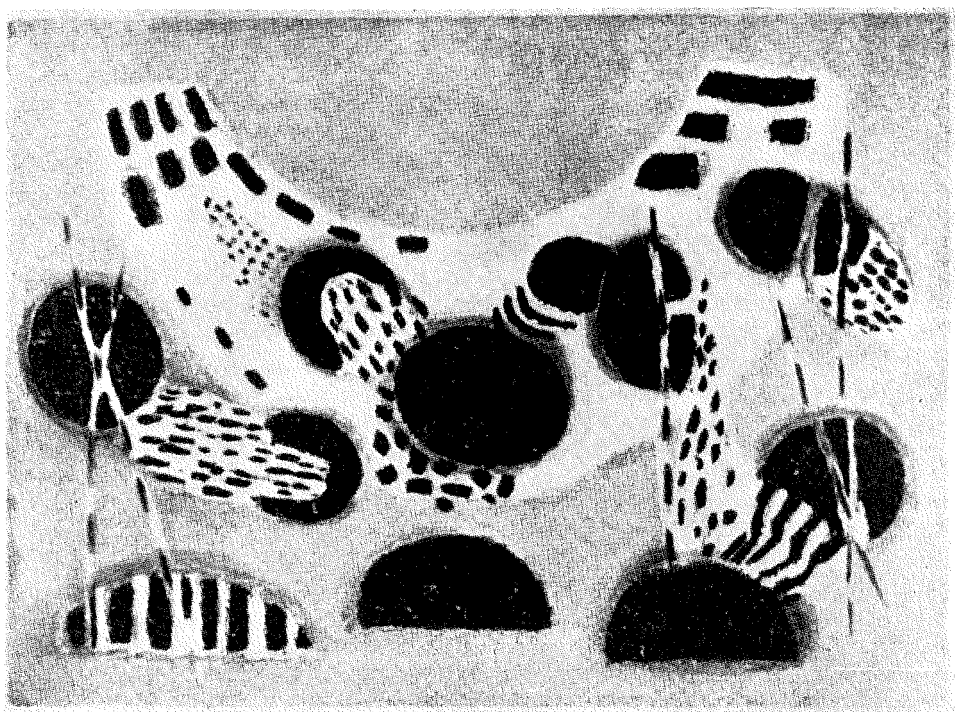
oblasti. Ideološka baza je obsegala boj proti tokovom iz inozemstva, tako impresionizmu in neoklasicizmu, kot domačemu diletantizmu (in s tem razvijati kvaliteto) ter oster odnos proti larpurlartizmu. V delovni osnovi programa zasledimo oris popularizacije umetnosti z razstavami, krožki, predavanji in tiskom; drugič z intenzivnim stikom z inozemstvom (primerjalne razstave zunaj in doma) in izdajanje revije ter tretjič, dejavnost s skupinami izobražencev, ki so ideološko sorodno usmerjene.

Zemlja je združevala ljudi raznih nazorskih orientacij, seveda tudi političnih, vendar je njena pot in dejavnost jasno zavzemala leve pozicije. Te so se kasneje razhajale z izidom Podravskega motivov, zbirke Hegedušičevih risb, katerim je napisal obširno uvodno besedo Miroslav Krleža. Dotlej so zemljaši zavzemali stališče oziroma linijo ilegalne komunistične stranke in je marsikatero tolmačenje posameznikov bilo obravnavano v smislu socialističnega realizma. Čutila pa se je pri delih zemljašev razlika v gledanju, kot ga je imela linija komunistične stranke, ki je vrednotila socialistični realizem kot funkcijo in estetsko pravilo. Krleža se je po štirih letih obstoja Zemlje prvič oglasil in ostro opravil z gledanjem umetnosti po sklepih harkovskega in moskovskega kongresa ter postavil izhodišče, kako moramo estetsko in marksistično gledati na kulturo in še posebej na likovno v domačih razmerah in svetovnem okviru. Uradna smer komunistične ilegale je imela Krležev predgovor za napad na socializem, njegove somišljenike pa za odpadnike.

Tako je znotraj Zemlje postalo razhajanje očitneje in ljudje so izstopali iz društva. Od ustanoviteljev sta ostala do konca 1933 v njem samo dva, Krsto Hegedušić in Drago Ibler. Pričeli so se odkriti in ostri spori s službeno levo smerjo. Kljub temu je v začetku 1934 zmogla Zemlja razstavo šestnajstih likovnikov, petih kmetov in delavcev-samoukov, zbirko risb nekaj desetih otrok in obširni tematski opus reportov iz province pod naslovom Vas.

Iz vsega vidimo, da je imela Zemlja kljub svoji napredni misiji nenehno nevarnost, da se sesuje. Brezobzirni napadi iz desne, zlasti klerikalne, in potem še levice hkrati, razkrivajo, da so imeli vodeči zemljaši, zlasti K. Hegedušić, nadčloveške moči kot organizatorji in ustvarjalci. Čas je zahteval nov jezik in vsebino v umetnosti. Ta jezik so zemljaši obvladali, se z njim približali zatiranim ljudem in ostali do kraja revolucionarji. Zato se je tudi njihov vpliv razširil po vsej državi, kar je najbolj zanesljivo merilo. Ta dejanja kažejo, da zemljaši niso imeli nihilističnega odnosa do politike, temveč je bilo njihovo delo množično občilo v smislu tedanje likovne kulture. Poudarek likovnega dela zemljašev je bil predvsem likovna obdelava življenja malega človeka. Niso skrivali bede, zaostalosti in krivic, ki so ustvarjali nemogoče razmere v tedanji družbi, za »paravano artizma«. Ostali so ustvarjalno in estetsko na pozicijah kvalitete in individualnega doživljanja življenjskih resnic.

Ob vsem tem so zemljaše neprestano obsipavali in oblegali z negativnimi ocenami in političnimi ovajanji. Zlasti klerikalni listi so padali z očitki, da se izgubljaajo v banalnih socialnih formulah in anekdotah, da že vrsto let trdo glavo jecljajo nelogične in kalupaste dovtype, namesto da bi se lotili »resnega dela« in »poizkusili slikati« (Hrvatska straža). Iz tega tabora je list Obitelj provociral, da so v službi marksistične propagande in pod vplivom Krleže pačijo hrvatsko stvarnost ter hočejo izpriditi mladino. Dalje srečujemo v Jutarnjem listu, Obzoru, Pravdi itd. očitke neznanja, nenadarjenosti, grobega internacionalizma, ilustrativnega plakaterstva, primitivizma in podobno. Pritisk policije je bil konstanten, preprečevali so jim propagando v tisku, poizkusili so jim razbiti razstave, odkupov nobenih. Poizkus K. Hegedušića, da bi

Zoran Mušič: Ribiške mreže, 1958, akvatinta

odprl privatno šolo, ni uspel, ker se ni nihče upal vpisati k rdečim vzgojiteljem. Skozi te velike in male zunanje ofenzive in notranje konflikte so zemljaši v hudih finančnih težavah pripravili vrsto razstav. Poglejmo si jih.

I. razstava 5. novembra 1929 v Zagrebu v salonu Ulricha. Razstavljalci so bili A. Avgustinčić, V. Grdan, K. Hegedušić, D. Ibler, L. Junek, F. Kršinić, O. Mujadžić, O. Postružnik, K. Ružička in I. Tabaković. Razstava je obsegala 66 del in izdali so katalog, v katerem je imel vsak razstavljalet natisnjeno po eno svoje delo.

II. razstava v Parizu v februarju in marcu 1931, galerija Billiet.

III. razstava Zemlje in Hlebinske šole v Zagrebu septembra 1931. Dve leti prej je to šolo ustanovil in vodil K. Hegedušić v vasi Hlebine. Sedaj sta razstavljala kmeta I. Generalić in F. Mraz.

IV. razstava decembra 1932 v Zagrebu v Umetniškem paviljonu. V tej obširni likovni prireditvi je sodelovala Delovna skupina Zagreb z gradivom Hiša in življenje s kritičnim prerezumom stanovanj delavskega razreda.

V. razstava aprila 1934 v Zagrebu, prav tako v Umetniškem paviljonu. V okviru te razstave je bil opus pod naslovom Kmetско-delavska umetnost, ker so poleg Hlebincev sodelovali tudi delavci Nikola Kostić, Aleksander Mikloš in Danilo Raušević. Prvikrat je razstavljena otroška risba od 4 do 15 let starosti, zbral pa jih je slikar Kamilo Tompa. Prav tako so se prvič pojavile na taki prireditvi reportažne risbe iz Podravine (K. Hegedušić), iz Bosne, Posavine, Zagorja in okolice Ozlja (E. Tomašević), iz ostalih krajev Hrvatske pa

brez označbe (Zdenka Sertić). Med eksponate so dodali še fotografije R. Simonovića. Iz gornjega vidimo, da se je dejavnost Zemlje razmahnila. Poleg novih članov so sodelovali tudi gostje L. Horvat, M. Kauzlarić, E. Kovačević, S. Planič, P. Franjić, D. Galić, S. Gomboš, Ž. Hegedušić, Branka Kristjanović-Hegedušić, V. Radauš, V. Svečnjak, E. Tomašević, K. Tompa in F. Vaić.

VI. razstava septembra 1934 v Sofiji. Tu so zemljaši razstavili s podobno levičarsko bolgarsko skupino Mladi Hudožniki v galeriji Preslav. Omeniti moram, da je zatem razstavila skupina MH tudi v Jakopičevem paviljonu v Ljubljani.

VII. razstava v februarju 1935 v Beogradu v paviljonu Cvete Zuzorić. Ozračje je bilo tako eksplozivno, da so Krstu Hegedušiću brzojavili nekateri zemljaši, naj je ne odpira. Ker je čakalo nekaj sto ljudi, je K. Hegedušić razstavo odprl in doživel, da je beograjska kritika pozitivno sprejela Zemljo.

VIII. razstava aprila 1935 v Zagrebu v Umetniškem paviljonu. Vabila in katalog so bila natisnjena, prav tako tudi obvestila v časopisih. Dan pred otvoritvijo je policija prepovedala razstavo in pred paviljonom so se sprehajali policijski detektivi. Dne 29. aprila 1935 je dobil predsednik arh. Drago Ibler poziv na policijo, kjer so mu izročili akt o prepovedi Zemlje. Po razpustu so preostali zemljaši delno sodelovali s slikarjem Ljubom Babićem in liberali.

Iz Hegedušićevih zapiskov razbiram, da so postopoma odstopali, izstopali ali bili izločeni, npr. A. Avgustinčić, V. Radauš in Dj. Tiljak so odpadli zaradi nesporazuma okoli Krleževega predgovora v Podravskega motivih (1934), V. Grdan, ker je odšel v Srbijo (1932), L. Junek se odselil v Pariz (1932), Fr. Kršinić izstopil (1931), isto leto tudi O. Mujadžić. Oba sta se odstranila zaradi spora z I. Meštrovićem, ker sta bila družbeno in politično vezana nanj. O. Postružnik je bil izključen (1932), K. Ružičko pa so izločili zaradi sodelovanja v klerikalnem tisku leto poprej. Zanimivo je, da so arhitekti zdržali do konca (1935).

Zemlja je bila prva organizirana likovna skupina pri nas, ki je imela vsestranski program dela, povrh tega še revolucionarna v družbenem in likovnem smislu. Nastala je v zaostali sredini, kjer ni bilo upanja o kakršnikoli podpori in razumevanju. Družba se je mилоšćinsko vedla do umetnosti in podpirala le peščico monopolistov. Zato je bilo potrebno obilo idealizma in poguma prodirati v to družbo s socialnimi motivi, ki so kazali njen pravi obraz in jo vznemirjali. Likovno vzgajati nadarjene kmete in delavce, jih hkrati usmerjati v kritično gledanje ter jih še marksistično izgrajevati, je bilo apostolsko delo. Krsto Hegedušić je imel dve taki šoli: kmetško v Hlebinah in delavcev-gradbincev v Zagrebu. Takrat so jim rekli samouki, ker ta naziv ni toliko bodel v oči policije in njenih pomagačev.

Zemljašem, bivšim absolventom likovne akademije, ki so večinoma dopolnjevali svoj študij v Parizu, bi bilo najlažje (kot delajo danes likovni umetniki pri nas sami ali še več s pomočjo direktorjev galerij, ki so postali preprosti menežerji, da uvažajo tuje blago po tirih mode in postajajo čez noč slavni) po povratku prepisovati tujo umetnost. Ubrali pa so najbolj naporno pot, ki so jo z muko dobro trasirali in ji postavili čvrste temelje. Na tej poti so imeli, kot vsi nosilci velikih idej, nešteto zaprek ter veliko pripomogli h kulturnemu in družbenemu prebujenju v domačem in državnem okviru. Njihov vpliv je zapihal tudi na Slovensko in so razstavili grafiko skupno s Četrto generacijo v Ljubljani in Mariboru v letu 1930. Podravskega motivi so tudi pri nas sprožili veliko razprav. Pirnat, Sedej, I. Mihelić, T. Kos, Stiplovšek se oprimejo vse bolj socialnih motivov. Za krajšo dobo se v l. 1935 združijo v Slovenski lik

(sorodni program z Zemljo) brata Vidmarja, Fr. Kralj in F. Stiplovšek. Tri leta po razpustitvi Zemlje ustanove 1938 Grudo, ki je imela prek K. Hegedušića neposreden stik s piscem tega poročila in prek njega na dvanajst članov-grudašev. Kot zemljaši, smo tudi mi imeli pred vojno žolčne nasprotnike levedeče kulturne orientacije, ki so stregli idejno in administrativno po svobodi, uveljavljanju in kruhu naprednih umetnikov. Imeli smo tudi likovnike, ki so se znali spretno sukati med dvorno, cerkveno in denarno silo ter se z malenkostnim žrtvovanjem ali brez njega prekobalili v socializem. To so zgodovinska dejstva, ki so ostala namerno zamegljena v današnji družbeni sferi.

Posledice takih usodnih ter negativnih odnosov do vrednotenja Zemlje in Grude so, da ni bila do danes napisana niti na Hrvatskem niti pri nas monografija. Zemlja je na čelu s svojim idejnim in organizacijskim vodjo Krstom Hegedušićem zažgala velik kres revolucije v Jugoslaviji, ki je vnela požare od Slovenije do Makedonije. Človeku se zdi naravnost fatalno, ko ogleduje po izložbah monografije ljudi, ki se še rodili niso, ko so imeli zemljaši opravljeno za seboj že gigantsko delo. V letošnjem katalogu angažirane umetnosti v Beogradu piše kritik Josip Depolo, da v skoro pol stoletja ni nihče napisal knjige o Zemlji zato, da ne bi žalili neke osebnosti. Res, Zemlja ni zaslužila take usode!

Mislim, da je bilo pri nas učinkovito vcepljeno gledanje, da je vsaka angažirana umetnost hkrati politična, kar ni dostojno umetnika. Ali nismo neprestano poslušali takih očitkov tudi pred vojno? Taki neprestani impulzi so zlasti pri mladih likovnikih rodili skoro vsesplošno igranje z larpurlartizmom.

Pojdimo po bližnjici in odprimo domača vrata! Grudo, naslednico Zemlje na Slovenskem, so še bolj rigorozno zbrisali. Saj ni nihče ničesar vedel o njej celih trideset let. Na letošnji beograjski razstavi niso kljub opozorilu in dostavi gradiva vključili niti četrtino. Še večja diskriminacija je, da čaka gradivo Grude, ki je bilo razstavljeno v devetih prostorih Mestne galerije v Ljubljani in Mariboru, poziv na sodelovanje v Slovenj Gradec, kjer pa je razstava angažirane umetnosti že slovesno in pompozno odprta. Člani Grude pa so se angažirali s tem, da imajo za seboj prek dvajset let zaporov in taborišč ter je skoraj polovico pobitih, padlih in umrlih. Tudi šolali so se ti ljudje pri dobrih učiteljih in prinesli izza rešetak vojne prek tisoč del. Slovenci imamo samo eno risbo iz zaporov med vojnama, in sicer Mladinca Martina iz leta 1932. Tudi ta Martin ni prišel v Slovenj Gradec niti vrsta viničarjev, brezposelnih, zapornikov, kmetov, služkinj, emigrantov, rudarjev, železničarjev, lačnih, revolucionarjev, partizanov in cela galerija preprostih angažiranih ljudi v petdesetih letih.

Ko še ni bila revolucija na obzorju, so se pridružili delavskemu gibanju najmočnejši duhovi, brez špekulativnosti, krepkih značajev, bistrega razuma, dosledni in pogumni. Med njimi opravljajo kulturni delavci eno najbitnejših nalog revolucionarjev. Te besede sem poslušal pred vojno na nekem študentskem predavanju v Zagrebu. Tudi danes se jih spomnim, ko komaj najdem na razstavah angažirane umetnosti likovnika sotrpina iz časov terorja, lakote in brezprimernega poniževanja.

Velike težave čakajo ameriške sindikate leta 1970

Minuli so časi, ko je lahko ameriško sindikalno združenje AFL — CIO povsem avtomatično računalo vsaj na delno podporo in rešitev svojih zahtev v Beli hiši. V prihodnjem letu se zgrinjajo črni oblaki nad ameriške sindikate, zaradi ostrejših stavk, večje nezaposlenosti, hujšega pritiska delavcev, zmanjšanja možnosti sporazumevanja, in podobnega.

»Leto 1970, bo veliko trše za organizirano ameriško delavstvo, kot pa je bilo 1960. Obetajo se nam velike težave pri sklepanju pogodb o mezdah, na lokalnih volitvah in v politiki nasploh!« Tako so zatrjevali v teh dneh mnogi ameriški sindikalni voditelji ob koncu letnega zasedanja AFL-CIO, ki se je zaključilo sredi meseca oktobra in sprejelo nekaj važnih odločitev za svoj razvoj v naslednjih nekaj letih. Kajti po osmih letih tesnega sodelovanja z administracijo ameriške demokratske vlade, si sindikalni voditelji pod republikanci ne obetajo nič dobrega, zato si več ne prizadevajo, da bi tako tesno sodelovali z vlado in upoštevali njene odločitve, ker so v zadnjem času že nekajkrat naleteli na gluha ušesa. To pa je bil neposreden povod, da nastaja med Belo hišo in sindikati vedno večji prepad:

Temna prihodnost in različni negativni faktorji:

Stavke: sindikalni voditelji trdijo, da bo naslednje leto zelo težko uspeti s stavkami, če se bo nezaposlenost širila, kot to zdaj trenutno kaže. Številni delavci si bodo premislili sploh stopiti v stavko, zato ker bo njihovo delovno mesto pač čakala truma nezaposlenih.

Velike družbe: v zadnjem času je bilo izvršenih toliko združitve velikih podjetij v še večja na ozemlju ZDA, da bodo prav gotovo bolj varna pred daljšimi stavkami, in manj ranljiva v njih, kot so bila nekdanja mala podjetja. Pri vedno večjem razširjanju avtomatizacije in njenem uvajanju v sodobno proizvodnjo se kažejo vedno večje namere veleindustrijalcev, da na ključnih mestih zaposlujejo neorganizirano delovno

silo zato, da v slučaju stavk ne bi imeli prevelikih finančnih stroškov.

Enoletne pogodbe: kot vse kaže, bodo industrijalci dosedanje večletne pogodbe nadomestili z enoletnimi tako, da bi lahko prisilili sindikate, da ne bi prepogosto organizirali stavke ali pa skrbno izbirali čas, kar za delavske zahteve prav gotovo ni ugodno. General Electric je na primer že dal podpisati svojim delavcem enoletne pogodbe, z obljubo za povišanjem mezd v letih 1970 in 1971. Tako so s to obljubo izključili kakršnokoli vmešavanje sindikatov, na drugi strani, če pa bo prišlo v Ameriki do inflacije, kar je skoraj gotovo v prihodnjem letu, potem bodo sindikati še bolj prisiljeni k molku.

Številne sindikalne podružnice: v zadnjem letu je vedno več sindikalnih podružnic, ki niso včlanjene v sindikalne zveze, tako, da se je bati, da bodo industrijalci, zaradi neorganiziranih zahtev odpuščali načrtno vedno več sindikalnih voditeljev.

Zasmehovanje stavk: drugega pač ne moremo ugotavljati, kot hudo žalitev sindikalnih zahtev, ki čakajo na vladno odločitev že dva meseca. Mogoče bo še enkrat posredoval kongres s posebnim zakonom, vendar je malo upanja v to. Napovedi so veliko hujše, da se v Beli hiši pripravljajo novi predlogi prepovedi za stavke v železniškem prometu in drugih pomembnih industrijskih panogah, ki bodo stopili v veljavo že naslednje leto.

Zato vse kaže, da je šibko »prijateljstvo« med predsednikom Nixonom in veliko sindikalno zvezo AFL-CIO povsem pri kraju. Z mnogimi ukrepi in napovedmi Nixonove administracije v notranji politiki in gospodarstvu soglašajo, vendar se upirajo mnogim načinom izpeljave teh načrtov, kajti sindikalni predstavniki trdijo, da je v teh načinih le preveč neodkritosti. Na primer v kratkem bo izšel vladin akt, po katerem se lahko tudi kmetijski delavci organizirajo v sindikate, toda njim pa prepoveduje, da bi organizirali stavke v času žetve, ko bi ti delavci edino lahko dosegli v kratkem času svoje zahteve.

Naraščanje nezaposlenosti:

Največjo nezaposlenost pričakujejo v prvih mesecih prihodnjega leta. Predstavniki AFL-CIO trdijo, da administracija ne bo utegnila tako urno ukrepati na finančnem področju, če bodo nemočni pri kontroliranju vse številnejših odpustov delavcev.

Sindikati so hudo napadli tudi Nixonovo politiko do rasnega problema, zlasti na svojem zadnjem zasedanju, kjer so sprejeli resolucijo, ki težko bremeni sedanjo ameriško vlado in daje vso podporo črnskim voditeljem. Prizadevajo si, da bi organizirali čimveč prostih oziroma novih delovnih mest za črnce. Veliko jih jemljejo tudi v uk. Naslednje leto bodo potekale volitve za ameriški kongres, in sindikalni voditelji se boje, da bodo izgubili po vseh sedanjih in bodočih peripetijah nekaj glasov, ki so jim bili v senatu naklonjeni. Pa vendar pričakujejo, da bodo na volitvah zmagali demokrati in bodo spet dobili veliko naklonjenjšega predsednika kot v predsedniku Nixonu.

Čeprav se ne obetajo v letu 1970 preveč rožnati časi organiziranemu delavstvu v Ameriki, pa se sindikalni voditelji še vedno zavedajo, da so prešli po vojni še hujše krize, pa vendar nikoli niso izgubili veliko svojega članstva. Kajti danes so v ZDA sindikati tako dobro organizirani, da imajo na razpolago zelo veliko finančnih sredstev, posebne sindikalne trgovine, kjer prodajajo na čeke in podobnim, tako da kljub vsemu lahko zelo dolgo vzdržijo organizirano v stavki in na koncu le prisilijo še tako veliko podjetje, da se ukloni njihovim zahtevam.

V zadnjih dveh letih je vstopilo v AFL-CIO nad 500.000 novih, predvsem mladih

delavcev, tako da ta sindikalna organizacija danes šteje okrog 13 milijonov članov in prav toliko tudi plačevalcev sindikalne članarine, kar je prav gotovo velika finančna moč ameriškega delavstva. Kaj pa lahko pomeni pritisk 13 milijonov organiziranih delavcev, le v tej sindikalni organizaciji, si lahko predstavljamo.

Da bi še bolj utrdili sindikalno vodstvo, bodo na predlog sedanjega predsednika AFL-CIA Georga Meanyja, imenovali izvršilni organ vseh sindikalnih podružnic, ki so včlanjene v to veliko delavsko organizacijo, ki bo štel od 29 do 35 članov. S tem si obetajo veliko večje demokratično odločanje, enotno nastopanje v zahtevah za svoje pravice in predvsem obrambo pred vse pogostejšim pojavom novih sindikalnih podružnic, ki prevečkrat klonejo pred močnim nasprotnikom in ne dosežejo ciljev, katere veliko sindikalno združenje želi doseči. Predvsem pa bi se tako lažje ubranili nekaterim sindikalnim podružnicam, ki jih organizirajo plačanci velikega kapitala.

Mlajši člani sindikata AFL-CIA so pokazali veliko nezadovoljstva ob teh predlogih, ker so v ta izvršilni organ predlagani le starejši člani sindikatov, v glavnem vodje sindikalnih podružnic, ki so stari nad 60 let.

Toda kljub vsem črnim oblakom, ki jih napovedujejo predstavniki ameriških sindikatov za leto 1970, ki bo po njihovem napovedovanju resnično eno najhujših let za organizirano delavstvo v Ameriki do sedaj, pa upajo, da bodo kljub vsemu le uspeli z dobro organizacijo v pomembnejših zahtevah ter uspešno prebroditi to napovedano krizo.

U. S. NEWS AND WORLD REPORT
20. X. 69.

Nigerijsko gospodarstvo cvete kljub hudi državljanski vojni

Vsako drugo soboto se zbere v Lagosu, glavnem mestu Nigerije, zelo elitna skupina afriških poslovnih mož ter se napoti v Ikoyi hotel. Ves Lagos jih pozna kot poslovne ljudi Skupine 37, katerim je državljanska vojna v Biafri le oddaljen odmev z nekega drugega planeta. Navadno se ti sobotni sestanki končajo pozno v noč z besedami: »Bratje, imeli smo se imenitno kot vedno. Toda nikar ne pozabimo težavnega položaja in potreb manj srečnih. Ne pozabite oddati svojih starih oblek občinskemu Rdečemu

križu in upajmo, da se bo vse kmalu končalo.«

Ta čudni in neprizadeti pogovor v dobro situiranih nigerijskih krogih priča, koliko jih je pretresla vojna v Biafri. Najbolj čudno nasprotje v deželi je to, da že tretje leto traja državljanska vojna v Nigeriji, ki zahteva ogromna finančna sredstva, gospodarstvo pa je na višji ravni, kot v večini novih afriških držav. Industrija se je skoraj podvojila, kljub temu da je vojna posegla globlje v državno blagajno, kot uradni kro-

gi priznavajo. Nekateri tuji opazovalci trdijo, da so porabili 200 milijonov dolarjev rezerv v tem času. Pa vendar se te izgube ne kažejo v razvoju gospodarstva.

V samem Lagosu, oddaljenem vsega 400 milj od bojišča, se sploh ne občuti, da bratomorilska vojna ubija na dan nad 10.000 Biafrčanov. Tu ni racionirane preskrbe niti policijske ure, zatemnitve ali kaj podobnega. Deset dnevnikov skoraj ne prinaša nikakršnih novic z bojišč. Za vedno več čez noč obogatelih poslovnih krogov je življenje v Nigeriji čudovito. Vsi tekmujejo, kdo bo hitreje zgradil čimbolj razkošno vilo na Viktorijinem otoku, odkoder se vsako jutro vozijo v pisarne s čudovitimi najmodernejšimi limuzinami. V popoldanskem času se zadržujejo na igriščih za tenis in polo. Čeravno velja omejitev uvoza avtomobilov, alkoholnih pijač in nekaj drugih luksuznih predmetov, to povprečnega Nigerijca sploh ne moti, so pač drugi kanali, po katerih z lahkoto pride od vseh teh predmetov. Velike trgovske hiše v Lagosu so v obilici založene z vsemi dobrotami.

Eden izmed dejavnikov za nigerijsko napredno gospodarstvo, ki lahko utrpí takšne razmere državljanske vojne, je predvsem razsežnost dežele. Na področju, večjem kot Francija in populacijo od 60 do 65 milijonov, je ena največjih držav v Afriki ter ima toliko svojega bogastva, da ni odvisna od tuje pomoči. Toda največji vzrok nigerijske stabilnosti so ogromna petrolejska bogastva.

V veliki delti reke Niger in v Gvinejskem zalivu leže velikanske zaloge črnega zlata. Pred pričetkom vojne z Biafro leta 1967 so vsak dan načrpali 80 milijonov litrov nafte. Toda naftna polja, katerih središče je pristanišče Port Harcourt, so danes večina področja, kjer se bijejo najhujše bitke z Biafrčani, ki so iz zraka uničili skoraj popolnoma rafinerijo v Port Harcourtu. V prvih osemnajstih mesecih državljanske vojne se je proizvodnja nafte skoraj docela ustavila.

Ko so zvezne nigerijske čete z ogromnimi izgubami in tujo pomočjo koncem lanskega leta spet zavzele Port Harcourt, se je proizvodnja nafte spet pričela zviševati iz meseca v mesec. Tuje družbe, ki izkoriščajo nafto, računajo, da bodo načrpale ob koncu letošnjega leta že 90 milijonov litrov dnevno.

Nigerijska vlada dobiva od tega 25 centov na sto litrov nafte in mogoče še 50 %

od čistega dobička. Tako računa nigerijska zvezna vlada, da bo do leta 1975 dobila že letno od naftnih polj 840 milijonov dolarjev. Seveda pa je vse to odvisno od razvoja dogodkov na bojiščih, kajti če bi Biafrčanom uspelo uničiti vse naprave za črpanje nafte tujih družb, bi se le-te morale takoj umakniti z dežele.

Nafta resnično pomeni Nigeriji največji in glavni vir dohodkov. Čeprav dežela izvaža tudi tropske pridelke, je nafta na prvem mestu. Lanskoletna proizvodnja bombaža je bila ena najbogatejših v zadnjih letih. Prav tako pridelajo in izvozijo veliko kakaa in arašidov.

Med državljangsko vojno se je najbolj razširila industrija. Zaradi vojne so morali uvesti številne restrikcije na uvoz, zato so rastle potrebe po lastni proizvodnji teh predmetov, zlasti izdelkov široke potrošnje. Tako danes izdelujejo že vso posodo, orodje, pohištvo, obleko, obutev in proizvode prehrabene industrije. Danes z gotovostjo računamo, da se je industrija razširila za več kot 100 % od začetka državljanske vojne do danes.

Vsi se seveda vprašujejo, kako trdne so osnove tega naglega razvoja nigerijske industrije in kakšne so možnosti za nadaljnji razvoj? Tuji opazovalci, med njimi je veliko takšnih, ki so v ta napredek vložili ogromna finančna sredstva, trdijo, da so Nigeriji za nadaljnji razvoj potrebne predvsem tri stvari:

1. Vojna se mora končati tako ali drugače.

2. Dežela mora najti domove za 10 milijonov beguncev in prirediti takoj obnavljati popolnoma uničeno Vzhodno provinco.

3. Sprejeti mora novo ustavo, ki bo enakopravno upoštevala posamezne pokrajinske vlade ter obenem vzpostavila uspešno in močno centralno vlado. Ustava bo morala upoštevati tudi to, da bodo tiste pokrajine, ki imajo veliko nafte, dobile nazaj del dobičkov.

Seveda vse to ne bo lahka naloga. V naslednjih dveh do petih let pričakujejo še velike, mogoče težko premostljive težave, potem pa bo vse krenilo po normalni poti.

Le žal, da ima odločujočo besedo v deželi novo nastala poslovna aristokracija in tuji kapital, ki se menita le za svoje dobičke. Drugače bi bila bratomorna vojna v Nigeriji že davno pri kraju in ne bi vsak dan umiralo na tisoče sestranih malih Biafrčanov.

NEWSWEEK 69

LEPOSLOVJE

DIMITROVA, Blaga: Odklon srca. Roman. Prevedla: Katja Špur. Opremil: akad. slikar Franc Mesarič. Pomurska založba. Murska Sobota 1969. 243+(I) str.

FILIPIC, France: Svetloba je tvoja usoda. Opremil: Uroš Vagaja. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1969. 69+(III) str.

HOČEVAR, Pavla: Pot se vije. Spomini. Založništvo tržaškega tiska. Trst 1969. (VI) +164+(II) str. Med tekstom fotografije.

JAMES, Henry: Krila golobice. 2 dela. Prevedla: Katarina Pucova. Opremil: Uroš Vagaja. Moderni roman. Urejuje: Kajetan Kovič. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1969. 1. del: 222+(I) str.; 2. del 305+(II) str.

KLENOVSEK, Jože: Razpotje nemira. Pesniška zbirka. Izbral in uredil: Jože Prešeren. Opremil: Jože Ciuha. Samozaložba s posredovanjem Slovenske izseljenske matice v Ljubljani. Ljubljana 1969. 99+(IV) str.

KOESTLER, Arthur: Spartak. Zgodovinski roman. Prevedel: Bogomil Fatur. Opremila: Nadja Furlan. Biografije. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1969. 324+(III) str.

PALAZZESCHI, Aldo: Sestre Materassi. Prevedel: Albert Širok. Ljudska knjiga 103. Prešernova družba. Ljubljana 1969. 306+(I) str.

POLIČ, Radko: Dobra reka. Zapis iz dnevnika spomina (1948—1951). Opremil: Uroš Vagaja. Založba Obzorja. Maribor 1969. 132+(III) str.

DRUŽBENE IN POLITIČNE VEDE

ARTAC, Marija: Gradivo za pouk temeljiv socialistične morale. Spremnna beseda: Renata Mejak. Zavod za šolstvo SRS. Ljubljana 1969. (VI)+3+100 str.

MESTO i uloga odbora i komisija predstavniških tela. Materijal sa Savetovanja održanog 25. i 26. februara 1969 u Beogradu. Urednik: prof. Svetislav T. Blagojević. Redaktor: dr. Miodrag Jovičić. Institut za uporedno pravo. Beograd 1969. 274+(II) str.

SAMOUPRAVLJANJE in organizacija dela. Tehnični urednik: Ciril Barborič. »Komunist«. Ljubljana 1969. 48 str.

STATISTICNI letopis Ljubljane. 1931—1965. Zavod za analize in cene. Ljubljana 1968. (II)+156 str.

ŠPEDIJER, Balša: Predsednički izbori u SAD 1968. Dokumenti današnjice. Nova serija, god. VIII, br. 205. Urednik: Svetislav Ristić. »Sedma sila«. Beograd 1968. 76 str.

ZGODOVINA

BEZLAJ-Krevel, Lida: Razvoj narodno-osvobodilnega gibanja v Brdih in Benečiji po kapitulaciji Italije. Naslov na ovitku: Srečanje borcev-aktivistov Brd in Benečije, Vrhovlje 7. IX. 1969. Izdala ZZB Nova Gorica in Goriški muzej. Nova Gorica 1969. 32 str.

BOJIC, Milosav: Zapisi o mojoj četi. Tehnički urednik: Stevan Kojić. Omot: Miroslav Vajić. Ratna prošlost naših naroda 97. Urednik-redaktor: Radovan Panić. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1969. 501+(III) str. Med tekstom slike.

DAMJANOVIĆ, Danilo: Šesta dalmatinska brigada. Tehnički urednik: Andro Strugar. Naslovni omot: Miroslav Vajić. Ratna prošlost naših naroda 104. Monografije jedinica NOV in PO Jugoslavije 10. Urednik: Radomir Petković. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1969. 297+(II) str. Med tekstom slike in skice.

FLAVIJE, Josif: Judejski rat. Preveo sa latinskog: dr. Dušan Glumac. Svetski klasici, kolo V, knj. 29. Urednik: Miodrag Pavlović. Omot in korice: Edvard Stepančić. Prosveta, Beograd 1967. 560+(I) str.

GERCAR, Janez: Begunje, priča narodovega trpljenja. (Nova, razširjena in dopolnjena izdaja.) Opremil: Ernest Krnaić. Zavod »Borec«. Ljubljana 1969. 217+(III) str. Med tekstom slike in skice.

GRIGORIJEVIĆ, Ivan-Džina: Partizanski odredi istočne Srbije 1941—1944. Tehnički urednik: Andro Strugar. Omot: Miroslav Bajić. Ratna prošlost naših naroda 101. Urednik-redaktor: Živojin Ljubinković. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1969. 424+(IV) str. + 1 zvd.

KNJIGA za Ilinden. Zbornik na trudovi. Po povod 65 godišnjina od Ilindenskoto ustanie. Institut za nacionalna istorija. Skopje 1969. 332+(I) str.

MADER, Julius: Roparski zaklad. Dokumentarno poročilo o Hitlerjevem skritem zakladu zlata in orožja. Prevedel: Milan Apih. Opremil: Ernest Krnaić. Zavod »Borec«. V Ljubljani 1969. 172 str. + 10 str. slik.

NAŠ put. Pola veka revolucionarne borbe Saveza komunista Jugoslavije 1919—1969. Autori: Josip Broz-Tito, Srećko Bijelić, Josip Djerdja, Veselin Djuranović, Kiro Hadži Vasilev, Edvard Kardelj, Stane Kavčič, Miladin Korać, Pero Morača, Bogdan Vreščanin, Bogdan Osolnik, Najdan Pašić idr. Urednici: Djuro Djurašković, Milija Komatina, Savo Kržavac. Jubilarno izdanje. NIP »Komunisti«. Beograd 1969. 409+(VI) str.

NEKRIČ, A. M.: 22. junij 1941. Prevedel: Ciril Stanić. Pričevanja 6. Urejajo: Bogdan Cepuder, Ljuban Jakše, Marko Kerševan, Božidar Pahor, Djordje Radenković in Peter Vodopivec. Opremil: Marjan Rombo. Mladinska knjiga. Ljubljana 1969. 200+(III) str.

NIKOLIĆ, Nikola: Taborišče smrti Jasenovac. Prevedel: Jože Zupančič. Opremil: Stane Kumar. Vinjeta na naslovni strani: Vladimir Laković. Zavod »Borec«. V Ljubljani 1969. 400 str. + 8 str. slik. Med tekstem slike.

NOVO mesto. 1365—1965. Prispevki za zgodovino mesta. Zbral in uredil uredniški odbor. Opremil: Janez Vidic. Maribor, Založba Obzorja — Dolenjska založba, Novo mesto 1969. 237+(II) str.

PERIĆ, Ignatije: Petnaesta kordunaška NOU brigada. Tehnički urednik: Andro Strugar. Omot: Miroslav Vajić. Ratna prošlost naših naroda 102. Monografije jedinica NOV i PO Jugoslavije 9. Urednik-redaktor: Radomir Petković. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1969. 331+(V) str. Med tekstem slike in skice.

PERIĆ, Matko: Jesen u Poljskoj. Jugoslavenski pisci. Urednik: Jozo Laušić. Oprema: Boris Dogan. Naprijed. Zagreb 1969. 262+(II) str.

POPOVIĆ, Cvetko Đ.: Oko sarajevskog atentata. Kritički osvrti i napomene. Tehnički urednik: Hilmo Hadžić. »Svjetlost«. Sarajevo 1969. 242+(IV) str.

PRIKRIL, Boris: Borba za Sredozemlje. Ovitak: Alfred Pal. »Znanje«. Zagreb 1969. 440+(IV) str.

SHIRER, William: Vzpon in padec Tretjega Rajha. 2 dela. Prevedel: Dušan Dolinar. Opremila: Nadja Furlan. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1969. 1. del: 885+(II) str.; 2. del: (VI) od + str. 895 d-1642+(VI) str.

STOJANOV, Petar: Makedonija vo vremeto na balkanskite i prvata svetska vojna. 1912—1918. Odgovoren urednik: Mihailo Apostolski. Institut za nacionalna istorija. Skopje 1969. 452 str.

STOJKOV, Todor: Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929—1935. Izdanje pripremljeno u Institutu društvenih nauka — Beograd. Tehnička redakcija: Du-

šan Janković. Omot knjige: Milan Janković. »Prosveta«. Beograd 1969. (VIII)+356 str.

THOMAS, Hugh: Španija proti Španiji. Kronika državljanske vojne. Prevedel: Marko Selan. Zbirka »Bios«. Urednik: Peter Levec. Opremil: Grega Košak. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1969. 490 + X str. + 24 str. slik.

UMIRALI so v boju za svobodo. Zbrali in uredili: Janež Jože, Miro Stubel, Joško Brumen. Izdal in založil: Svet za razvijanje tradicij NOB pri občinskih odborih ZZB NOV Murska Sobotna in Lendava. Murska Sobotna 1968. 93 str.

VUJOVIĆ, Milutin: Jeka planina. U Bosanskoj krajini 1942—1943. Ratna prošlost naših naroda 103. Urednik-redaktor: Živojin Ljubinković. Tehnički urednik: Andro Strugar. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1969. 186+(II) str.

VUKMANOVIĆ, Svetozar-Tempo: Stalin in Jugoslavija. Neki dvajsetletnici na rob. Prevedel: Stefan Kališnik. Pričevanja 4. Urejajo: Bogdan Cepuder, Božidar Pahor in Djordje Radenković. Opremil: Marjan Rombo. Mladinska knjiga. Ljubljana 1969. 132 str.

ZBORNİK dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom I., knj. 19. Borbe na Kosovu 1941—1944. Odgovorni urednik: Fabijan Trgo. Vojnoistorijski institut. Beograd 1969. 820 str.

ZBORNİK dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom IV., knj. 31. Borbe u Bosni i Hercegovini 1944. godine (decembar). Odg. urednik: Fabijan Trgo. Vojnoistorijski institut. Beograd 1968. 952+(I) str. + 3 priloge.

ZBORNİK dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom IV., knj. 32. Borbe u Bosni i Hercegovini 1945. godine (januar). Odg. Urednik: Fabijan Trgo. Vojnoistorijski institut. Beograd 1968. 838+(I) str. + 12 priloge.

ZBORNİK dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom VI., knj. 15. Borbe u Sloveniji 1944. godine (13. jul.—31. avgust). Odgovorni urednik: Fabijan Trgo. Pripremili za štampu: Vojnoistorijski institut i Institut za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Izdaje: Vojnoistorijski institut. Beograd 1969. 980 str. + 1 priloga.

ŽUKOV, G. K.: Uspomene i razmišljanja. Predgovor: Vojmir Kljaković. Preveli: Božidar Milosavljević, Branko Kitanović. Urednik: Radovan Blagojević. Kultura. Beograd 1969. XXIV+834+(V) str. + 96 str. slik + 4 zvd.

*Za toplino
vašega doma*

POHIŠTVO SLOVENIJALE

L E S N O
P O D J E T J E

OPREMA IZOLA

je največji jugoslovanski proizvajalec
TV mizic v raznih izvedbah

Podjetje se je zelo uveljavilo na domačem
in tujem tržišču z novim asortimentom
rustikalnega pohištva

Opremljamo hotele, restavracije,
razne trgovske lokale,
upravnoposlovne prostore itd.

Pri opremljanju objektov dajemo predloge,
sugestije in celo izdelujemo
načrte za opremo

PREPRIČAJTE SE!

Mednarodna
špedicija
in
transport

Intereuropa

Glavna direkcija Koper

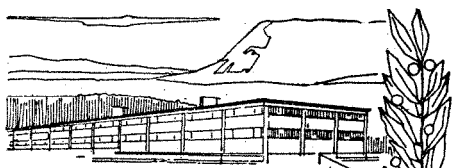
Vojkovo nabrežje 32

Jugoslavija

telefon 21-830 • telex 34-117

žiro račun 514-1-34 sdk Koper

*čestita vsem občanom in poslovnim partnerjem
ob prazniku republike, 29. novembru*

Nanos

VELETRGOVSKO
PODJETJE
IMPORT — EXPORT
POSTOJNA

NUDI V SVOJIH GROSISTIČNIH SKLADIŠČIH IN MALOPRODAJNI MREŽI
POSLOVNIM PARTNERJEM IN POTROŠNIKOM VELIKO IZBIRO VSAKOVRS-
NEGA BLAGA PO DNEVNIH CENAH IN SOLIDNI POSTREŽBI

**VSEM BORCEM PA OB NJIHOVEM
PRAZNIKU ISKRENO ČESTITA!**

iskra tovarna elektrotehničnih in finomehaničnih izdelkov kranj

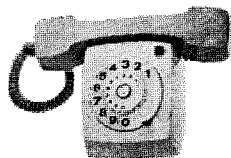
v združenem podjetju iskra kranj

Avtomatski telefonski aparat

ATA 21-24

odlikujejo:

- sodobna tehnika,
- moderna oblika in
- praktična uporaba

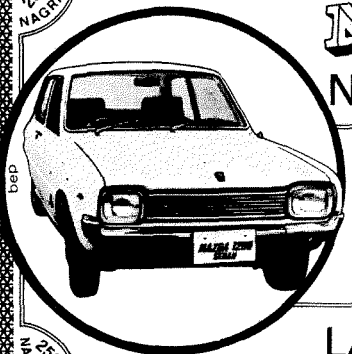
Avtomatski telefonski aparat izdeluje ISKRA v štirih izvedbah:

ATA 21 z ozemljitveno tipko in številčnikom za uporabo pri zasebnih telefonskih centralah,

ATA 22 brez ozemljitvene tipke, s številčnikom za priključitev na javno avtomatsko telef. centralo,

ATA 23 z ozemljitveno tipko brez številčnika za priključitev na lokalno CB centralo z ročnim posredovanjem,

ATA 24 brez številčnika in brez ozemljitvene tipke za priključitev na javno CB centralo z ročnim posredovanjem.

250 NAGRAD

250 NAGRAD

NOVOLEETNO

NAGRADNO ŽREBANJE

V žrebanje so avtomatično vključeni varčevalci vezanih hranilnih vlog, stanovanjski in kmetijski varčevalci, lastniki vezanih deviznih računov; vsi, ki bodo imeli do 31. decembra 1969 vloženi 2000 din, vezanih z odpovednim rokom nad eno leto. Vsakih nadaljnjih 2000 din prinaša še eno žrebno številko.

LAHKO VELJA TUDI ZA VAS

250 NAGRAD

250 NAGRAD

TRGOVSKO
PODJETJE

»GRAMEX«

LJUBLJANA
Kurilniška 10

vam nudi vse vrste gradbene-
ga materiala

Čestita vsem odjemalcem, po-
sebnost pa borcem - aktivistom
NOV ob prazniku 29. novem-
bru in se priporoča

AVTOPROMET
TUZEMSKA
ŠPEDICIJA

»GORJANCI«

Novo mesto — Straža

čestita ob dnevu
republike vsemu delovnemu
ljudstvu

in priporoča svoje
prevozne storitve po zelo
ugodnih cenah

Industrija in
rudniki nekovin

»KREMEN«

NOVO MESTO

Proizvajamo vse
vrste livarskih
peskov, steklarske
flotirane peske in
ognja zdržne
mase in malterje

Čestitamo za
praznik
29. november

KOVINSKO INDUSTRIJSKO PODJETJE

»TRENTA«

BOVEC

čestita vsem odjemalcem in
poslovnim prijateljem
ob dnevu republike
29. novembru

Jelen

**TOVARNA ČEVLJEV
TOLMIN**

čestita vsem občanom in poslovnim
delavcem za praznik republike
29. november

SKUPŠČINE OBČIN

**LJUBLJANA-
BEŽIGRAD
CENTER
MOSTE-POLJE
ŠIŠKA
VIČ-RUDNIK**

in

SKUPŠČINA MESTA LJUBLJANE

*z vsemi družbenopolitičnimi organizacijami
čestitajo vsem borcem,
aktivistom NOV in drugim občanom
za praznik republike, 29. november*

INDUSTRIJSKO
PODJETJE ČIPK
IN POSTELJNE
KONFEKCIJE

**ČIB
BOVEC**

IZDELUJE POSTELJNO PERILO,
DELOVNE OBLEKE ZA GOSTINSKE
DELAVCE IN STROJNE ČIPKE

OBČINSKI ODBOR
**ZZB - NOV
RIBNICA**
NA DOLENJSKEM

*IN SKUPŠČINA OBČINE
Z VSEMI
DRUŽBENOPOLITIČNIMI
ORGANIZACIJAMI ČESTITATA
ZA PRAZNIK REPUBLIKE,
29. NOVEMBER VSEM
DELOVNIM LJUDEM,
POSEBNO PA BORCEM
IN AKTIVISTOM NOV*

**GOZDNO
GOSPODARSTVO
LJUBLJANA**

**s sedežem v Ljubljani,
TRŽAŠKA C. 2**

proizvaja in prodaja
preko svojih obratov
vse vrste
gozdnih sortimentov,
opravlja gozdno-
gojitvena dela,
gradi ceste
ter osnavlja
gozdne plantaže
in intenzivne nasade

TRGOVSKO PODJETJE

**»MANUFAKTURA«
LJUBLJANA**

S SVOJIMI
POSLOVALNICAMI
ČESTITA
VSEM
ODJEMALCEM
ZA PRAZNIK
29. NOVEMBER
IN SE PRIPOROČA

Industrija pohištva STOL Kamnik

izdeluje pisarniško
in sedežno pohištvo

Obiščite našo razstavno
in prodajno trgovino
v Ljubljani, Celovška 163

TOVARNA IGEL

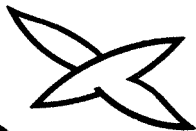

t i k

KOBARID
JUGOSLAVIJA

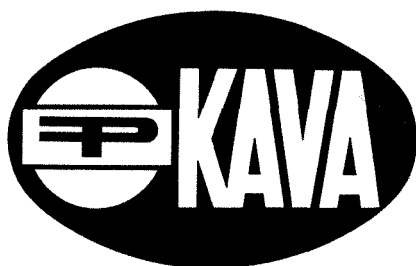
*čestita vsem delovnim ljudem
za praznik republike, 29. november*

aero

TOVARNA AERO CELJE

VISOKO KVALITETNA

Special

*Voščimo vsem odjemalcem ob prazniku republike
29. novembru*

ZAHTEVAJTE V VAŠI TRGOVINI

TOVARNA
KAROSERIJ

»AVTOMONTAŽA«

- PROJEKTIRA KAROSERIJE IN VOZILA
- PROIZVAJA AVTOBUSNE IN SPECIALNE KAROSERIJE, OGREVALNE IN KLIMAT-SKE NAPRAVE, JEKLENE PROFILE IN ODPRESKE

LJUBLJANA
Celovška 180